

**T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT
ANABİLİM DALI**

**BÖLGESEL TİCARET ANLAŞMALARININ
TÜRKİYE’NİN
DIŞ TİCARET POLİTİKALARI
AÇISINDAN ÖNEMİ VE ETKİLERİ**

Yüksek Lisans Tezi

Ömer Tarık GENÇOSMANOĞLU

Ankara-2010

**T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT
ANABİLİM DALI**

**BÖLGESEL TİCARET ANLAŞMALARININ
TÜRKİYE’NİN
DIŞ TİCARET POLİTİKALARI
AÇISINDAN ÖNEMİ VE ETKİLERİ**

Yüksek Lisans Tezi

Ömer Tarık GENÇOSMANOĞLU

Tez Danışmanı

Prof.Dr.Onur ÖZSOY

Ankara-2010

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT
ANABİLİM DALI

BÖLGESEL TİCARET ANLAŞMALARININ
TÜRKİYE’NİN
DIŞ TİCARET POLİTİKALARI
AÇISINDAN ÖNEMİ VE ETKİLERİ

Yüksek Lisans Tezi

Tez Danışmanı : Prof.Dr.Onur ÖZSOY

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı

İmzası

Prof.Dr. Onur ÖZSOY.....

.....

Prof.Dr. Yalçın KARATEPE.....

.....

Doç.Dr. Hasan ŞAHİN.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

Tez Sınavı Tarihi: 10 Haziran 2010

**TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE**

Bu belge il, bu tezdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu beyan ederim. Bu kural ve ilkelerin gereği olarak, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı ve kaynağını gösterdiğimi ayrıca beyan ederim. (10/06/2010)

Tezi Hazırlayan Öğrencinin

Adı ve Soyadı

Ömer Tarık GENÇOSMANOĞLU

.....

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	vi
ABSTRACT	viii
KISALTMALAR	x
TABLolar LİSTESİ.....	xiii
ŞEKİLLER LİSTESİ.....	xiv
BİRİNCİ BÖLÜM.....	1
GİRİŞ	1
İKİNCİ BÖLÜM	9
GİRİŞ	9
1. BÖLGESEL ENTEGRASYONLARIN GELİŞİMİ.....	10
1.1. Genel Eğilimler ve Bölgesel Anlaşmaların Gelişimi	10
1.2. Bölgesel Ticaret Anlaşmalarının Özellikleri.....	16
1.3. Anlaşma Taraflarının Niteliği.....	19
2. BÖLGELER İTİBARIYLA YENİ GELİŞMELER	25
2.1. Asya-Pasifik Bölgesi	28
2.2. Amerika.....	29
2.3. Afrika ve Orta Doğu	30

2.4. Avrupa.....	32
3. MAL TİCARETİ DIŞINDAKİ ALANLAR	33
3.1. Hizmetler Ticareti	34
3.2. Tarife Dışı Engeller	37
3.3. Uluslararası Hukukun Uygulanması.....	38
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	42
BÖLGESEL ENTEGRASYONLARIN ETKİLERİ, KISITLARI VE FAYDALARI.....	42
1. BÖLGESELLEŞMENİN NEDEN OLDUĞU RİSKLER	42
1.1. Üçüncü Taraflara Karşı Farklı Muamele.....	45
1.2. Küresel Ticaret Sisteminin Karmaşık Hale Gelmesi	49
1.3. Domino Etkisi	52
1.4. Güçlü Ülke-Zayıf Ülke Asimetrisi	53
1.5. Ticarete Yeni Engellerin Oluşması	55
1.6. Diğer Riskler ve Kısıtlar	56
2. GYÜ'LER VE İKTİSADİ KALKINMA AÇISINDAN ETKİLERİ.....	59
2.1. BTA'ların Çok Taraflı Sisteme Göre Olumsuz Tarafları.....	60
2.2. Serbestleşme Politikası Hala Geçerli mi?	63
2.3. Tarafların Eşit Olması: Mütekabiliyet İlkesi	65
2.4. Kuzey-Güney Anlaşmalarının Genel Özellikleri.....	67
2.5. BTA Müzakerelerinde Dikkate Alınması Gereken Konular	68
3. BÖLGESELLEŞMENİN FAYDALARI.....	72

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM 76

BÖLGESELLEŞME VE ÇOK TARAFLI TİCARET SİSTEM

ARASINDAKİ ÇELİŞKİLİ İLİŞKİ 76

1. DTÖ HUKUKUNDA BÖLGESEL ENTEGRASYONLAR 76

1.1. DTÖ Anlaşmalarında BTA'lara İlişkin Hukuki Düzenlemeler 76

1.2. DTÖ Kuralları Uyarınca BTA'ların İnceleme Süreci 79

2. DTÖ KRİTERLERİNİN TEST EDİLMESİ: TÜRKİYE DAVASI..... 81

2.1. Dava Konusu 82

2.2. Panel Öncesinde Ele Alınan Konular 84

2.3. Tarafların Görüşleri ve Panelin Kararları 86

2.3.1. GATT Madde XXIV:5 86

2.3.2. GATT Madde XXIV:8 89

2.3.3. Diğer Hususlar ve Panelin Nihai Değerlendirmesi 91

2.3.4. Temyiz Organı Raporu 93

3. DOHA MÜZAKERELERİ VE BTA'LAR..... 95

BEŞİNCİ BÖLÜM 100

TÜRKİYE'NİN DIŞ TİCARET POLİTİKALARINDA BÖLGESEL

ENTEGRASYON POLİTİKASININ YERİ..... 100

1. DIŞ TİCARETTE STRATEJİK HEDEFLER..... 100

1.1. Sürdürülebilir İhracat Artışının Sağlanması 101

**1.2. Ekonomiye Yönelik İthalattan Doğan Zarar ve Tehditlerin
Önlenmesi 101**

1.3. Kaliteli ve Güvenli Ürün Arzının Sağlanması 102

1.4. Dış Ticaretin Kolaylaştırılması, Yurtdışı Mütcaahhitlik ve Teknik Müşavirlik Hizmetlerinin Geliştirilmesi	103
2. BÖLGESEL DIŞ TİCARET POLİTİKALARI	103
2.1. Komşu ve Çevre Ülkeler Stratejisi	104
2.2. Afrika'yla Ekonomik İlişkileri Geliştirme Stratejisi	104
2.3. Asya-Pasifik Ülkeleriyle Ticari ve Ekonomik İlişkileri Geliştirme Stratejisi	105
2.4. ABD ile Ticari ve Ekonomik İlişkileri Geliştirme Stratejisi	105
3. GÜMRÜK BİRLİĞİ VE TÜRKİYE'NİN BÖLGESEL ENTEGRASYON POLİTİKASI	106
3.1. Türkiye'nin AB'nin Tercihli Rejimini Üstlenmesi	110
3.2. AB'nin Otonom Rejimlerinin Üstlenilmesi.....	115
4. TÜRKİYE'NİN STA MÜZAKERELERİ	117
4.1. Müzakeresi Devam Eden Anlaşmalar	117
4.2. Yeni Nesil Anlaşmalar	122
4.3. AB'nin Tercihli Sistemine Uyumda Karşılaşılan Sorunlar.....	123
5. BÖLGESEL ENTEGRASYON POLİTİKASININ TÜRKİYE'NİN DIŞ TİCARETİNE ETKİLERİ.....	125
5.1. Türkiye'nin İmzaladığı STA'ların Kapsamı	125
5.2. Türkiye'nin BTA İmzaladığı Ülkelerle Ticaretin Gelişimi	126
5.3. Yürürlüğe Giren BTA'ların Dış Ticarete Etkileri	130
5.4. AB'nin Üçüncü Ülkelerle İmzaladığı STA'ların Türkiye'nin Dış Ticaretine Etkileri	137

ALTINCI BÖLÜM	141
SONUÇLAR VE DEĞERLENDİRMELER	141
1. BÖLGESEL ENTEGRASYONLARIN GELİŞİMDE TÜRKİYE’NİN DURUMUNA İLİŞKİN TESPİTLER.....	141
2. TÜRKİYE’NİN BÖLGESEL ENTEGRASYON POLİTİKASINA DAİR DEĞERLENDİRME VE ÖNERİLER.....	146

ÖZET

Bölgesel Ticaret Anlaşmalarına (BTA'lar) yönelik son gelişmeler dünya ticaretinde önemli değişikliklere neden olmuştur. Yeni oluşan ortam, serbestleşmeyi teşvik ederek ve ülkelerin dünya ticaretine entegrasyonunu sağlayarak ticaret ortakları için fırsatlar sunmaktadır. Bununla birlikte, BTA'ların sayısındaki hızlı artışın çok taraflı ticaret sistemini zayıflattığına dair sistemik çekinceler ortaya çıkmaktadır.

Türkiye, BTA'ların dünyadaki gelişimine paralel olarak müzakere faaliyetlerini artırmıştır. Bunun sonucu olarak, özellikle serbest ticaret anlaşmaları, Türkiye'nin önemli bir ticaret politikası haline gelmiştir. Aslında bu politika aynı zamanda Avrupa Birliği ile oluşturulan Gümrük Birliği'nin bir sonucu olarak Türkiye'nin üstlendiği ortak ticaret politikalarına uyum taahhüdünün bir gereğidir.

Bu çalışmada, BTA'lara yönelik gözlemlenen temel eğilimler ve geleceğe yönelik beklentiler Türkiye'nin durumuyla karşılaştırmalı olarak ele alınmaktadır. Bu bilgiler ışığında, Türkiye'nin BTA'lara dair politikaları ve bunların ticari ilişkilerine etkileri değerlendirilmekte ve önerilerde bulunmaktadır.

Bölgesel entegrasyon politikasının temelini oluşturan Gümrük Birliği kurallarının Türkiye'nin dış ticaretini olumsuz etkilemesi beklenmekle birlikte,

yapılan istatistiki çalışmalarda kesin bulgular tespit edilememiştir. Diğer taraftan, mal ticareti alanında imzaladığı BTA'ların sayısı itibariyle dünyadaki gelişmelere paralel hareket eden Türkiye'nin, hizmetler ticareti gibi yeni nesil anlaşmalar yapmak üzere harekete geçmesi gerekmektedir.

Anahtar Sözcükler: Bölgesel Ticaret Anlaşmaları, Serbest Ticaret Anlaşmaları, Gümrük Birliği, Bölgeselleşme, ok Taraflı Ticaret Sistemi.

ABSTRACT

Recent developments under regional trade agreements (RTAs) have led to dramatic changes in the world trading environment. This new environment presents trade partners with opportunities by fostering trade liberalization and integrating them into the world trade. In addition to that, the rapid increase in the number of RTAs has led to systemic concerns about the weakening of the multilateral trading system.

The global trend of RTAs is reflected in Turkey's own experience with a parallel expansion in negotiating activity. Therefore, free trade agreements particularly have become an important trade policy instrument for Turkey. This policy is also due to the commitments arising from the Customs Union established between Turkey and European Union, which requires alignment of certain common trade policies.

This study looks at the main trends and future direction of RTAs in comparison with Turkey. In this backdrop of recent developments, this paper gives an overview and provides suggestions on Turkey's policy with regard to RTAs and its implications for Turkey's trade relations.

It is expected that unilateral obligations undertaken under the Customs Union constitute a barrier for Turkey to enter to the third country markets. However, trade figures reveal that there is no strong evidence to support this argument. But to create open markets, Turkey needs to look beyond traditional RTAs and step up its engagement with new generation trade agreements such as trade in services.

Key Words: Regional Trade Agreements, Free Trade Agreements, Customs Union, Regionalism, Multilateral Trading System.

KISALTMALAR

AB	: Avrupa Birliği
ACP	: Afrika Karayıp ve Pasifik Ülkeleri/African Caribbean and Pacific Territories
Andean Community	: Andean Topluluğu
AHO	: DTÖ-Anlaşmazlıkların Halli Organı
ASEAN	: Güney-doğu Asya Ülkeleri Ortaklığı/Association of South-East Asian Nations.
UNCTAD	: Birleşmiş Milletler-Ticaret ve Kalkınma Konferansı
BTA	: Bölgesel Ticaret Anlaşmaları
CIS	: Bağımsız Devletler Topluluğu/Commonwealth of Independent States
COMECON	: Karşılıklı Ekonomik Yardım Konseyi/Council for Mutual Economic Assistance
Dolar	: ABD Doları
DTD	: Diğer Ticari Düzenlemeler/Other Regulations of Commerce
DTM	: Dış Ticaret Müsteşarlığı
DTÖ	: Dünya Ticaret Örgütü/World Trade Organization
EFTA	: Avrupa Serbest Ticaret Ortaklığı/European Free Trade Association

EEA	: Ekonomik Entegrasyon Anlaşması/Economic Integration Agreement
ECO	: Ekonomik İşbirliği Teşkilatı/Economic Cooperation Organization
EAGÜ	: En Az Gelişmiş Ülkeler
EÇKÜ	: En Çok Kayrılan Ülke İlkesi/Most-favoured Nation Principle
GATS	: Hizmetler Ticareti Genel Anlaşması/General Agreements on Trade in Services
GATT	: Tarifeler ve Ticaret Genel Anlaşması/General Agreements on Tariffs and Trade
GCC	: Körfez İşbirliği Konseyi/Gulf Cooperation Council
GÜ	: Gelişmiş Ülkeler
GTS	: Genelleştirilmiş Tercihler Sistemi/Generalised System of Preferences
GB	: Gümrük Birliği
GYÜ	: Gelişme Yolundaki Ülkeler
KKTA	: Kısmi Kapsamlı Ticaret Anlaşması/Partial Trade Agreements
MERCOSUR	: Güney Ortak Pazarı/Southern Common Market
NAFTA	: Kuzey Amerika Serbest Ticaret Anlaşması/North American Free Trade Agreement
OKK	: Ortaklık Konseyi Kararı/Association Council Decision

SACU	: Güney Afrika Gümrük Birliği/Southern African Customs Union
STA	: Serbest Ticaret Anlaşması/Free Trade Agreement
PTN	: Ticaret Müzakereleri Protokolü/Protocol on Trade Negotiations
TRIPS	: DTÖ'nün Ticaretle Bağlantılı Fikri Mülkiyet Hakları/Agreement on Trade-Related Aspects of Intellectual Property Rights

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1. Türkiye'nin İmzaladığı STA'lar	112
Tablo 2. AB ve Türkiye'nin Karşılaştırmalı Bölgesel Entegrasyon Faaliyetleri	119
Tablo 3. Türkiye'nin BTA İmzaladığı Ülkelerle Toplam Ticareti	119
Tablo 4. BTA İmzalanan Ülkelerle Türkiye'nin İkili Ticaretindeki Gelişmeler	119
Tablo 5. AB'nin STA İmzaladığı Ülkelerle İkili Ticaret	119
Tablo 6. AB ile STA İmzalayan Ülkelerle İhracat ve İthalatın Gelişimi	119
Tablo 7. AB ile STA İmzalayan Ülkelerin Türkiye'nin Ticaretindeki Payı	119

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1. Spagetti Kâsesi.....	4
Şekil 2. GATT/DTÖ'ye Bildirimi Yapılan Tüm BTA'lar (1948-2010)	12
Şekil 3. GATT/DTÖ'ye Bildirimi Yapılan Yürürlükteki BTA'lar (1948-2010).....	13
Şekil 4. GATT ve DTÖ Dönemlerinde Bildirimi Yapılan BTA'lar.....	14
Şekil 5. Bildirimi Yapılmış Yürürlükteki BTA'ların Çeşidi	16
Şekil 6. BTA'ların DTÖ Bildirimlerine Göre Sınıflandırılması.....	17
Şekil 7. Anlaşma Tarafları İtibariyle Sınıflandırma.....	20
Şekil 8. Bölge İçinde/Bölgelerarası BTA'lar.....	20
Şekil 9. BTA'ların Aynı ve Farklı Bölgelere Göre Bölgesel Dağılımı	22
Şekil 10. Tarafların Gelişmişlik Düzeyine Göre BTA'lar-Mal Ticareti.....	23
Şekil 11. Tarafların Gelişmişlik Düzeyine Göre BTA'lar-Hizmetler Ticareti	23
Şekil 12. Yürürlükteki BTA'ların Çeşidi.....	24
Şekil 13. Yürürlükteki BTA'ların Bölgesel Dağılımı.....	27
Şekil 14. BTA'ların Mal ve Hizmet Anlaşmalarına Göre Bölgesel Dağılımı.....	28
Şekil 15. BTA'ların Ülke Gruplarına Göre Ortalama Dağılımı	113
Şekil 16. Türkiye'nin BTA İmzaladığı Ülkelerle Ticaretindeki Artış Oranları.....	128
Şekil 17. Türkiye'nin BTA İmzaladığı Ülkelerle Dış Ticaret Dengesi	129
Şekil 18. BTA İmzalanan Ülkelerin Ticaret Hacmi İçindeki Payları	130
Şekil 19. Türkiye'nin İkili Ticaretindeki Değişim (AB 15, AB 27 ve EFTA)	131

Şekil 20. Türkiye'nin İkili Ticaretindeki Değişim (Makedonya, Hırvatistan ve Bosna Hersek)	132
Şekil 21. Türkiye'nin İkili Ticaretindeki Değişim (Fas, Tunus ve Mısır)	133
Şekil 22. Türkiye'nin İkili Ticaretindeki Değişim (Suriye, İsrail ve Filistin)	134

BİRİNCİ BÖLÜM

GİRİŞ

Bölgesel Ticaret Anlaşmaları'nın (BTA) geçmişi Mısır uygarlığına kadar dayanmaktadır. M.Ö. XIV. yüzyılda Mısırlı IV. Pharaoh Amenophis ile Kral Alasia arasında imzalanan uluslararası hukuk niteliğindeki metin BTA'ların ilklerinden birini oluşturmaktadır (Lamy, 2006: 2). Anlaşma kapsamında Kıbrıslı tacirler, belirli oranda bakır ve ağaç karşılığında, gümrük muafiyetinden yararlanmıştır.

O zamandan bugüne ülkeler arasında benzer düzenlemeler yapılmakla birlikte, XXI. yüzyılın başından itibaren iktisadi büyüme arayışı içinde olan ülkeler açısından BTA'lar en çok dikkat çeken konulardan biri haline gelmiştir. Bu alandaki baş döndürücü gelişmeler, dünya ticaret sistemine ve ulusal ekonomilere etkileri açısından, iktisat çevrelerinde fazlaca tartışılan konular arasında yerini almıştır (Goh, 2006).

Günümüzde BTA'lar, dış pazarlara girişte önemli bir politika aracı olarak kabul edilmektedir. Bunun sonucunda sayıları hızla artmakta ve müzakere edilmekte olanların kapsamı giderek genişlemektedir (Estevadeordal, Shearer, Suominen, 2009). Bu durum, ülkelerin önceliklerini ve kaynaklarını, çok taraflı ticarete yönelik

hedeflere ulaşmak yerine, tercihli anlaşmalardan yana kullandığını göstermektedir (Fiorentino, Verdaja, Toqueboeuf, 2007).

Diğer taraftan, geçmişte genellikle mal ticaretinin serbestleşmesine dair hükümleri düzenleyen anlaşmaların niteliği giderek daha karmaşık hale gelmektedir. Örneğin, son zamanlarda yapılan anlaşmalar bölgesel olmaktan ziyade farklı kıtalarda yer alan ülkeler arasında yapılmakta, ayrıca hizmetler ticaretinin serbestleşmesi gibi yeni başlıklarla birlikte çok taraflı alanda henüz düzenlenmemiş konuları içerecek şekilde düzenlenmektedir (Khor, 2008).

Diğer göze çarpan bir eğilim ise anlaşmaların daha çok kuzey yarımküre ile güney yarımkürede yer alanlar ülkeler arasında (Kuzey-Güney) ya da güney yarımkürede bulunan ülkelerin kendi aralarında (Güney-Güney) gerçekleşmesidir. Kuzey-Güney arasında yapılan anlaşmalar, uzun geçiş dönemleriyle birlikte karşılıklı olmayan tercihli sistemleri içermektedir. Bu hükümlere bazen DTÖ kurallarıyla uyum sağlamak amacıyla yer verilirken, bazı durumlarda Gelişme Yolundaki Ülkeler (GYÜ), karşılıklı düzenlemelerde kendilerini sağlama almak amacıyla, tek taraflı olarak daha fazla ödün verebilmektedir. Başlangıçta az olmakla birlikte, GYÜ'ler arasında imzalanan BTA'ların (Güney-Güney) sayısı son zamanlarda önemli ölçüde artmıştır (Fiorentino, Verdaja, Toqueboeuf, 2007).

Anlaşma taraflarının niteliği de değişmektedir. Bölgesel entegrasyonlar arasında gerçekleştirilen genişleme ya da birleşmelerle artık kıtalar arasında ticaret bloklarının oluştuğu gözlemlenmektedir. Diğer yandan bu gelişme, yukarıdaki

değınilen eğilımlere göre daha az baskındır. Başta Latin Amerika ve Asya-Pasifik bölgelerinde olmak üzere, bölgesel entegrasyonlar arasında yapılan anlaşmaların sayısının artmasına rağmen, politik ve teknik nedenlerle bunların bir bütün haline getirilmesine yönelik çalışmalar istenilen düzeyde değildir. Bunun diğeri bir nedeni, bölgesel entegrasyonlara dahil ülkelerin bireysel ve farklı bölgelerde bulunan üçüncü taraflarla anlaşmalar imzalamaya devam etmesidir. Böylece, BTA'lar asıl ortaya çıkışı itibariyle komşular arasındaki bir oluşumdan ziyade, politik ve ekonomik gerekçelerle tercihli ortaklıklara dönüşmekte ve bu eğilimin bölgesel entegrasyonları zayıflattığı öne sürölmektedir (Majluf, 2004: 4).

Ticaretin serbestleştirilmesine ve GYÜ'lerin iktisadi kalkınmalarına destek olması da beklenen BTA'ların, çok taraflı ticaret sisteminin kurallarını belirleyen Dünya Ticaret Örgütü'nün (DTÖ) temel prensipleri yönünden "sistemik"¹ çekincelere neden olduğu sıkça dile getirilmektedir. Zira çok taraflı ticaret sisteminin ana prensiplerinden olan "En Çok Kayrılan Ülke" (EÇKÜ) kuralını ihlal eden BTA'ların, DTÖ Üyelerine yönelik ayrımcılığa neden olduğu ve şeffaf olmayan uygulamaları beraberinde getirdiğı iddia edilmektedir (Matsushita, 2008: 46-49).

Sayısı 500'e ulaşmış olan bölgesel anlaşmaların dünya genelinde uygulanan tarife düzeyinin azalmasına katkı sağladığı da düşünölmektedir. Ancak; ikili, bölgesel ve çoklu ticaret anlaşmalarının üst üste binmesi sonucunda dünya ticaretinin çok karmaşık bir yapıya dönüştüğü görölmektedir. Nitekim Jagdish Bhagwati, bölgeselleşme neticesinde dünya ticaretinin geldiğı bugünkü yapıyı "spagetti kâsesi"

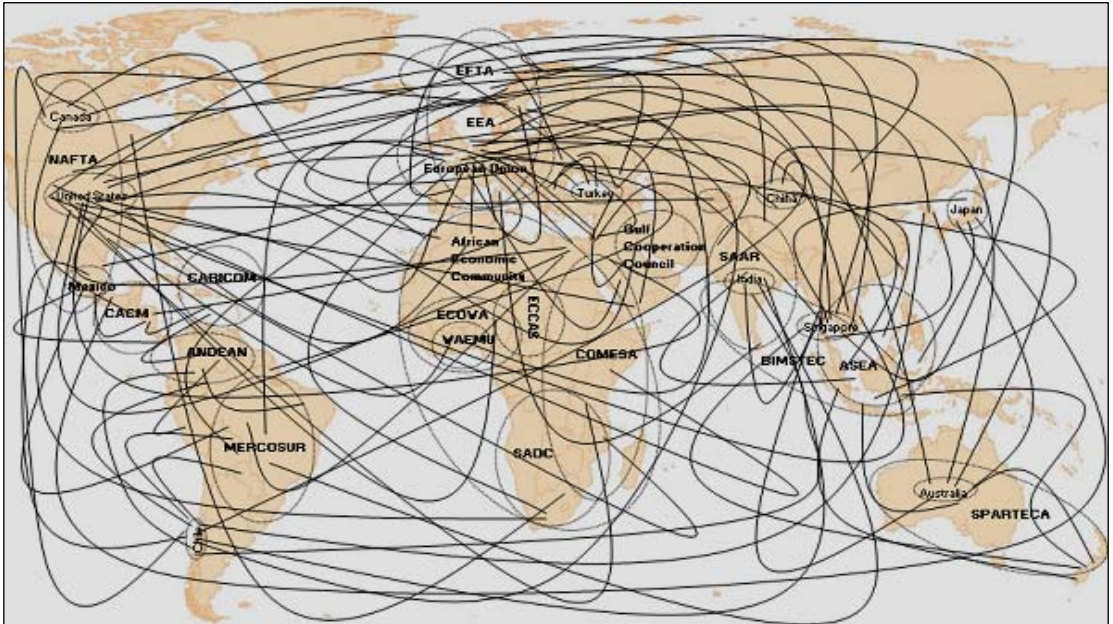
---

¹ Çok taraflı sistemin bütününe etkileyen anlamında kullanılmaktadır.

olarak tanımlamıştır (Lamy, 2007:5). Dünya genelinde bölgeler arasındaki tercihli ticaret anlaşmalarının durumunu gösteren harita (Şekil 1) Bhagwati'nin tanımını açıkça doğrulamaktadır.

Dünya ticaretindeki bu gelişmelere karşı DTÖ'nün pozisyonu da eleştirilmektedir. Organizasyonun, çığ gibi büyüyen bölgeselleşme hakkında bazı istatistikleri derlemenin ve sonucu olmayan inceleme süreçlerini yerine getirmenin dışında, hiç bir şey yapmadığı iddia edilmektedir (Baldwin, Thornton, 2008).

Şekil 1. Spagetti Kâsesi

Kaynak: Wikimedia commons.

DTÖ'nün bölgeselleşme karşısındaki bu tutumu, Doha Kalkınma Turu müzakereleri gibi çok taraflı ticaret anlaşmalarına olan isteği gölgelediği yönünde ciddi endişeleri beraberinde getirmektedir. Bu kapsamda, BTA'ların çok taraflı ticaretin serbestleştirilmesine yardım mı ettiği yoksa engellediği mi konusunda hayli

hararetli tartişmalar yapılmaktadır. Yine Jagdish Bhagwati, BTA'ların küresel ticaretin önündeki blokları yıktığını mı, yoksa yeni bloklar mı oluşturduğunu sorgulamaktadır (Mathis, 2002).

Diğer bir görüş ise, BTA'lara ilginin artmasının nedenleri arasında Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) bünyesinde yürütölmekte olan Doha Kalkınma Turu Ticaret Müzakereleri gibi ticaretin serbestleştirilmesine yönelik çabalardan henüz olumlu bir sonuç alınamaması şeklindedir (Lagarde, 2008: 7-8).

DTÖ'ye yönelik eleştirilere cevaben 10-12 Eylül 2007 tarihlerinde Cenevre'de gerçekleştirilen konferansta bölgeselleşme karşısında dünya ticaret sisteminin neler yapılabileceğı konusunda bir eylem planı oluşturmak üzere değışik fikirler ortaya konulmaya çalışılmıştır. Konferansta bu fikirler tartişılırken, Jagdish Bhagwati'nin yönelttiğı sorunun artık tartişılması yerine, bölgeselleşmenin varlığının kabul edilmesi ve dünya ticaret sisteminin neler yapabileceğı üzerinde durulmuştur (Baldwin, Thornton, 2008).

Konferansta, dünya ticaret sisteminin gelişmelere sessiz kalmaya devam etmesinin mümkün olmadığı, daha çok DTÖ ile uyumlu hale getirilmesi için bölgeselleşmeyle meşgul olması gerektiğı ve bu amacın hem gerekli hem ulaşılabilir olduğı gösterilmeye çalışılmıştır. Böyle bir çalışma yapılırken ölkelerin halen devam etmekte olan Doha Kalkınma Turu müzakerelerine olan taahhüdü azaltmayacağına inanılmaktadır. Zira Doha müzakerelerinin sonucuna bağılı olmaksızın, eşgüdömsüz

bir şekilde artışı devam etmesi beklenen bölgeselleşme hareketinin dünya ticaret sistemi açısından bir tehdit oluşturma ihtimali sürmektedir.

Dünyadaki genel eğilime paralel olarak, Avrupa Birliği (AB) ile yapılan Gümrük Birliği olmak üzere, Türkiye birçok ülkeyle bölgesel entegrasyon anlaşmaları imzalamış ya da imzalamak üzere müzakereler yürütmektedir. Bu anlaşmaların temel gayesi, ihracata dayalı ekonomik kalkınma politikası çerçevesinde ve diğer dış ticaret politika araçlarına ilave olarak, Türkiye'nin dış ticaretini artırmaya yardımcı olmak, ayrıca Gümrük Birliği kapsamında üstlenilen ortak ticaret politikasının gereğini yerine getirmektir.

Bu nedenle, Türkiye'nin imzaladığı BTA'ların kapsamının ve ekonomik sonuçlarının, dünya ticaretindeki genel duruma ve Türkiye'nin taraf olduğu ikili ve çoklu anlaşmalara bağlı olarak, incelenmesinde yarar görülmektedir. Bu sonuçlara göre BTA'ların etkin bir politika aracı olup olmadığına dair bir değerlendirilme yapılması ve bu tespitlere göre bazı öneriler geliştirilmesi ayrıca önem taşımaktadır.

Çalışmanın amacına yönelik olarak bundan sonraki ikinci bölümde öncelikle dünyada ağırlığını hissettiren bölgeselleşme eğiliminin genel yapısı ve özellikleri hakkında bazı tespitler yapılacaktır. Bu tespitler yapılırken Türkiye'nin bölgesel entegrasyon faaliyetlerine değinilerek dünya genelinde yaşanan gelişmelerle karşılaştırma yapılacaktır.

Üçüncü bölümde bölgesel entegrasyonların dünya ticaretine ve ulusal ekonomilere etkileri, kısıtları ve faydaları ele alınacaktır. Bu bölümde BTA'ların özellikle GYÜ'lerin ticaret politikalarına ve ekonomik kalkınmalarına etkileri değerlendirilecektir.

Dördüncü bölümde bölgeselleşmenin çok taraflı sistem üzerindeki hukuki ve uygulamaya dönük etkileri tartışılacaktır. Böylece, çok taraflı küresel ticaret yapısıyla uyumu konusunda tereddütler bulunan bölgeselleşmenin, DTÖ yükümlülüklerini yerine getirme açısından değerlendirilmesi yapılacaktır. Bu bölümde, DTÖ'de Türkiye aleyhine açılan bir davanın gerekçeleri, Türkiye'nin savunması ve dava sonuçları konusundaki Panel ve Temyiz Organı kararları çerçevesinde bölgeselleşme ve DTÖ kuralları arasındaki etkileşim ortaya konulacaktır.

Türkiye gibi GYÜ'lerin özellikle Gelişmiş Ülkelerle (GÜ'ler) yaptığı anlaşmaların sayısında ciddi bir artış görülmektedir. Yeni nesil BTA'lar şeklindeki bu bölgesel oluşumlar, GYÜ'lerin ulusal iktisat politikalarını, üçüncü taraflarla olan ticari ilişkilerini ve çok taraflı sistemdeki pozisyonlarını derinden etkilemektedir. Türkiye'nin bölgeselleşme konusundaki politikasına ışık tutabilmek için, başta fayda-maliyet açısından olmak üzere, GYÜ'lerle GÜ'ler arasında yapılan anlaşmaların olumlu ve olumsuz yönleri ayrıca ele alınacaktır.

Beşinci bölümde Türkiye'nin izlediği dış ticaret ve BTA'lara yönelik politikalarına değinilecektir. Türkiye'nin bölgesel entegrasyon politikasının temelinin,

AB ile uzun bir geçmişi olan siyasi, ekonomik ve ticari ilişkiler oluşturmaktadır. Bu nedenle, dünyada yaşanan bölgeselleşme ve çok taraflı ticaret sistemindeki gelişmeler çerçevesinde, AB ilişkilerinin Türkiye'nin politikalarını nasıl şekillendirdiğini ve hangi kısıtları veya avantajları beraberinde getirdiğini değerlendirilecektir. Bu bölümde, Türkiye'nin BTA imzaladığı ülkelerle ikili ticaretinin gelişimine dair istatistikî bilgiler sunulacak ve takip edilen politikaların dış ticaret üzerindeki etkileri değerlendirilecektir.

Sonuçlar kısmında yukarıda sözü edilen değerlendirmeler kapsamında Türkiye'nin bölgesel entegrasyonlara yönelik politikaları hakkında bazı tespitler ve önerilerde bulunulacaktır. Bu bölümde, Türkiye'nin BTA'lara ilişkin politikasının esasını oluşturan Gümrük Birliği konuları bağlamında yapılması gerekenler açıklanmaktadır. Gümrük Birliği kapsamı dışında kalan alanlarda uygulanması mümkün görülen yaklaşımlara da ayrıca değinilmektedir.

İKİNCİ BÖLÜM

GİRİŞ

BTA'ların sayısındaki sıçrama dünya ticaretini etkileyen önemli bir gelişmedir. Ancak, böyle bir gelişmenin uluslararası ticaret ve çok taraflı ticaret sistemini hangi ölçüde etkileyeceğine dair bir değerlendirme yapabilmek için imzalanan anlaşmaların niteliğinin ve kapsamının incelenmesi gereklidir.

BTA'lara ilişkin sayısal değerlendirme yapılabilmesi için en güvenilir bilgiler DTÖ istatistiklerinde yer almaktadır. DTÖ Sekreteryası 2008 yılında resmi web sayfasından hizmete sunduğu veritabanı² ile BTA'lara ilişkin en güncel bilgilerin kaynağı durumundadır. Bu çalışmada yapılan değerlendirmeler için DTÖ veri tabanında 2010 Mart ayı itibariyle yer alan bilgiler kullanılmıştır.

Öte yandan, bu istatistiklerin tam olarak gerçeği ne kadar yansıttığı konusunda çekinceler bulunmaktadır. BTA'lara ilişkin verilerin DTÖ hukukuna göre yapılan bildirimlere dayanması neticesinde, henüz bildirim yapılmayan ya da farklı uygulama aşamalarında bulunan BTA'lara ilişkin bilgilere ulaşılması mümkün değildir (Fiorentino, Verdaja, Toqueboeuf, 2007).

---

² DTÖ veri tabanı, <http://rtais.wto.org/UI/PublicMaintainRTAHome.aspx> internet adresinde yer almaktadır.

1. BÖLGESEL ENTEGRASYONLARIN GELİŞİMİ

DTÖ kaynakları son 15 yıl içinde yapılan BTA'ların sayısının önemli derecede ve hızla arttığını açıkça ortaya koymaktadır. DTÖ'nün BTA'lara ilişkin veri tabanındaki bilgilere göre, Kongo Demokratik Cumhuriyeti, Djibouti, Madagaskar, Moritanya ve Moğolistan gibi çok istisna ülkeler dışında geriye kalan DTÖ üyelerinin tamamı az ya da çok bu sürece dâhil olmuştur.

Bununla birlikte, geçen zaman içinde sayılarının artmasının yanı sıra bölgesel anlaşmaların farklı eğilimleri, bu eğilimlere neden olan şartlar ve sonuçları itibariyle incelenmesinde fayda bulunmaktadır. Aşağıdaki bölümlerde bölgesel entegrasyona ilişkin ortaya çıkan genel eğilimler, özellikleri ve tarafları itibariyle bazı değerlendirmeler Türkiye ile karşılaştırmalı ve istatistikî bilgilere dayalı olarak anlatılmaktadır.

1.1. Genel Eğilimler ve Bölgesel Anlaşmaların Gelişimi

GATT/DTÖ'ye bildiri yapılan BTA'ların yürürlüğe giriş itibariyle toplam sayısı Şekil 2'de gösterilmektedir. DTÖ verilerine göre, 2010 yılı Mart ayı itibariyle 461 adet BTA'nın DTÖ Sekreteryasına bildiri yapılmış olup, bunlardan 270 adedi yürürlükte. Aynı tarih itibariyle erken uyarı kapsamında bildiri yapılanlardan 10 adet anlaşmanın imzalandığı, 28 tanesinin ise müzakerelerinin halen sürdüğü dikkate alındığında, toplam sayının 499 rakamına ulaştığı görülmektedir.

Türkiye aynı dönem içinde, çoğunluğu son 20 yılda olmak üzere, toplam 29 BTA'nın DTÖ'ye bildirimini gerçekleştirmiştir. Diğer yandan, imzalanmakla birlikte onay sürecini bekleyen Sırbistan, Şili ve Ürdün Serbest Ticaret Anlaşmalarının (STA) henüz bildirimi yapılmamıştır. Bildirimi yapılanlardan 16 tanesi ise uygulamadadır. Yürürlükte olmayanların önemli bir kısmı 1 Mayıs 2004 ve 1 Ocak 2007 tarihli genişlemeler sonucunda AB'ye üye olan ülkelerle³ (AB-25 ve AB-27 genişleme süreci) yapılan STA'lardan oluşmaktadır. Bu ülkelerle ticari ilişkiler Türkiye-AB ortaklık ilişkisi temelinde yürütülmektedir.

İmzalanan anlaşmaların sayısı dikkate alındığında, Türkiye'nin 1990'lardan itibaren bölgeselleşme hareketine ayak uydurduğu görülmektedir. Ancak, anlaşmaların niteliği ve kapsamı incelendiğinde, durumun biraz daha farklı olduğu anlaşılmaktadır. Türkiye geleneksel anlamda sadece mal ticaretinde serbestleşmeyi düzenleyen anlaşmalar yaparken, dünyada mal ticaretinin yanı sıra hizmet ticareti, yatırım, kamu alımları ve rekabet alanlarını içeren BTA'lar gerçekleştirilmektedir. Türkiye'nin bu alanda izlediği politikalara ve gelişmelere ilerleyen bölümlerde daha detaylı değinilecektir.

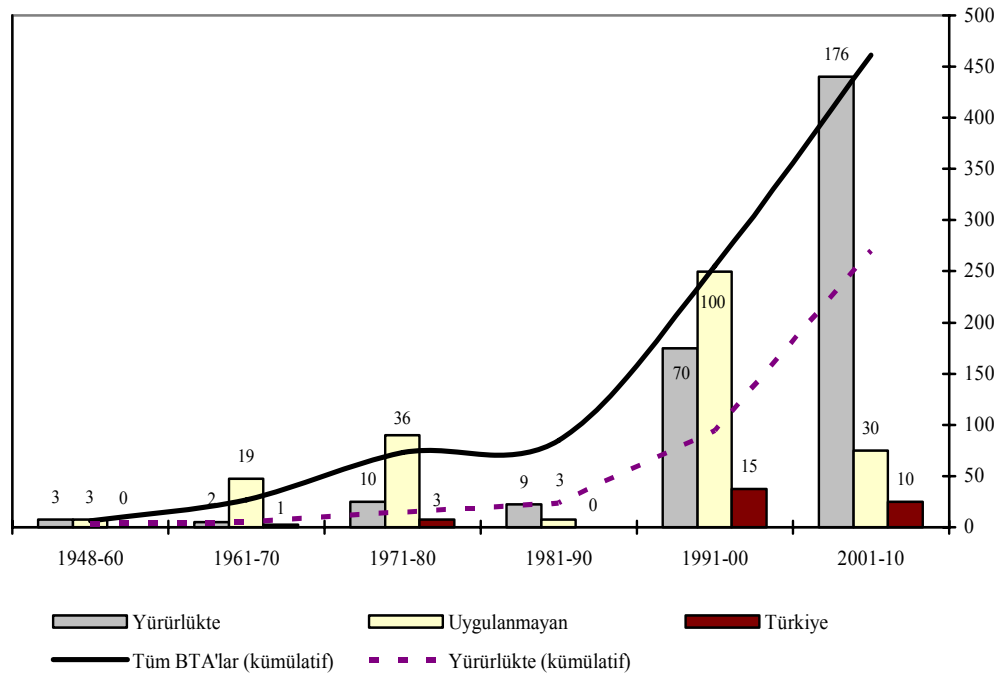
Diğer taraftan, BTA'ların dünyadaki hızlı artışını yorumlarken anlaşmaların dünya ticareti içindeki payını dikkate almak gerekmektedir. Zira iki büyük ekonomi arasında imzalanmış anlaşmanın, çok sayıdaki GYÜ'ler veya En Az Gelişmiş Ülkeler (EAGÜ) arasında imzalanmış olanlardan dünya ticaretinden aldığı pay açısından daha fazla önem taşıdığı açıktır (Fiorentino, Verdaja, Toqueboeuf, 2007: 2-

---

³ Litvanya, Macaristan, Estonya, Çek Cumhuriyeti, Slovakya, Polonya, Slovenya, Letonya, Bulgaristan ve Romanya.

3). Ayrıca, BTA'ların tüm mal ve hizmet gruplarını düzenlememesi, bazı durumlarda Dünya Bankası tahminlerine göre serbestleşme %90'lara çıkarken bazı durumlarda bu oranın %40'lar civarında olması neticesinde, anlaşmaların kapsamının da bölgeselleşme eğilimine yönelik değerlendirmeler yapılırken göz önünde bulundurulmasını zorunlu kılmaktadır.

**Şekil 2. GATT/DTÖ'ye Bildirimi Yapılan Tüm BTA'lar (1948-2010)
(Yürürlüğe Giriş Tarihi İtibariyle)**

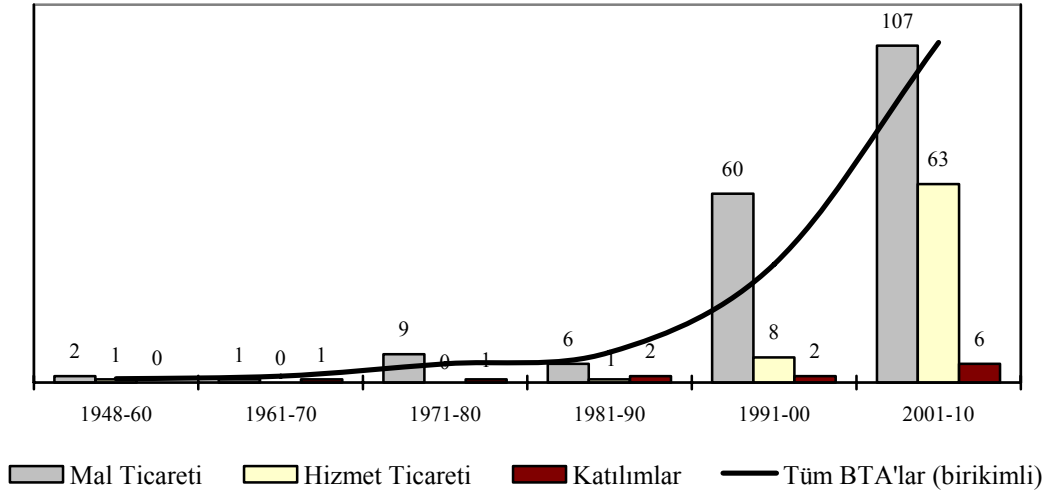
Kaynak: DTÖ

Şekil 2, son 10 yıl içinde imzalanan anlaşmaların, uygulanabilirliği açısından geçmiş yıllara göre farklı bir özelliğini ortaya koymaktadır. Buna göre, 2001-2010 yılları arasında imzalanan anlaşmaların önemli bir kısmının yürürlüğe girdiği ve uygulanmakta olduğu görülmektedir. Diğer taraftan, özellikle 1961-1970, 1971-1980 ve 1991-2000 yıllarında yürürlükte olmayan BTA'ların sayısı uygulanmakta

olanlardan fazladır. Benzer şekilde, DTÖ verilerine göre Türkiye'nin ikili ticaret anlaşmalarının büyük bir kısmı son 10 yılda yürürlüğe girmiştir.

Bu farklı özelliğin, 2001'de başlayan ve görüşmeleri devam eden Doha Kalkınma Turu çok taraflı ticaret müzakerelerine yönelik henüz başarılı bir sonuç alınamamasından kaynaklandığı, bu nedenle ülkelerin bölgesel ticaret anlaşmalarını uluslararası pazara giriş için bir çıkış yolu olarak kullandığı şeklinde yorumlanmaktadır (Fiorentino, Verdaja, Toqueboeuf, 2007). Türkiye'nin son yıllarda artan bölgesel anlaşmaları ise 1995 yılında imzalanan Gümrük Birliği'nin bir gereği olarak AB'nin ortak ticaret politikasına uyum kapsamında açıklanmaktadır (DTM, 2007: 344-352).

**Şekil 3. GATT/DTÖ'ye Bildirimi Yapılan Yürürlükteki BTA'lar (1948-2010)
(Yürürlüğe Giriş Tarihi İtibariyle)**

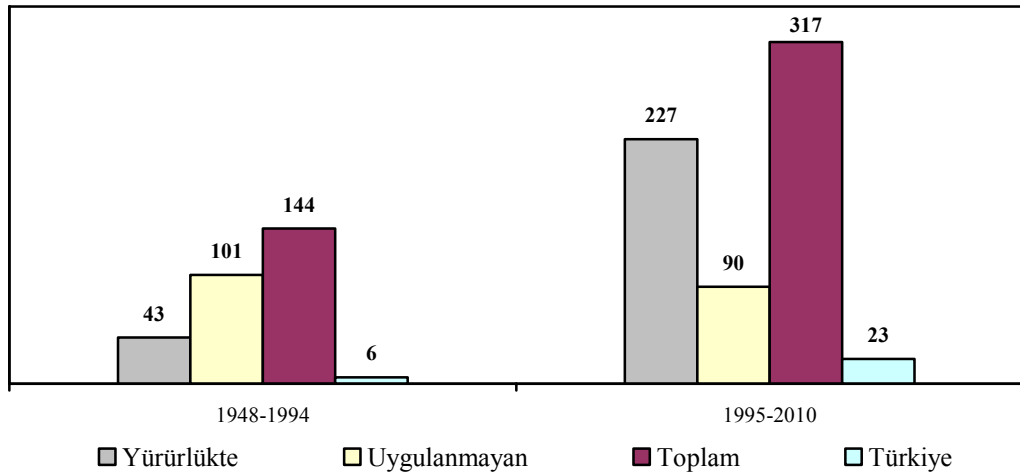
Kaynak: DTÖ

Şekil 3'de yürürlüğe girmiş BTA'ların niteliği hakkında bilgiler verilmektedir. Buna göre, anlaşmaların çoğunluğunun mal ticaretine yönelik olduğu

görülmektedir. 2010 yılı Mart ayı itibariyle yürürlükteki anlaşmalardan 185'i mal ticaretini ve 73'ü hizmet ticaretini oluştururken, kalan 12 tanesi mevcut mal veya hizmet ticareti anlaşmalarına katılımı içermektedir. Bununla beraber, imzalanmış olmakla birlikte yürürlüğe henüz girmemiş ya da müzakereleri devam eden 34 anlaşmanın çoğunun hizmet ticaretiyle ilgili olması nedeniyle, Şekil 3'de görülen dağılımın ilerleyen dönemlerde değişmesi mümkündür. Türkiye, bu eğilimin dışında kalmış ve hizmet ticareti amacıyla bir anlaşma henüz imzalamamıştır. Diğer bir ifadeyle, bugüne kadar yapılan anlaşmaların tamamı mal ticaretine yöneliktir.

DTÖ'nün kurulması öncesinde, yani GATT döneminde ve sonrasında bildirim yapılan BTA'ların dağılımı Şekil 4'de yer almaktadır. Şekil'de yer alan bilgiler açıkça DTÖ'nün kurulması sonrası dönemde imzalanan BTA'ların sayısının çok daha fazla olduğunu ortaya koymaktadır.

**Şekil 4. GATT ve DTÖ Dönemlerinde Bildirimi Yapılan BTA'lar
(Mart 2010 İtibariyle)**

Kaynak: DTÖ

GATT döneminde üye ülkelerce yapılan 144 bildirime karşılık DTÖ'nün kurulması sonrasında, Mart 2010 tarihi itibarıyla, bu sayı iki katına yükselerek toplam 317 anlaşmanın bildirimi gerçekleştirilmiştir. Diğer bir deyişle, GATT döneminde yıllık ortalama üç civarında bildirim yapılırken, DTÖ yıllarında bu oran 21'e yükselmiştir. Türkiye bu ortalamanın üzerinde bir performans göstermiş ve bildirim sayısını DTÖ sonrasında dört katına çıkarmıştır.

Diğer bir tespit ise, yeni anlaşmaların imzalanması ya da tarafların başka entegrasyonlara dahil olmalarına bağlı olarak, GATT yıllarında bildirimi yapılan BTA'lardan sadece 43'ünün halen uygulanmakta olduğudur.

Yukarıda izah edilen gelişmeler, bölgeselleşme faaliyetlerinde hatırı sayılır artışların olduğuna işaret etmektedir. Bu durum, GATT sonrasında kurulan DTÖ'nün yapılan anlaşmalara ilişkin bildirim yükümlülüğü getirmesine bağlı olarak, BTA'ların kayıt altına alınması ve ayrıca DTÖ'ye yeni ülkelerin katılması şeklinde açıklanmaktadır (Fiorentino, Verdaja, Toqueboeuf, 2007: 5-7).

Kısacası, BTA'ların sayısındaki baş döndürücü artışı üstü örtülemeyecek bir gerçektir. Uygulanmakta olan ancak bildirimi yapılmayanlar, imzalanan ancak yürürlüğe girmeyenler⁴, halen müzakere edilmekte olanlar ve teklif aşamasındakiler dikkate alındığında, bu gelişme daha da çarpıcı hale gelmektedir.

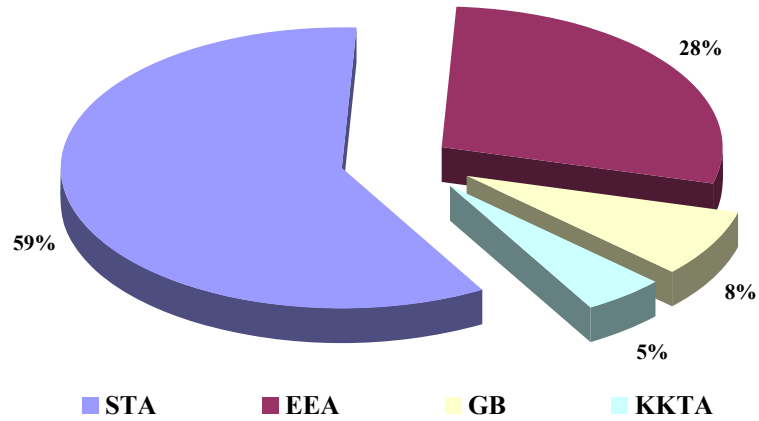
---

⁴ Örneğin, Türkiye'nin Sırbistan, Şili ve Ürdün STA'sı bu kapsamdadır.

1.2. Bölgesel Ticaret Anlaşmalarının Özellikleri

BTA'lar DTÖ bünyesinde Serbest Ticaret Anlaşması (STA), Gümrük Birliği (GB), Ekonomik Entegrasyon Anlaşması (EEA) veya Kısmi Kapsamlı Ticaret Anlaşması (KKTA) olarak sınıflandırılmaktadır. Bu sınıflandırma esas alınarak, bildirimi yapılmış ve uygulamaya girmiş anlaşmaların toplam içindeki dağılımları Şekil 5'de gösterilmektedir.

**Şekil 5. Bildirimi Yapılmış Yürürlükteki BTA'ların Çeşidi
(Mart 2010 İtibariyle)**

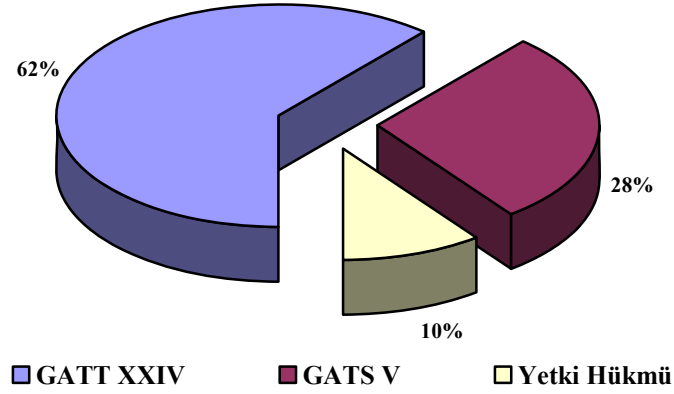

Kaynak: DTÖ

Şekildeki bilgilere göre, yürürlükte olan BTA'ların yarısından fazlası (%59) STA şeklinde, geriye kalan %28'lik kısmı hem EEA, %8'lik kısmı GB, %5'lik kısmı ise KKTA olarak düzenlenmektedir. Uygulamaya konulması planlanan veya müzakereleri süren anlaşmaların ise ekseriyetinin yine STA olarak gerçekleşmesi beklenmektedir. Türkiye için az önce değinilen dağılım STA lehine daha baskındır: yürürlükteki anlaşmalardan %81'i STA, %13'ü KKTA ve %6'sı GB şeklindedir.

Bildirimlerin DTÖ hukukunda yer alan mekanizmalara göre dağılımı ise Şekil 6’ta gösterilmiştir. Buna göre, anlaşmaların önemli bir bölümü, diğer bir deyişle %62’si, GATT Madde XXIV, %28’i GATS Madde V ve geriye kalan %10’luk kısmı “Yetki Hükümü⁵” çerçevesinde DTÖ’ye bildirilmiştir. Türkiye ise yaptığı anlaşmalara ilişkin bildirimlerde ağırlıklı olarak (%81 oranında) GATT Madde XXIV’ü kullanmıştır.

**Şekil 6. BTA'ların DTÖ Bildirimlerine Göre Sınıflandırılması
(Mart 2010 İtibariyle)**

Kaynak: DTÖ

Yukarıda verilen bilgiler, günümüzde ülkelerin Türkiye gibi ticaret politikalarına ve pazar arayışlarına en uygun seçeneğin, diğer yöntemlere nazaran, STA’lar olduğunu ortaya koymaktadır. Ülkelerin, hızlı bir şekilde müzakere sürecinin tamamlanabilmesi ve esnek yapıda tercihlerin oluşturulabilmesi nedeniyle, STA’lara yöneldikleri düşünülmektedir. STA’ların müzakere süreci geçmiş yıllarda daha uzun sürse de, ortak anlayışları ve çıkarları olan ülkeler açısından bu sürecin

⁵ GYÜ’ler kendi aralarında imzaladıkları anlaşmalar için DTÖ’nün ilgili ek anlaşması gereği farklı bir prosedür izleyebilmektedir.

artık oldukça kısaldığı gözlemlenmektedir. Daha da önemlisi, iddialı tercihli rejimler içermesine rağmen, anlaşma tarafı ülkeler STA sonrasında üçüncü taraflara karşı kendi ticaret politikalarını uygulama kabiliyetini kaybetmemektedir (Fiorentino, Verdaja, Toqueboeuf, 2007: 5-7).

GB, STA’larda olduğu gibi, taraflar arasında kapsamlı ticaret serbestleşmesi amacını taşımaktadır. Ancak, GB yapısı itibariyle tarafların kendi otonom ticaret politikalarını izleme esnekliğine müsaade etmemektedir. Bu nedenle, GB daha çok geleneksel olarak bölgesel entegrasyon hedefi olan aynı coğrafyadaki komşu ülkeler arasında tercih edilmektedir. Ayrıca, GB çoğunlukla ticaret amaçlarının ötesinde politik entegrasyon, ekonomik ve parasal birlik veya uluslar üstü kurumlar gibi konuları içermektedir. Buna ilave olarak GB, ortak tarife ve ticaret politikalarının üstlenilmesi ve ulusal ticaret politika otonomilerini kaybetmeleri nedeniyle, taraflar arasında çok yüksek düzeyde eşgüdümü zorunlu kılmaktadır.

STA’larla karşılaştırıldığında, GB’nin daha uzun ve karmaşık müzakere ve uygulama süreçlerini içerdiği görülmektedir. Dahası, STA tarafları sonraki STA ortaklarını seçme konusunda tam bağımsızken, GB’nde bu esneklik yeni ortağın tüm GB’ni etkilemesi sebebiyle ortadan kalkmaktadır. Bunun sonucu olarak STA, GB’ne ve diğer bölgesel entegrasyonlara göre daha çok tercih edilmektedir.

Yapılan çalışmalarda yukarıda açıklanan görüşlerin doğruluğuna yönelik bulgulara rastlanmıştır. Örneğin, 1950-89 ve 1990-98 dönemindeki anlaşmalara bakıldığında STA’ların GB’ne oranının üçten yediye yükseldiği görülmektedir. Söz

konusu çalışmalarda ayrıca, Güney-Güney'e göre Kuzey-Güney anlaşmalarında bu oranın 11-25 kat aralığında daha yüksek olduğu anlaşılmıştır. Bunun nedeninin, Kuzey ve Güney bölgelerinde yer alan ülkelerin büyüklük, gelir ve üretim yapısındaki farklılıklar olduğu tahmin edilmektedir (Schiff, 2000).

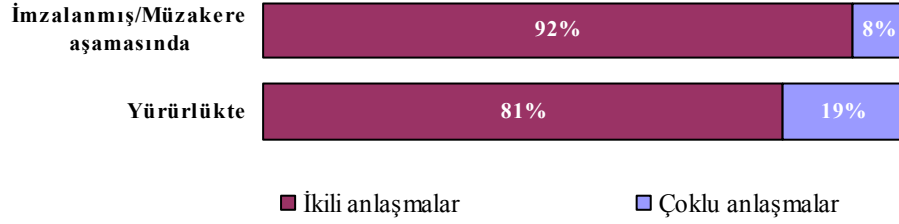
KKTA'ların kapsamının dar olması, geçiş uygulamalarının zayıf olması, öngörülebilir olmaması ve DTÖ kurallarına bağlı olarak tarafların sınırlı olması nedeniyle, GYÜ'ler dahil olmak üzere geniş ticaret serbestleşmesi isteyen ülkelere çekici bulunmamaktadır. Bununla beraber, geçmiş yıllara göre bu anlaşmalarda hafif bir artış görülmektedir. Bu anlaşmaların tarafları her ne kadar GYÜ'ler olsa da, esasen bunun Güney-Güney anlaşmalarına taraf olan büyük GYÜ'ler arasındaki yeni bir yaklaşım olduğu düşünülmektedir. Anlaşmalar genellikle bir çerçeve anlaşma vasıtasıyla çoklu aşamaları öngörmektedir. Buna göre, ilk aşama olarak "erken hasat programı" içerecek şekilde KKTA tercih edilmekte ve ikinci aşama olarak ileriye dönük bir STA taahhüdü yapılmaktadır.

1.3. Anlaşma Taraflarının Niteliği

Son yıllarda artan BTA'ların yapısında önemli değişiklikler göze çarpmaktadır. Şekil 7 ve 8'den anlaşılabacağı üzere çoklu BTA'lar azalırken, ikili ve bölgeler arası BTA'larda net bir artış görülmektedir. İkili anlaşmalar bildirimi yapılan ve yürürlükteki tüm BTA'ların %80'nden fazlasını oluştururken, imzalanmış ve müzakere aşamasındakilerin %92'sini teşkil etmektedir. Türkiye'nin imzaladığı

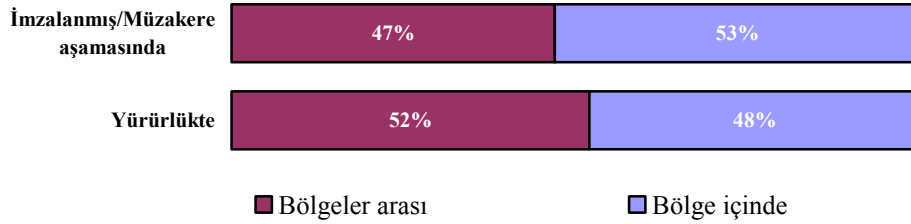
anlaşmalardan İktisadi İşbirliği Örgütü (ECO) ve Ticaret Müzakereleri Protokolü (PTN) dışındakilerin tamamı ikili mahiyette gerçekleştirilmiştir.

**Şekil 7. Anlaşma Tarafları İtibariyle Sınıflandırma
(Mart 2010 İtibariyle)**

Kaynak: DTÖ

**Şekil 8. Bölge İçinde/Bölgelerarası BTA'lar
(Mart 2010 İtibariyle)**

Kaynak: DTÖ

BTA'ların ikili yapıya dönmesinin bazı nedenleri bulunmaktadır. Her şeyden önce jeopolitik açıdan bakıldığında, geçmiş yıllarda çok sayıda yapılmış olması sonucunda, aynı bölgede çoklu BTA'lar yapılması imkânı oldukça azalmıştır. Yeni girişimler ise mevcut bölgesel oluşumların yenilenmesi veya bazı durumlarda kıta boyutu olmak üzere genişlemesidir. Ayrıca, zaten birçok BTA'ya taraf olan ülkelerin çoklu anlaşmalara yönelik müzakereleri teknik anlamda karmaşık hale gelmekte ve doğal olarak bunların sayısını azaltmaktadır. Bir diğer sebep ise, ülkelerin BTA'ları bölgesel entegrasyon yerine, özellikle bölgelerarası, pazara giriş için bir araç olarak görmeye başlamasıdır (Fiorentino, Verdaja, Toqueboeuf, 2007: 8-9).

Aynı zamanda, ülkelerin bulundukları bölge dışındaki pazar arayışları çerçevesinde, bölgeler arası BTA'lar giderek önem kazanmaktadır. Şekil 8'de bildirimi yapılmış ve uygulamada olan BTA'ların neredeyse yarısının, diğer bir ifadeyle %47'sinin, bölgeler arasında olduğunu göstermektedir. Avrupa bölgesinde sayılması durumunda, Türkiye'nin yaptığı anlaşmalarda bölge içi ve bölgeler arasında yapılanlar neredeyse aynı orandadır.

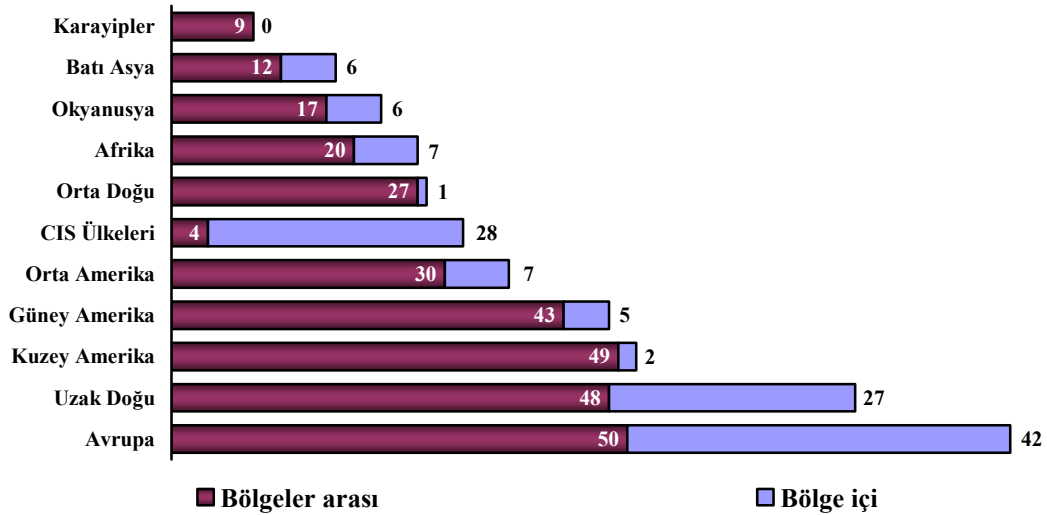
Bölgeler arası BTA'lara yönelik eğilim bazı soruları akla getirmekte ve anlaşmaların halen ne ölçüde "doğal" ticaret ortakları arasında uygulandıkları konusunda bizi düşünmeye sevk etmektedir. Öte yandan, geleneksel ticari ortaklar ve coğrafi olarak komşu ülkeler arasında, NAFTA, AB, ASEAN, SACU ve MERCOSUR örneklerinde olduğu gibi, çoktan BTA'ların gerçekleştirildiği bilinmektedir. Bu entegrasyonlar bölgeler arası ilişkileri derinleştirmeye yönelik BTA'lar tarafından daha da güçlenmektedir.

Bölgesel anlamda beklentilerin bittiği noktada, bölgeler arası BTA'lar entegrasyonda daha ileri gitmenin bir yolu olarak görülmektedir. Diğer bir ifadeyle, bölgelerarası BTA'ların sayısındaki artış, ülkelerin yeni pazar arayışlarında önceliklerini kendi bölgeleri dışına kaydırmaları anlamına gelmektedir. Bu tespit, bölgesel faaliyetlerde görülen yavaşlama tarafından da doğrulanmaktadır. Gerçekten, özellikle GYÜ'ler arasında imzalanan bölgesel anlaşmalar, bölgelerarası ve Kuzey-Güney anlaşmalarına nazaran ticaretin serbestleştirilmesi için kapsamı dar düzenlemeler şeklindedir. Öte yandan, bölgelerarası BTA'lar çoğunlukla hizmetler,

yatırım, kamu alımları ve rekabet gibi ilave hususları içermektedir (Fiorentino, Verdaja, Toqueboeuf, 2007: 8-9).

DTÖ'ye bildirim yapılan anlaşmaların bölgelere göre dağılımını özetleyen Şekil 9, bölgelerarası anlaşmaların gelişimi konusunda yapılan tespitlere dair açık fikirler vermektedir. Bu bilgilere göre, CIS ülkeleri dışında bölgelerin tamamı ağırlıklı olarak bölgelerarası nitelikte anlaşmalar yapmaktadır. Belki de küreselleşmenin bir özelliği olarak, BTA'lar bölgesel kısıtları ortadan kaldırmak ve dünya ticaretinde yeni fırsatlar sağlamak üzere kullanılmakta ve böylece coğrafi olarak uzun bir geçmişe sahip geleneksel ticaret yapılarını değiştirmektedir.

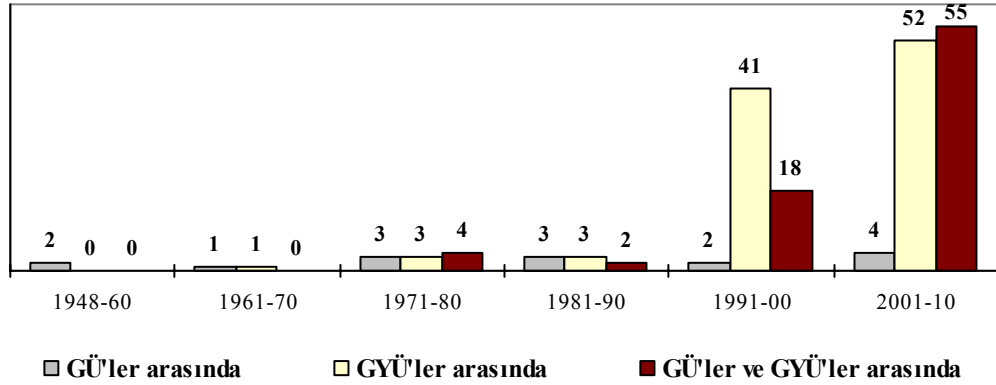
**Şekil 9. BTA'ların Aynı ve Farklı Bölgelere Göre Bölgesel Dağılımı
(Mart 2010 İtibariyle)**

Kaynak: DTÖ

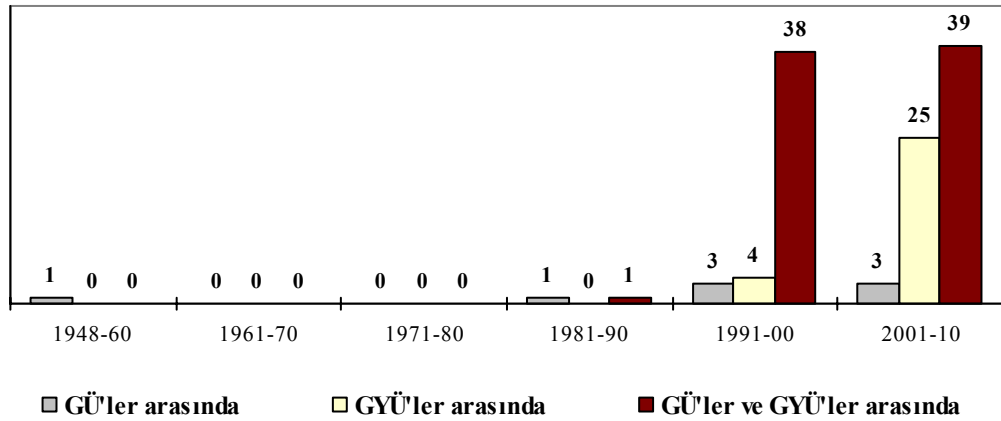
AB, ABD ve Japonya gibi dünya ticaretinde söz sahibi olan GÜ'lerin yanı sıra, hızla gelişen Çin, Brezilya ve Hindistan gibi GYÜ'ler bölgesel entegrasyonlarda öncü konumundadır. Bu gelişmeye paralel olarak son yıllarda imzalanan anlaşmalar, tarafların gelişmişlik düzeyi bakımından değişme sürecindedir.

**Şekil 10. Tarafların Gelişmişlik Düzeyine Göre BTA'lar-Mal Ticareti
(Yürürlüğe Giriş Tarihi İtibariyle)**

Kaynak: DTÖ

**Şekil 11. Tarafların Gelişmişlik Düzeyine Göre BTA'lar-Hizmetler Ticareti
(Yürürlüğe Giriş Tarihi İtibariyle)**

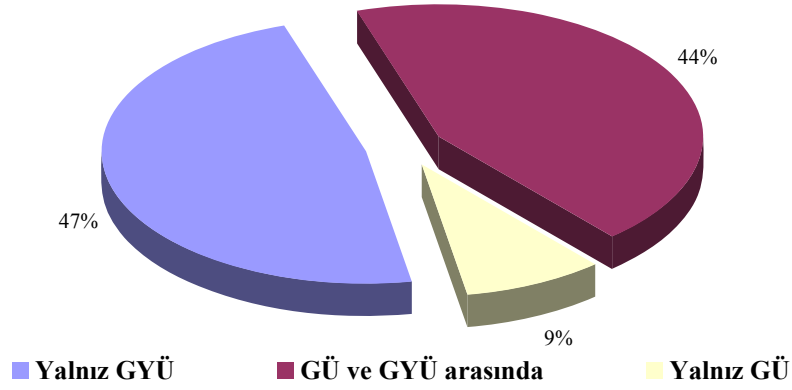

Kaynak: DTÖ

Öncelikle, anlaşmaların çoğunlukla GYÜ'ler arasında veya GYÜ'ler ile GÜ'ler arasında imzalandığı göze çarpmaktadır. Diğer yandan, 1990'ların başından itibaren mal ticaretine ilişkin GYÜ'ler arasındaki BTA'ların sayısındaki artış, GÜ'ler ve GYÜ'ler arasında imzalanan anlaşmalara göre oldukça düşüktür (Şekil 10). Buna karşı aynı dönemde hizmet ticaretine yönelik olarak GÜ'ler ve GYÜ'ler arasında yapılan anlaşmaların sayısındaki artış, GYÜ'ler arasında yapılanlara göre oldukça fazladır (Şekil 11).

Son yıllardaki bu gelişmeler sonucunda GYÜ'ler arasındaki BTA'ların toplam içindeki oranı %47, GÜ'ler ve GYÜ'ler arasındakilerin oranı %44 ve yalnızca GÜ'ler arasındakilerin oranı %9 olmuştur (Şekil 12). Bahsedilen oranlar 2007 yılı itibariyle sırasıyla %50, %34 ve %16'dır (Rollo, 2007: 3). Diğer bir deyişle, GÜ'ler ve GYÜ'ler arasındaki bölgesel entegrasyonların (Kuzey-Güney anlaşmaları) BTA'ların toplamı içindeki payı diğerlerine göre artmıştır. Kuzey-Güney anlaşmaları, mütekabiliyet prensibine dayanmakta ve iddialı tercihler içermekte, bir çok durumda ise GYÜ'lerin GTS ve DTÖ kapsamında sağlanan diğer tek taraflı tercihli sistemlerden vazgeçmelerini gerektirmektedir. Buna rağmen, Kuzey-Güney kümelenmesinde sözü edilen artış gerçekleşmiştir.

**Şekil 12. Yürürlükteki BTA'ların Çeşidi
(Mart 2010 İtibariyle)**

Kaynak: DTÖ

Gerekçeleri ne olursa olsun, asıl meselenin BTA'lar yoluyla Kuzey-Güney ticaret ilişkilerinin niteliğinin mütekabiliyet esasına dayalı, ayrıca iddialı ve kapsamlı ticaret politikalarına dönüştüğüdür. Bu itibarla, bildirimi yapılmış Kuzey-Güney BTA'larının yaklaşık yarısının, hizmetler ticaretinin serbestleştirilmesi ve gelecekte

hizmetler konusunda müzakere yapılmasını öngören müzakereleri içermesi dikkate alınması gereken bir noktadır. Bu anlaşmaların neredeyse tamamı, “DTÖ artı” olarak adlandırılan konulardan, rekabet, kamu alımları, fikri mülkiyet ve yatırım ile ilgili hükümlere atıf yapmaktadır. Diğer taraftan, bu politika alanlarındaki düzenlemeler, detaylı hükümler ve taahhütlerin yanı sıra geleceğe dönük müzakereleri planlayan çerçeveleri içerecek şekilde değişiklik göstermektedir (Khor, 2008).

2. BÖLGELER İTİBARIYLA YENİ GELİŞMELER

1960 ve 1970’lerde bölgeselleşme faaliyetleri, genelde birbirine yakın gelişmişlik düzeyi olan, aynı coğrafyada bulunan veya komşu ülkeler arasındaki tarifelerin veya ticareti etkileyen diğer engellerin kaldırılmasına yönelik anlaşmaları içermektedir. Bölgeselleşme aynı zamanda, ithal ikameci sanayileşme politikalarının karşılaştığı pazar kısıtlarını aşmak amacıyla ulusal kalkınma politikalarını destekleyici mahiyette bir araç olarak kabul görmüştür (Majluf, 2004: 3).

1980’lerde başlayan ve 1990’ların başına kadar devam eden dönemdeki bölgeselleşme süreci ise çok taraflı ticaret sistemindeki gelişmeler, bölgesel dinamikler ve ülkelerin politika tercihlerinden etkilenmiştir. Çok taraflı ticaret sistemi düzeyinde, uzun yıllar süren Uruguay Turu (1986-1994) ticaret müzakerelerinin olumsuz sonuçlanmasına karşılık bir güvence olarak, çok sayıda ülke tercihli anlaşmalara yönelmiştir. Bölgesel seviyede, Sovyetler Birliği’nin dağılması ve COMECON’un (the Council for Mutual Economic Assistance) sona ermesi, geçiş ekonomilerinin kendi aralarında ve bunlarla AB ve EFTA arasında,

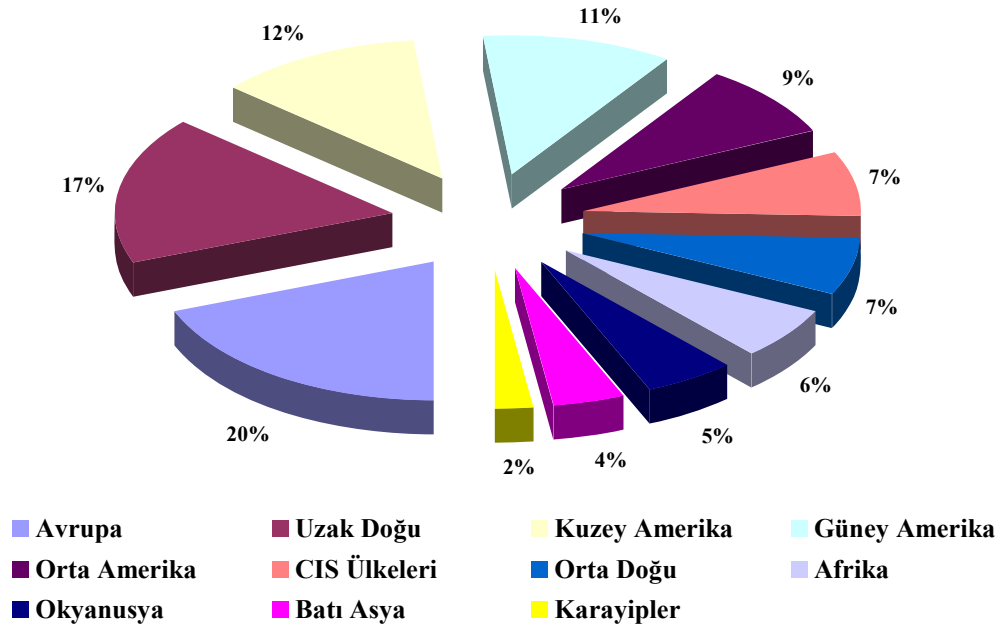
yeni bir bölgeselleşme dalgasına neden olmuştur. Ulusal düzeyde, geleneksel olarak bölgesel entegrasyonlara agnostik bakan ülkelerin yaklaşımında değişimler meydana gelmiş ve Avrupa'nın BTA'lar konusundaki baskınlığına meydan okumaya başlamıştır (Hilpold, 2003: 220-221).

Tercihli anlaşmalar imzalayan ülkeler, her ne kadar sonsuza kadar sürmese de, üçüncü taraflara karşı bir avantaj kazanmaktadır. Bir grup ülke arasında sağlanan bu karşılaştırmalı üstünlüğe karşı hareket olarak diğer ülkeler doğal olarak kendi bölgesel entegrasyonlarını oluşturmak üzere girişim başlatmaktadır. Bu hareket, “domino bölgeselleşme”, “sürü etkisi” veya “ben de etkisi” olarak adlandırılmaktadır (Buckley, Lo, Boule, 2008: 25).

Nitekim NAFTA ve MERCOSUR gibi bölgesel oluşumlarla başlayan süreç 1990'lardan itibaren diğer ülkelerin kararlarında domino etkisine neden olmuş ve bugün şahit olduğumuz bölgeselleşmedeki patlamanın tohumlarını oluşturmuştur. Ayrımcılığa maruz kaldığını düşünen diğer ülkelere izlenen genellikle savunma amaçlı yaklaşım, BTA'ların sayısındaki artışın temel sebeplerinden biri haline gelmiştir. Bölgeselleşme aktivitelerindeki bu hızlı artış, ayrımcılık yapılmaması ilkesini (EÇKÜ) esas alan çok taraflı ticaret sistemine (GATT ve şimdi DTÖ) rağmen gelişmiştir. Uruguay Turunda yaşandığı gibi şimdiki çok taraflı ticaret müzakerelerini içeren Doha'da bir sonuca ulaşılamaması nedeniyle BTA'ların sayısı hızla artmaktadır (Fiorentino, Verdaja, Toqueboeuf, 2007: 13).

Diğer yandan, dünya genelindeki entegrasyon faaliyetlerindeki yoğunluk bölgelere göre değişmektedir. Bölgesel entegrasyon faaliyetlerinde en çok payı alan ilk üç bölge sırasıyla Avrupa, Uzak Doğu ve Kuzey Amerika'dır (Şekil 13).

**Şekil 13. Yürürlükteki BTA'ların Bölgesel Dağılımı
(Mart 2010 İtibariyle)**

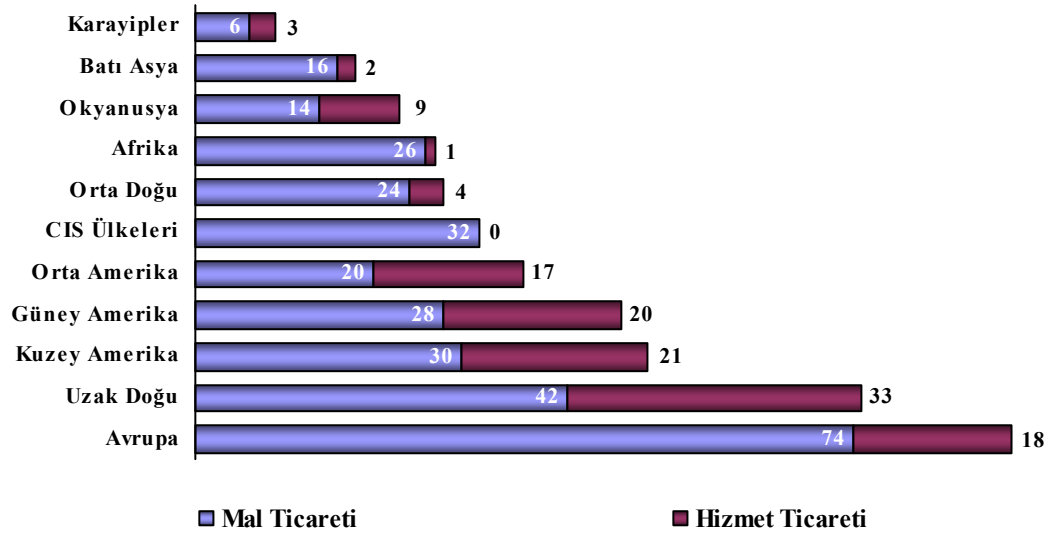

Kaynak: DTÖ

Bölgelerin imzaladığı BTA'ların mal ve hizmet ticaretine göre dağılımına baktığımızda, tüm bölgelerde mal ticaretine ilişkin anlaşmaların üstünlüğü görülmektedir (Şekil 14). Ancak, Karayipler, Batı Asya, Afrika, Orta Doğu ve CIS ülkelerinde 6 hizmet ticareti anlaşmalarının payının diğer bölgelere göre çok daha az olduğu anlaşılmaktadır. Dünya ticaretinde bölgeselleşmenin yoğunlaştığı ana bölgelerde meydana gelen gelişmelerle ilgili açıklamalar bundan sonraki bölümlerde yer almaktadır.

⁶ Bağımsız Devletler Topluluğu (Commonwealth of Independent States).

**Şekil 14. BTA'ların Mal ve Hizmet Anlaşmalarına Göre Bölgesel Dağılımı
(Mart 2010 İtibariyle)**

Kaynak: DTÖ

2.1. Asya-Pasifik Bölgesi

Asya-Pasifik ülkeleri bölgeselleşme hareketine geç katılmakla beraber, bölgesel entegrasyonun en hızlı geliştiği bölge haline gelmiştir (Reardon, Kling, McCorkle, Miller, 2002). 1990'ların ortalarında bir elin parmakları kadar olan BTA'ların sayısı, Asya'da 2007 yılı itibariyle 100'ün üzerine çıkmıştır (Dean, Wignaraja, 2007: 31).

Doğu Asya bölgesinde Çin ve Japonya bölgeselleşmenin merkezi haline gelmiştir (Lamy, 2006: 3). Bununla beraber, bazı tarihsel ve politik nedenlerden ötürü, her ikisi de batı yarımkürede ABD ve Avrupa'da AB gibi güçlü bir lider konumunda değildir. Bunun yerine, göreceli olarak daha küçük ekonomilerden oluşan ASEAN grubu Doğu Asya'da bölgeselleşmede yönlendirici bir rol üstlenmiştir. ASEAN ülkeleri bölgedeki tüm ana entegrasyonların birer parçası

haline gelmiştir. Son yıllardaki gelişmeler, Asya-Pasifik ülkelerinin ortaklıklarını dünyanın diğer bölgelerini içerecek şekilde genişletme yönünde olduğudur (Fiorentino, Verdaja, Toqueboeuf, 2007: 19).

Bölgede lider konumunda bir ülkenin olmaması ve örtüşen üyeliklerin sayısının artması sonucunda bölgeler arası ticari ilişkilerdeki karmaşık yapı, yani “spagetti kâsesi” giderek derinleşmekte ve karmaşıkmaktadır. Böylece, Asya bölgesinde yapılan entegrasyonlar, Afrika’da olduğu gibi, dünyada en çok farklılık gösteren kuralları içeren anlaşmalar haline gelmiştir. Yine Asya bölgesi, üretim sürecindeki aşamaların dünya genelinde en ileri düzeyde ayrıştığı (unbundling) bölge özelliğini taşımakta, örneğin ASEAN grubu kendi içindeki ticaretten en büyük payı yedek ve ana parçalar almaktadır (Dean, Wignaraja, 2007: 5).

2.2. Amerika

Batı yarım küredeki bölgeselleşme dünyanın en karmaşık yapısını oluşturmaktadır. Bölgede 1960’larda başlayan değişik bölgeselleşme akımları bu karmaşıklığı her defasında bir üst düzeye taşımıştır. BTA’lar neticesinde, 2013 yılına gelindiğinde bu bölgedeki ticaretin %80’inin vergisiz bir şekilde gerçekleştirileceği yönünde tahminler yapılmaktadır. Diğer taraftan, bu bölgedeki “spagetti kâsesi” oldukça büyük, yoğun ve karmaşıktır. Bu durum, tarım sektörü için uygulanan tarife kotalarıyla beraber, tekstil ve hazır giyim, gıda, kimya ve ayakkabı gibi ürünlere yönelik istisnalar dikkate alındığında daha da derinleşmektedir (Estevadeordal, Shearer, Suominen, 2007).

Bölgenin coğrafi yapısına ve imzalanan anlaşmalara bağlı olarak, BTA'lar bu bölgedeki ülkelerin ihracatının önemli bir kısmını kapsamaktadır. Örneğin, Meksika ve Şili'nin ithalatının %70'inden fazlası BTA'lar bünyesinde gerçekleşmekte, ABD ve Kanada gibi bir çoğu için bu oran %30'u geçmektedir (Estevadeordal, Shearer, Suominen, 2007: 6).

Bölgedeki BTA'lar açısından özellikle 2005-2006 döneminde oldukça aktif olan ABD, Orta Amerika'nın yanı sıra Orta Doğu, Afrika ve Asya-Pasifik ülkelerle yaptığı müzakereler sonucunda birçok anlaşmayı güvence altına almış ve bu bölgelerle bağlarını güçlendirmeyi amaçlamıştır. Diğer iki NAFTA üyesi olan Kanada ve Meksika, ABD'nin yolundan giderek diğer bölgelerle önemli ticaret anlaşmaları yapmıştır. Amerika'nın güneyinde Panama, Peru, Kolombiya, Ekvator, Venezüella ve Şili ikili bazda bölgesel entegrasyon ağını genişletmek üzere bölge içinde ve diğer bölgelerde çalışmalar yapmaktadır. Bölgesel entegrasyon grubu olarak MERCOSUR, Hindistan, İsrail, Mısır, Fas ve SACU ile STA oluşturmak üzere çerçeve anlaşmalar imzaladıktan sonra ve Güney Kore'yle ortak bir STA yapılabilirliğini gözden geçirmektedir (Fiorentino, Verdaja, Toqueboeuf, 2007: 14-15).

2.3. Afrika ve Orta Doğu

Afrika bölgesindeki bölgeselleşmenin, genellikle coğrafi komşular arasında gerçekleştiği ve ekonomik entegrasyon yoluyla politik işbirliğin sağlanması amacına dayandığı görülmektedir. Bu anlamda Afrika, geleneksel BTA'lar için en güzel

örneği oluşturmaktadır. Çoğu anlaşma iddialı hedefleri içermektedir. Ancak, bölge içindeki ticaretin düşük düzeyde olması, anlaşmaların hiç ya da istenilen düzeyde uygulanmaması ve ülkelerin birden fazla anlaşmaya taraf olması gibi gerçekler, bölgedeki BTA'ların politik gelişmelere endekslendiği ve bölgesel ekonomik işbirliğinin zayıf olduğu kanaatini güçlendirmektedir (Draper, Qobo, 2007).

Afrika'da muhtemel üç bölgesel lider olarak Güney Afrika, Kenya ve Nijerya kabul edilmektedir. Diğer yandan, gerçek anlamda sağlanacak bir Afrika bölgeselleşmesine, iktisadi kalkınma getirmeyeceği düşüncesiyle, diğer Afrika ülkelerinin karşı olacağı yönünde endişeler bulunmaktadır. Diğer bir deyişle, serbest ticaret bölgede ekonomik lider durumundaki sözü edilen üç ülkenin sanayileşmesini hızlandırmakla birlikte, diğer küçük ülkelerde sanayileşmenin geriye gidebileceği düşünölmektedir.

Çoğu Afrika ülkesi, kısmen yapısal dengesizlikler ve tarım ticaretine yönelik eşit olmayan kuralları gerekçe göstererek, ticaret politikalarında korumacı ve kırılgan davranmaktadır. Bu çerçevede, tek taraflı ticaret politikası reformları genel olarak kabul görmemekte, bölgesel anlaşmaların kapsamı sınırlı olmakta ya da uygulanmamakta ve uluslararası ilişkilere yaklaşımda karşılıklı olmayan tercih erozyonu, ithalat ikameci yaklaşım, politika esnekliğinin sağlanması, özel ve lehte hükümler ve dışarıdan kaynak girişi gibi konular baskın olmaktadır.

2.4. Avrupa

DTÖ'ye bildirimi yapılmış ve yürürlüğe girmiş anlaşmaların yarısının gerçekleştiği Avrupa, dünyada BTA'ların en çok yapıldığı bölge konumundadır. Merkezi bölgesel kümelenme tahmin edileceği gibi AB ve EFTA'dır. Güney-Doğu Avrupa'nın üçüncü bir ticaret grubuna dönüştüğü, bu bölgenin ikili STA'lardan oluşan bir matris haline geldiği ve bu anlaşmaların çoklu anlaşma haline gelmesi için önemli adımlar atıldığı bilinmektedir. AB'nin 1 Mayıs 2004 ve 1 Ocak 2007 tarihli genişlemeleri sonucunda 10 ülke daha katılımını gerçekleştirmiştir. Hırvatistan'ın Türkiye ile birlikte AB'ye üyelik müzakereleri Ekim 2005'te resmen başlatılmıştır. Ayrıca, AB'nin Sırbistan ve Karadağ ile ilişkilerini güçlendirmektedir.

Akdeniz havzasında AB ile Akdeniz ülkeleri arasındaki “Euro-Mediterranean” STA'sı 2005-2006 yılında daha da genişletilmiştir. Mart 2006 tarihli 5. Euromed Ticaret Bakanları Konferansında Bakanlar, hizmet ticaretinde serbestleşme için müzakerelerin resmi olarak başlatmış ve ayrıca tarımsal ürünlerde serbestleşmeyi derinleştirmek ve kurumsal ve hukuki altyapıyı güçlendirmek üzere anlaşmışlardır.

AB, coğrafi sınırlarının ötesinde, çoktan başlattığı BTA müzakerelerini genişletmeye odaklanmıştır. Bunlar arasında MERCOSUR, GCC ve bazı Afrika Karayip ve Pasifik (ACP) ülkeleri yer almaktadır. Asya bölgesine olan ilgisini açıkça belli eden AB, Kore ile yaptığı anlaşmayı karşılıklı parafe etmiştir.

EFTA ülkeleri için Tunus ve Kore STA'ları sırasıyla Haziran 2005 ve Eylül 2006 tarihinde uygulamaya girmiş, Lübnan'la olan STA ise Aralık 2006 yılında DTÖ'ye bildirilmiş, SACU ile Haziran 2006'da bir STA imzalanmıştır. EFTA ayrıca, AB gibi coğrafi sınırları ötesinde Tayland, GCC ve Hindistan gibi ülkelerle müzakereleri ya başlatmış ya da başlatmak üzeredir (Fiorentino, Verdaja, Toqueboeuf, 2007: 13-14).

3. MAL TİCARETİ DIŞINDAKİ ALANLAR

Uluslararası ticaret denilince akla artık yalnızca mal ticareti gelmemektedir. Bilgi çağını yaşadığımız günümüzde hizmetler ticareti giderek önem kazanmaktadır. Dünya ekonomisinin üçte ikisini hizmetler ticareti oluşturmakta ve ürettiği katma değer oranı hızla artmaktadır. Diğer taraftan, DTÖ'nün verilerine göre hizmetlerin toplam sınır ticareti içindeki payı sadece %20 olup, 21.2 trilyon içinde 4.8 trilyon Dolara karşılık gelmektedir. Hizmetler sektörünün ulusal ekonomiler içindeki payı ile uluslararası ticaret açısından önemi arasındaki bu bariz fark dünya ticaretindeki engellerin varlığını açıkça ortaya koymaktadır.

Aynı zamanda, uluslararası ticaretin büyümesi ve küreselleşme sürecinin derin entegrasyonlar içermesi, ülkelerin tarife rejimlerinin ötesinde taahhütleri üstlenmesi anlamına gelmektedir. Bunlar arasında standartlar ve rekabet politikası, işgücü standartları, çevre standartları, fikri mülkiyet hakları ve mali yatırımlar yer almaktadır.

DTÖ üyeleri tarafından imzalanan BTA’lardaki en çarpıcı özelliklerden birisi, ülkelerin çok taraflı düzeyde kesinlikle kabul etmedikleri konuların imzalanan anlaşmaların kapsamında almalarıdır. Bazı ülkelerin anlaşma konusu yaptığı yatırımcının korunması ve rekabet politikası gibi alanlar DTÖ’nün 2003 yılındaki Cancun Bakanlar konferansının çökmesine neden olduğu hatırlamakta fayda vardır.

Buradaki mesele “spagetti kâsesi” sorununun hizmetler ve tarife dışı engeller alanına sirayet edip etmediğidir.

3.1. Hizmetler Ticareti

Teknoloji uluslararası ticarete konu olabilecek hizmetlerin yelpazesini oldukça genişletmiştir. Üretimin dünya genelinde ihtisaslaşması ve işlerin dışarıdan kaynak kullanılarak yaptırılması, hizmet ticareti için yeni bir yol açmıştır. Buna ilave olarak, çoğu ülke hizmet sektörü alt yapısının oluşturulmasını özel sektöre devretmiş ve bu durum sektöre yabancı katılımını artırmıştır. Aslında, hizmetler alanındaki doğrudan yabancı yatırımlar toplam yatırımlardan daha hızlı artmaktadır. 1999 yılında toplam doğrudan yabancı yatırımların %55’ini hizmetler sektörü oluştururken, bu oran 2001 yılında %63’e yükselmiştir (Kolstad, Villanger, 2004:19).

İthalat tarafında ise hizmetler yalnızca tüketim açısından düşünülmemektedir. Başta GYÜ’ler rekabetin korunması bakımından dünya kalitesinde hizmetlere ulaşmanın mecburiyetini idrak etmiştir. Ülkeler, yabancı yatırımcıları çekebilmek amacıyla, ticaretin finansmanı ve sigortası, hava ve karayolu taşımacılığı, iletişim

hizmetleri, muhasebe ve hukuki danışmanlık, elektrik ve su altyapısı gibi üretimle doğrudan ilgili hizmetlerin birinci kalitede sunulmasını temin etmek için ellerinden geleni yapmaya çalışmaktadır.

Hizmetler ticaretine yönelik engeller doğası gereği mal ticaretinden farklılık göstermektedir. Bir ürün bir ülkede üretiliyorsa ve başka bir ülkeye satılıyorsa mal ticareti gerçekleşmektedir. Hizmet ticareti ise daha karmaşık bir yapıda oluşmaktadır. Internet tercüme servisinde olduğu gibi bazı hizmet ticareti, üreticisi ve tüketicisi sınırların farklı yerlerinde olması nedeniyle, mal ticaretine benzemektedir. Ancak, çoğu hizmetin verilebilmesi için üretici ve tüketicinin fiziki olarak bir arada olması zaruridir. Örneğin, hastanın tıbbi hizmet alması için seyahat etmesi ya da bankacılık hizmeti için yabancı bir bankanın şube açması gerekmektedir. DTÖ’de hukukunda bu hizmetler Mod 1 (sınır ötesi), Mod 2 (tüketicinin üreticiye gitmesi) ve Mod 3 (üreticinin tüketiciye gitmesi) olarak tanımlanmıştır. Yapılan çalışmalara göre, dünya hizmet ticaretinin %35’i Mod 1, %13’ü Mod 2 ve %50’si ise Mod 3’ten ibarettir. İşçilerin geçici olarak yurt dışında çalışması olarak tanımlanan Mod 4 ise toplam ticaretin %2’sini açıklamaktadır (Baldwin, Thornton, 2008: 20).

Hizmet ticaretinin çoğu görünmez bir biçimde gerçekleşmektedir. Bu durum sınırlardan hangi hizmetin ne zaman geçtiğinin tespitini imkânsız kılmakta ve ülkelerin gümrük kapılarında tarife gibi engelleri uygulamasına imkân vermemektedir. Ayrıca, hizmetlerin izlenememesi nedeniyle, tüketicinin korunması gibi gerekli hallerde ülkeler ürünlere değil servis sağlayıcılarına yönelik düzenlemeler yapma ihtiyacı duymaktadır. Kabul etmek gerekir ki; içme suyu,

iletişim veya bankacılık gibi hassas ve zaruri ihtiyaçları karşılayan sektörlerde meydana gelecek problemlerin kamu üzerindeki muhtemel etkileri dikkate alındığında, hükümetlerin düzenleyici rolü daha önem kazanmaktadır.

Hizmet sektörüne yönelik engeller, tarifeler veya yabancıların ürünlerin girişinin engellenmesi gibi tam olarak bir korumacılık niteliğinde değildir. Alınan tedbirler, genelde sağlık ve tüketicilerin güvenliği benzeri gerekçelerle düzenleyici bir işlevi amaçlamaktadır. Kısacası, hizmetler sektöründe “spagetti kâsesi” problemine daha nadir rastlanmaktadır (Mattoo, Fink, 2002).

Son yıllarda hızla artan bölgeselleşme hareketinin en belirgin özelliklerinden birisi BTA’ların hizmetler ticaretine ilişkin hükümler içermesidir. 2010 Mart ayı itibariyle hizmetler (mal ticaretiyle birlikte olanlar dâhil) alanında uygulamaya giren 76 anlaşma bulunmaktadır ve bunlardan sadece 4 tanesi 1995 öncesinde yürürlüğe girmiştir. Hizmetler ticareti alanında sağlanabilecek serbestleşme üç farklı şekilde olabilmektedir.

Öncelikle hizmetler alanındaki BTA’lar, yerli ve yabancı firmalar arasında mevzuat ve vergi uygulamaları açısından farklılıkları kaldırarak tercihli pazara giriş imkânı sağlamaktadır. İkinci olarak BTA’lar, gelecekte başka bir ülkeye tanınacak tercihlerin otomatik olarak anlaşma taraflarına da verilecek olmasını garanti altına almakta ve anlaşma tarafları arasındaki muhtemel ayrımcılıkları şimdiden önlemektedir. Son olarak, hizmetlere ilişkin BTA’lar her ne kadar mal ticaretinden oldukça farklı olsa da menşе kurallarını içermekte ve bu kurallar, ürünün değil,

servisi veren kişinin veya firmanın menşesine göre değişmektedir (Baldwin, Thornton, 2008: 21).

Hizmetler ticaretinin 1994 yılında DTÖ'ye dâhil edilme sürecinde ülkeler bu alandaki ticaretin önündeki engelleri kaldırmak üzere çeşitli taahhütlerde bulunmuştur. Sözü edilen engellerin karmaşık olması sonucunda verilen taahhütler de karmaşık bir yapıda olmuş ve bazı ülkeler çoğu sektörde hiç bir taahhütte bulunmamıştır. Özelleştirme ve rekabetin artırılmasına yönelik çabalara bağlı olarak, çoğu ülke tek taraflı olarak hizmetler alanındaki engelleri kaldırmış, ayrıca 1994 sonrasında imzalanan BTA'lar yoluyla DTÖ'ye verilen serbestleşme taahhütlerinin ötesine geçmiştir. Sonuç olarak, hizmetler alanındaki BTA'lar vasıtasıyla ulaşılan önemli ölçüdeki serbestleşme, tarifelere yönelik anlaşmalar kadar ayrımcı bir özellik göstermemektedir.

3.2.Tarife Dışı Engeller

GATT'ın 1947'de oluşumundan bu yana tarifelerdeki sürekli azalma ülkeleri ve iş dünyasını tarife dışı önlemlere yöneltmiştir. Bu tedbirler bir ürünün standardının belirlenmesinden yerli ve yabancı firmalar arasında ayırım yaratacak rekabet mevzuatına kadar her alanda uygulanabilmektedir. Bu önlemlerin çoğu hizmetler ticaretinde olduğu gibi düzenleyici mahiyette ortaya çıkmakta ve çoğunluğu teknik anlamda çok karmaşık yapıda düzenlenmektedir. Bu bakımdan, düzenlemelerin yabancı firmalar için ilave bir maliyet olarak mı tasarlandığı yoksa gerçekten ulusal açıdan asgari gerekler çerçevesinde mi yapıldığını ayırt etmek

güçtür. Genellikle tarife dışı önlemler beş ana grupta sınıflandırılmaktadır (Baldwin, Thornton, 2008: 22):

- a) Ticaret önlemleri (telafi edici vergi ve korunma önlemleri),
- b) Kamu alımları (kamu ihalelerine tercihli katılma imkânı),
- c) Yatırım performansı gerekleri (yabancı yatırımcılara yerli girdi kullanma veya yerli firmadan tedarik zorunluluğu ve döviz getirme taahhüdü),
- d) Rekabet politikası (rekabete aykırı uygulamaların düzenlenmesi),
- e) Ticarete teknik engeller (teknik mevzuat, test prosedürleri).

Yukarıda sayılan tarife dışı önlemleri içeren BTA'lar, “spagetti kâsesi” sorununu büyütmede ve bahsedilen önlemlerin çok taraflı sistemin bir parçası olması için DTÖ'ye yardımcı olmaktadır. Yapılan çalışmalar, her bir tarife dışı önlemin BTA'lara dâhil edilmesinin farklı bir etkiye sebep olduğunu ortaya koymuştur. Kamu alımlarını kapsayan durumda “spagetti kâsesi” sorunu ciddi olurken, teknik engeller için orta düzeyde ve ticaret önlemleri, yatırım şartları ve rekabet politikasında daha az sorun yaratmaktadır (Baldwin, Thornton, 2008: 23).

3.3.Uluslararası Hukukun Uygulanması

Bölgeselleşmenin DTÖ hukukunda yer alan temel prensipler açısından sakıncaları, ilerleyen bölümlerde detaylı şekilde açıklanmaktadır. Burada, tercihli ticaret anlaşmalarının GATT/DTÖ hukukunun ilk maddesi olan EÇKÜ ilkesini açık

bir şekilde ihlal ettiği ifade etmek yeterli olacaktır. DTÖ kurallarıyla uyumlu olmayan bölgeselleşme konusunda yine DTÖ'nün Anlaşmazlıkların Halli Mekanizması çerçevesinde dava edilmesi mümkündür. Ancak, hukuk çevrelerince yapılan çalışmalara ve pratik uygulamalara göre, DTÖ hukukunda düzenlenen kuralların işlevlerini yerine getirebildiğini söylemek zordur. İlgili Komite'de idari açıdan yapılan incelemeler, anlaşmaların DTÖ ile uyumlu olup olmadığı konusunda kesin bir sonuca götürmemektedir. Bunun temel sebebi, ülkelerin bir veya daha fazla BTA'ya taraf olması şeklinde açıklanmaktadır. Anlaşmazlıkların halli mekanizmasında dahi ülkeler BTA'ları dava etmekten çekinmekte ve DTÖ'nün en üst mahkemesi konumundaki Temyiz Organı, kararlarında BTA'ları düzenleyen hükümleri esas almamak için elinden geleni yapmaktadır (Baldwin, Thornton, 2008: 24-25).

Yukarıda BTA'ların tarifeler, hizmetler ve tarife dışı önlemler konularında nasıl "spagetti kâsesi" sorununa neden olduğu açıklandı. Diğer yandan, uluslararası hukuk açısından, GATT/DTÖ kuralları dışında, DTÖ ve BTA'ların aşağıdaki konularda etkileşim içinde olduğu düşünülmektedir.

- a)** Anlaşmazlıkların halli mekanizması sonucunda alınan bir kararın BTA'daki bir ticaret kuralıyla uyumsuz olması mümkündür. Örneğin, DTÖ'nün kararı uyarınca bir korunma önleminin uygulanmasına BTA hükümleri engel olabilmektedir.
- b)** Bazı alanlarda hem DTÖ ve BTA arasında, hem de diğer BTA'larda düzenlenme yapılması durumunda uygulamalarda sıkıntılar

yaşanabilmektedir. Örneğin, ABD-Şili ve AB-Şili BTA'larının nasıl işleyeceği hususunda farklı görüşler bulunmaktadır.

- c) DTÖ ve BTA'da aynı konuların farklı biçimde düzenlenmesi halinde hangi kuralın uygulanacağı hakkında karışıklıklar ortaya çıkabilmektedir. Örneğin, DTÖ ve NAFTA'da ayrı anlaşmazlıkların halli mekanizması bulunmaktadır. DTÖ nezdinde ABD, Meksika'yı alkollü içecekler konusunda dava etmiştir. Aynı zamanda, ABD'li firmalar NAFTA'da dava açmıştır. Meksika, NAFTA'nın kararını uygulayacağını açıklamıştır.
- d) Tarafları bağlayan BTA'lar ile taraflardan bazılarını bağlayan BTA'ların nasıl uygulanacağına dair yoruma ihtiyaç duyulmaktadır.

Yukarıdaki durumları daha iyi anlamak için bazı örnekleri incelemekte yarar vardır. Birinci örnek olarak, DTÖ'nün Ticaretle Bağlantılı Fikri Mülkiyet Hakları (TRIPs) Anlaşması aynı konularda daha sıkı standartları içeren (TRIPs+) BTA'lar ele alınabilir. DTÖ-TRIPs Anlaşmasına göre bölgesel entegrasyonlar için istisna tanınmamakta ve GATT Madde XXIV uygulanmamaktadır. Diğer bir ifadeyle, TRIPs alanında otomatik olarak çok taraflı sistem geçerli olup bölgeselleşme sorunu bulunmamaktadır. TRIPs ile tarifeler arasında bölgeselleşme, dolayısıyla ayrımcılık anlamında ilginç bir fark bulunmaktadır. Herhangi bir ülke istemesi halinde TRIPs+ önlemleri içeren düzenlemeler yapar ve bu konuları içeren BTA imzalayabilir.

İkinci örnek, DTÖ ve BTA'larda düzenlenen anlaşmazlıkların halli mekanizmalarıyla ilgilidir. Bu durumda hangi mekanizmanın uygulanacağı

konusunda çekinceler oluşmaktadır. Üçüncü örnekte, DTÖ kurallarına paralel düzenleme veya atıf yapan BTA'lar için geçerlidir. DTÖ Anlaşmalarında yapılacak değişikliklerin nasıl ve ne zaman BTA'lara yansıtılacağı konusunda soru işaretleri bulunmaktadır. Dördüncü örnek yaptırımları konu almaktadır. Bazı BTA'lar tarafların karşılıklı misilleme yapmasını engellemekte, tarafların DTÖ üyesi olması ve DTÖ'nün kararı uyarınca taraflardan birinin yaptırım uygulaması gerekmesi hallerinde sorunlar yaşanabilmektedir. Aynı durum BTA kapsamında bir yaptırımın DTÖ hukukuna rağmen uygulanması halinde ortaya çıkabilmektedir.

BTA'ların uluslararası hukukun uygulanması açısından etkileri henüz tartışılmakla birlikte, yukarıda verilen örnekler DTÖ'nün kurallarına göre işleyen bazı mekanizmaların uygulanmasını zorlaştıracığı ya da işlevsiz hale getirebileceği ihtimalini akla getirmektedir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BÖLGESEL ENTEGRASYONLARIN ETKİLERİ, KISITLARI VE FAYDALARI

1. BÖLGESELLEŞMENİN NEDEN OLDUĞU RİSKLER

Bölgesel entegrasyonlar, ticaretin serbestleşmesine yönelik olarak çok taraflı ticaret sistemiyle aynı amacı paylaşmaktadır. Nitekim son yıllarda yapılan anlaşmalar incelendiğinde, bunların çoğunun bazı ticaret engellerini ortadan kaldırdığı ve çok taraflı sistemde serbestleşmeye konu edilemeyen bazı konuların ikili düzeyde ele alındığı görülmektedir. Bu konular, hizmetler ticaretinden yatırım garantilerine, kamu alımlarından ticarete teknik engellere kadar geniş bir yelpazede yer almaktadır (Crawford, Laird, 2000).

Aynı amacı paylaşmalarına rağmen, çok taraflı sistemden farklı bir yaklaşıma sahip olan bölgeselleşme, küresel ekonomi için bir problem olarak görülmektedir (Baldwin, Thornton, 2008). Dünya ticareti günümüzde ikili, çoklu ve çok taraflı ticaret düzenlemelerinin karışımı, diğer bir deyişle ticaret anlaşmalarının bir “spagetti kâsesi” haline gelmiştir. Bu durumun dünya ticaretini düzenlemenin en iyi yolu olmadığı konusunda yaygın görüşler bulunmaktadır.

Örneğin, daha serbest küresel ticaret için çok taraflı sistemle bölgeselleşmeyi karşılaştıran çalışmasında Winters (1996), sektör özellikli lobilere fırsat verilmesi halinde, bölgeselleşmenin ticaret sapmalarına neden olabileceği ve böylece ortaya çıkacak dışsallıklara bağlı olarak çok taraflı sistemi olumsuz etkileyebileceğini belirtmektedir.

Bu itibarla, bölgeselleşmenin dünya ticareti açısından tam olarak yol açabileceği sorunların neler olduğunun iyice araştırılmasında yarar vardır.

Tercihli ticaret rejimlerinin ortaya çıkması, geçen zaman içinde GATT ve şimdiki haliyle DTÖ'nün, en temel ilkelerinden EÇKÜ prensibini zayıflamıştır. Bu tercihlerden GTS gibi bazılarında üyeler arasındaki gelişmişlik farkı nedeniyle, tercihli ticaret anlaşmalarına ise ticaretin serbestleştirilmesini hızlandırmak ve derinleştirmek amacıyla ortak bir anlayışa sahip ülkelere imkân sağlamak için izin verilmiştir. EÇKÜ ilkesi bazında serbestleşmenin zorluğu ve bazı ticaret politikalarının ülkeler için hayati önemi haiz olduğu dikkate alındığında, BTA'ları kullanmak bazen kaçınılmaz olmuştur. Bunun sonucu olarak, ülkeler belirli pazarlarda ticaretin serbestleşmesini sağlamış, DTÖ'dekine göre daha az maliyetli müzakerelere girmiş ve kendi ihtiyaçlarına göre belirli ticaret politikası alanlarında düzenlemeler yapma imkânı sağlamıştır.

Diğer taraftan, BTA'lara giderek yaygınlaşması çok taraflı ticaret sistemi açısından bazı önemli sonuçları doğurmaktadır. Mesela, anlaşma kapsamındaki tercihli tavizlerin EÇKÜ bazında genişletileceği, dolayısıyla BTA'ların dünya

ticaretine katkı sağlayacağı beklenmektedir. Maalesef, bu sonuca neredeyse hiç ulaşamamıştır. Hatta tercihli rejimlerin korunmasına yönelik ortaya çıkan dirençler, ticaretin serbestleşmesine yönelik ileri düzeydeki müzakerelerin sonuçlanmasına engel olacağı düşüncesiyle, çok taraflı ticaret sistemi için sistemik çekincelere neden olmaktadır (Fiorentino, Verdaja, Toqueboeuf, 2007: 26).

Dünya ticaret sistemine diğer bir etkisi, DTÖ hukukunda yeterince açık hükümler olmaması nedeniyle, tarafların anlaşmaların kapsamını belirlerken esnek davranması sonucunda ortaya çıkmaktadır. Anlaşmalar genellikle tarım gibi hassas sektörleri kapsam dışında bırakmakta, ulusal lobi faaliyetleri ikili görüşmelerde içeriğin belirlenmesinde etkili olabilmektedir (Lamy, 2006: 6-7).

Bölgeselleşme hareketi, dünya ekonomisi yönünden başka kaygıları gündeme getirmektedir. Bunun en bariz nedeni, mevzuat bağlamında dünya ticaretinin giderek karmaşık bir yapıya dönüşmesi ve üretimin “karşılaştırmalı üstünlük” yerine “rekabetçi tercihlere” kayması sonucunda, üretim sürecindeki maliyetlerin artmasıdır (Fiorentino, Verdaja, Toqueboeuf, 2007: 26).

Aşağıdaki bölümde, bölgeselleşmenin neden olduğu problemler değişik başlıklar altında ve örnekler verilerek daha detaylı irdelenmeye çalışılmıştır.

1.1. Üçüncü Taraflara Karşı Farklı Muamele

STA'lar veya DTÖ jargonuyla BTA'lar, aynı ürün için farklı ihracatçılara farklı tarifeler uygulanması anlamına gelmektedir. Bu durum “ayrımcı serbestleşme” ya da “tercihli serbestleşme” ile aynı anlamdadır. İktisadi açıdan, ayrımcılık esasına dayalı serbestleşme etkin olmayan bir yöntemdir. Ayrımcılık, piyasa mekanizmasının işleyişini engelleyerek kaynakların etkin olarak dağıtımını engeller. Özellikle, tarife bazında ayrımcılık –veya daha diplomatik olarak tanımlanırsa, tercihli tarifeler- suni olarak üretimi/satın almayı en uygun ticaret ortağından tercihli ülkelere kaydırmaktadır (Fox, 2004).

Bununla birlikte, Baldwin ve Thornton (2008) BTA'ları iki taraflı bir kılıca benzetmektedir. Diğer keskin tarafı, “ayrımcı serbestleşme” tanımındaki “serbestleşme”dir. Serbestleşme tarafı, anlaşma tarafı ülkelerdeki üreticiler ve tüketiciler arasındaki suni engelleri kaldırarak ekonomik anlamda etkinliği artırmaktadır. Bu klasik yaklaşım çerçevesinde ticaret yaratıcı/saptırıcı çizgiyi düşünürken iki temel hususun akılda tutulması gerekmektedir.

Birincisi, serbestleşme sonrasında ortaya çıkan ticaret yaratıcı veya etkinlik artırıcı etkinin, ticaret yaratıcı ya da etkinliği gölgeleyen kısmını telafi etmemesi halinde, BTA'lar gerçekten taraflar için zarar verici olabilmektedir. İkincisi, anlaşmanın sadece ayrımcılık kısmının görülmesi nedeniyle, BTA'ların üçüncü taraflar için kötü olduğu yönünde kuvvetli bir yargı bulunmasıdır. Bu durum,

GATT/DTÖ sisteminin tercihli serbestleşmeyi her zaman disiplin altında tutması için gerekçe gösterilmektedir (Baldwin, 2006).

“En Çok Kayrılan Ülke” olarak bilinen taraflar arasında ayrımcılık yapılmaması prensibi çok taraflı ticaret sistemini oluşturan DTÖ hukuku için vazgeçilmezdir. Bu ilkenin temelinde ayrımcılığın “kötü”, eşit muamelenin ise “iyi” olduğu düşüncesi yatmaktadır. Ayrımcılık genelde kelime anlamı itibariyle “olumsuz” manada düşünülmektedir. Ancak, herhangi bir tarafa “olumlu” yönde imkânlar sunulması, diğer bir ifadeyle bazı “tercihler” sağlanması aynı zamanda ayrımcılık olarak düşünülmektedir. Benzer şekilde ayrımcılığa neden olan “tercihler” GATT hukukunda “kötü” olarak nitelendirilmektedir (Mathis, 2002).

Diğer taraftan, DTÖ’de BTA’lara izin verilerek ayrımcılık yapılmaması ilkesine muafiyet getirilmiştir. GATT Madde XXIV uyarınca serbest ticaret alanları veya gümrük birlikleri, taraflar arasında çok geniş ölçüde ve olumlu yönde tercihler sağlaması halinde, bu vazgeçilmez kuraldan istisna tutulmuştur. Bunun sonucunda, anlaşma tarafları lehine hatırı sayılır düzeyde “pozitif” ayrımcılık sağlanırken, üçüncü taraflar için “negatif” ayrımcılık söz konusu olabilmektedir.

Sözü edilen istisnanın, GATT Madde XXIV’ün taraflar arasında %100’e yakın tercih sağlamayı şart koştuğu varsayımı dışında, ekonomik gerekçelerle açıklanabileceği tartışmalı bir konudur. Nitekim Jacob Viner tarafından gümrük birliğine yönelik 1950’lerde yapılan çalışmada, tam bir “pozitif” tercih içerse de, BTA’nın neden olduğu negatif ekonomik etkiler ortaya konulmuştur (Bhagwati,

Panagariya, 1996). Çalışmada, küresel ölçüde faaliyet gösterenlerin yerini daha az etkinlikte çalışan üreticilerin alması neticesinde, böyle bölgesel bir oluşumun bir bütün olarak düşünülen dünya ekonomik refahına katkı sağlamayacağını göstermiştir (Mathis, 2002: 11-29).

James H. Mathis (2002), Keneth Dam'ın aynı konudaki çalışmasına atıfla, GATT Madde XXIV'ün gümrük birliklerinin iyi ve kötü olarak sınıflandırmanın mümkün olmadığını, buna bağlı olarak sözü edilen maddenin yeniden düzenlenmesi gerektiğini belirtmektedir. Bu sonuç, üçüncü taraflar açısından ticaret sapmasına neden olmayan “pozitif” tercihleri olan anlaşmaları teşvik etmekte ya da taraflar için daha az “pozitif” ve taraf olmayanlar bakımından daha az “negatif” ayrımcılık içeren gümrük birlikleri anlamına gelmektedir.

Her şeye rağmen kurallara dayanan uluslararası ticaret sisteminde hangi BTA'lara izin verilmesi gerektiği konusunda bazı uygunluk kriterleri veya anlayışların uygulanmasının mümkün olduğuna inanılmaktadır. Burada yapılması gereken, GATT Madde XXIV'e uygun olarak anlaşma tarafları arasında nerdeyse tam anlamıyla tercihler setini içeren oluşumlara müsaade edilmesidir. Bu nedenle, 1948 yılında geliştirildiği ve sonrasında GATT 1994 (Uderstanding on the interpretation of the Article) ile açıklandığı şekliyle, GATT Madde XXIV'ün doğru bir mantıkla düzenlendiği düşünülmektedir. Kısacası, anlaşmanın tam anlamıyla tercihleri kapsamaması sonucunda, dünya refahında bir azalma söz konusu olsa bile DTÖ'yü ve ayrımcılık yapmama ilkesini düzenleyen çok taraflı ticaret sistemi daha iyi duruma gelecektir.

BTA'nın çok taraflı sisteme uygunluğu için yalnızca ekonomik bir kriterin esas alınması halinde, anlaşma taraflarının sadece üçüncü taraflar açısından ticaret sapmasına neden olmayan “pozitif” tercihleri seçmesine izin verilmesi gerekmektedir. Ancak, Jacob Viner'in çalışmasında uygulamalarda farklı durumların olduğuna işaret edilmektedir:

“Gümrük birliği, tam olarak düzenlenmesi halinde, taraflar arasında tüm vergilerin ortadan kaldırılmasını öngörmektedir; bu uygulama doğası gereği belirli alanları hedef almadan yapıldığı için, fayda sağlayan tercihler zarar verenlerle, ticaret yaratıcı mahiyettekiler ticaret sapmasına neden olanlarla birlikte düzenlenmektedir. Tercihli düzenlemeler, diğer taraftan, seçici nitelikte olabilmekte ve genellikle bu şekilde olmakta, ayrıca seçilen tercihler baskın biçimde ticaret sapmasına neden olan veya zarar veren özellikte olması ihtimali bulunmaktadır.” (Mathis, 2002: 2).

BTA'ların düzenlenmesi aşamasında, Viner'in bahsettiği ihtimalden çeşitli yönlerden kaçınmak için tarafların izlediği “ya hep ya hiç” yaklaşımını gösteren yeterli düzeyde kanıt bulunmaktadır. Bu yönlerden birincisi, Viner'in sözünü ettiği gibi, anlaşma dışında kalan ülkelere zarar veren ve ticaret sapmasına neden olan tercihlerin seçilmesi konusunda tarafların engellenmesidir. İkincisi, tarafların gerçekten içsel ticaret yaratan (internal trade) pozitif tercihleri düzenlemesi şartı getirmektir. Üçüncü tarafların zarar gördüğü bu durumda, karşılıklı sağlanan istisnaların gerekçelendirilmesi gerekmektedir. Daha önce belirtildiği gibi, GATT

Madde XXIV:4'e göre, gümrük birliğinin veya serbest ticaret alanının amacı komşu bölgeler arasındaki ticareti kolaylaştırmak ve üçüncü taraflara yönelik ticaret engellerini artırmamaktır. Üçüncüsü, anlaşma taraflarının “negatif” tercihleri düzenlemeleridir. Bu durumda, üçüncü taraflar doğrudan zarar görmemekte ve hatta kendileri için ticaret yapıcı etkileri olmaktadır. Bununla birlikte, bölgesel negatif tercihler taraflardan birine diğerine nazaran daha fazla zarar vermektedir.

1.2. Küresel Ticaret Sisteminin Karmaşık Hale Gelmesi

Richard Baldwin ve Phil Thornton'a (2008) göre, “spagetti kâsesi” şeklinde ortaya çıkan yapının dünya ticaretini ne derecede olumsuz etkileyeceği iki değişik “ arpan”a bağlıdır. Bunlardan birincisi “dikey ihtisaslařma⁷”, “katma değer zincirinin bölünmesi” veya “unbundling” olarak adlandırılan ve küresel iş dünyasındaki üretim sürecindeki yer değiştirmelerden kaynaklanmaktadır. Daha önce genellikle bir ülkede yapılan üretim aşamaları, en iyi şekilde  retildeği yere göre, birbirinden ayrılmakta ve farklı ülkelerde gerçekleştirilmektedir. Başka bir ifadeyle, üretim zinciri küresel bir hal almaktadır.

Ericsson firması başkanı Michael Treschow, 10-12 Eylül 2010 tarihinde BTA'larla ilgili konferansta, bu durumu bir İsveç arabası olan Volvo'nun üretim süreciyle çok güzel açıklamıştır. Arabanın ana parçaları Japonya, Fransa, Almanya, ABD, İngiltere, İtalya, Arjantin, Hollanda, Slovakya, Kanada ve Norveç'te üretilmektedir. Bu ana parçalardan her biri için,  rneğin Fransız firması Valeo

---

⁷ üretilen ya da ihraç edilen ürünler için girdilerin başka bölge veya ülkelerden tedarik edilmesidir.

tarafından üretilen klima, aynı derecede farklı bölgelerdeki üretim sürecine sahiptir. Klimayı oluşturan her bir ürün Avrupa'nın ya da dünyanın diğer ülkelerinden tedarik edilmektedir. Bu örnek, bir ürünün parçalarının nihai tüketiciye ulaşmadan defalarca ülkeler arasında ticarete konu olabildiğini, diğer bir ifadeyle dünya ticaret yapısının karmaşık bir hale geldiğini göstermektedir. Böyle bir yapıda, "spagetti kâsesi"nin neden olduğu ayrımcı tarife uygulamalarının beklenenden daha fazla ölçüde olumsuz etkisi olacaktır.

İkinci çarpan etkisi, menşe kuralları olarak bilinen teknik uygulamalarla ortaya çıkmaktadır. Farklı ülkeler için farklı gümrük tarifeleri uygulanması durumunda, gümrük idarelerinin bu farklı tarifeleri nasıl uygulayacağına dair kurallar belirlemesi gerekmektedir. Yukarıda açıklanan dünyanın farklı bölgelerine dağılmış ihtisaslaşmış üretim sürecine bağlı olarak, bir ürünün gerçek orijininin ne olduğunu tespit etmek zorlaşmıştır ve bu nedenle menşe kuralları oldukça karmaşık bir özellik göstermektedir. Bu durum, firmaların uluslararası dağıtım ve pazarlama ağını etkin bir şekilde oluşturmalarına engel olmaktadır.

Yukarıda sözü edilen iki çarpan birbirinden bağımsız olarak tarife bazındaki ayrımcılığın sebep olduğu etkinsizliği daha da derinleştirmektedir. Diğer taraftan, her iki çarpanın neden oldukları olumsuz etkileri karşılıklı olarak sınırlaması mümkündür. İhtisaslaşma, örneğin, bir ürünün menşeyinin tespitini zorlaştırarak çok karmaşık kuralların uygulanmasını gerektirebilmektedir. Böyle bir durum dünya ticaret sisteminin işlemlerini zorlaştıracaktır. Öncelikle, karmaşık yapıdaki menşe kurallarının ülkeler için bir korumacılık aracı olarak kullanılması ihtimali doğmakta

ve ilk etapta bölgeselleşmeyi teşvik eden nedenler bölgesel entegrasyona olan ilginin azalmasına yol açabilmektedir. Aynı zamanda, bahsedilen etkenler üretim sürecini sadece etkin üreticilerden değil, aynı zamanda BTA'ya katılmak istemeyen veya yeterli kaynağı olmayan küçük ve fakir ülkelerden başka yerlere kaydıracaktır.

BTA'ların artması sonucunda farklılaşan menşe kurallarına bağlı olarak ticaret ortamının karmaşık hale geldiği açıklanmıştı. DTÖ üyeleri ortalama⁸ olarak yürürlükteki 6 ya da daha fazla bölgesel entegrasyona taraf durumdadır ve entegrasyonların çoğu kendine özgü menşe kurallarına tabidir. Bu durum her bir pazarın menşe şartlarını yerine getirebilmek üzere üretim sürecini farklılaştıran üreticinin yanında, menşesine göre farklı değerlendirme yapması gereken gümrük idarelerinin hayatını da zorlaştırmaktadır.

BTA'ların tanımı gereği üçüncü taraflar için ayrımcı bir ortam yarattığını yukarıda açıklamıştık. Böyle bir ortamda, ürünlerin anlaşma tarafları arasındaki ticaret yoluyla karşılanması nedeniyle, bölgesel entegrasyona olan üçüncü ülkelerin ihracatı azalmakta ve yabancı yatırımlar entegrasyon içinde hareket etmektedir. Diğer yandan, BTA sonrasında tarafların etkin olmayan üretim alanlarında daha rekabetçi duruma gelmesi halinde, ticaret ortakları arasında ticaret sapması meydana gelebilmektedir. Hassas ürünlerin sıklıkla anlaşma dışında bırakılması neticesinde, bölgesel entegrasyonlar nadiren gerçek anlamda taraflara serbest bir ticaret alanı sunmaktadır. Bunların yanı sıra, karmaşık menşe kurallarının varlığı sebebiyle

---

⁸ AB bir ülke olarak kabul edilmiştir.

ihracatçıların, hele tercihli marjının küçük olması durumunda, çok taraflı oranları tercihli oranlar yerine kullandıklarını ortaya koymuştur (Lamy, 2006: 4-5).

1.3. Domino Etkisi

Bölgeselleşme günümüzde çoğu politika liderini çok taraflı sisteme alternatif olabileceği yönünde ikna edecek kadar ilerlemiştir. Bu gelişme GATT'ın doğuşundan bugüne önemli bir değişikliktir.

Tercihli serbestleşmenin öncüleri olan Batı Avrupa, ABD, Kanada, Yeni Zelanda ve Avustralya gibi ülkelerin tamamı aynı dönemde çok taraflı sistemin en güçlü destekçileri durumundadır. Bu ülkeler için bölgeselleşme çok taraflı serbestleşmenin alternatifi değil tamamlayıcı bir parçasıdır. GATT ve sonraki dönemlerde sözü edilen ülkeler çok taraflı sistemin kurallarına bağlı kalmış ve taahhütlerine uygun olarak tariflerini EÇKÜ temelinde azaltmıştır.

Öte yandan, dünyada yeni oluşan Brezilya, Hindistan ve Çin gibi ticaret güçlerinin farklı bir yaklaşım gösterdiği iddia edilmektedir. GATT/DTÖ hukukunda GYÜ'ler için düzenlenen özel ve lehte muamele ve tek taraflı uygulamalar sonucunda Brezilya ve Hindistan son yüzyılda gerçekleştirilen çok taraflı tarife indirimlerinden karşılıksız yararlanan ülkeler olmuştur. ABD, AB, Japonya ve Kanada ticaret müzakerelerinde asıl rolü üstlenirken, Hindistan ve Brezilya bir kenarda durmuştur. Çin ise o dönemde henüz üye bile değildir. Dolayısıyla, bu yeni ticaret güçleri, zengin ülkeler tarafından yapılan çok taraflı tarife indirimlerinden

GATT/DTÖ'nün ayrımcılık yapılmaması ilkesi çerçevesinde doğrudan ve bedava yararlanmıştır.

Brezilya, Hindistan ve Çin'in yükselen ticaret güçlerine paralel olarak çok taraflı ticaret sisteminde öncü olması yönündeki yaklaşımlarının değiştiği konusunda çok az işaret bulunmaktadır. Bu durumu, sözü edilen ülkelerin DTÖ'de bir liderlik görevi üstlenmemesi doğrulamaktadır. Hatta Brezilya ve Çin, kısmen Hindistan, bölgeselleşmenin çok doğru bir rotada olduğuna inanmaktadır. Bu ülkelere göre ticaretin serbestleşmesi için bölgeselleşme hızlı/kolay/kontrol edilebilir bir yöntemken, çok taraflı müzakereler yavaş/zor/kontrol edilemez bir yoldur. Benzer yaklaşımlardan etkilenen ABD, AB, Japonya ve Kanada'daki politik liderler, bölgeselleşmenin GYÜ'lerde pazara giriş için daha iyi/kolay/hızlı bir yöntem olduğunu düşünmeye başlamıştır (Menon, 2008).

Böyle bir gelişme sonucunda ülkelerin bölgeselleşmeyi çok taraflı sisteme alternatif olarak görmeleri halinde, ileri düzeyde kontrol edilemez şekilde yayılan ve “domino etkisi” olarak adlandırılan bölgeselleşme çok taraflı sistem için bir tehdit oluşturacaktır.

1.4. Güçlü Ülke-Zayıf Ülke Asimetrisi

Bugünkü “spagetti kâsesi” yapısının sebep olduğu karışıklıklar ve ekonomik etkinsizlikler, dünyada büyük ticaret gücü konumundaki ülkelerde faaliyet gösteren firmalar için sorunlar yaratmakla beraber, asıl sıkıntıları fakir ve/veya küçük

lkelerdeki üreticiler çekmektedir. Güçlü lkeler karılatıkları bu sorunları bölgesel entegrasyonlar yoluyla, fakir ve küçük ülkelerin aksine, çözüme kavuturmaktadır.

Bu başlık kapsamındaki sorun iki şekilde ortaya çıkmaktadır. Birincisi, dünyada blgesellemenin “merkez” ve “ikincil” ülkeler olarak ekillenmesinden kaynaklanmaktadır. Örneğin, AB ve ABD yaptıkları çok sayıdaki anlaşmayla blgesellemenin merkezi konumuna gelmiştir. Öte yandan, küçük ve/veya fakir ülkeler kendi bölgelerinde ikincil durumdadır (Lamy, 2006: 6).

Merkez ve ikincil ülkeler şeklindeki bir yapılanma dünya ticaretinde olumsuz etkilere neden olabilmektedir. Ancak, taraflar arasında asimetri farklı bir boyutta ortaya çıkmaktadır. Örneğin, AB ve ABD’nin, Güney Afrika ya da Meksika’ya nazaran, kendi ihracatçılarının beklentilerini karşılamak üzere müzakere sürecinde daha usta olduğu açıktır (Baldwin, Thornton, 2008: 9). İkinci olarak, “merkez” ülke konumundakiler Kuzey-Güney anlaşmalarında asimetrik pazarlık güçlerini kullanmakta ve GYÜ’lerin birlik halinde DT müzakerelerinde reddettiği konuları serbestlemenin kuralları haline getirmektedir (Khor, 2008).

G ile GYÜ arasında yapılan BTA’lara ilişkin etkileşimler ve blgesellemenin GYÜ’ler üzerindeki sonuçları çalışmanın önemini binaen aşağıdaki bölümlerde ayrıca ele alınacaktır.

1.5. Ticarete Yeni Engellerin Oluşması

1980’lerin ortalarına kadar bölgeselleşme çok taraflı sistemin tamamlayıcı bir parçası olarak kabul görmüştür. Bölgeselleşme o dönemde daha çok Avrupa’da Avrupa Topluluklarını ve GYÜ’ler arasında yapılan ancak tam olarak işlemeyen entegrasyonları içermektedir. Bu gelişmeler DTÖ’nün kurulmasını sağlayan çok taraflı ticaret müzakere sürecini engellememiştir (Mathis, 2002).

Bununla beraber, 1980’lerin ortalarına doğru her şey değişmeye başlamıştır. Bölgeselleşme Kuzey Amerika’da ABD-Kanada STA’sı ile yeni bir yön bulmuş, hemen akabinde NAFTA Latin Amerika bölgesinde imzalanacak çok sayıda ticaret anlaşmasına “domino etkisi” yapmıştır. Diğer bir deyişle, anlaşma dışında kalan ölkeler, anlaşma taraflarıyla hızla anlaşma yaparak dışarıda kalmak istememektedir (Hilpold, 2003: 222). Avrupa’da Tek Avrupa Senedi (1986) ve Sovyetler Birliğinin dağılması domino etkisini tetiklemiştir. O zamandan günümüze AB ve ABD tercihli ticaret anlaşmalarını imzalamaya devam etmiş ve bölgeselleşmeye giderek daha çok oyuncu dahil olmuştur. Doğu Asya’da benzer şekilde Çin’in de etkisiyle domino etkisinden kurtulamamıştır. Esasen, Asya’da yapılan anlaşmaların arkasında bu temel neden yatmaktadır.

Ölkelerin tüm ana ticaret ortaklarıyla tercihli ilişkiler kurması gibi bir yaklaşım bağımlılık yaratan ve bölgeselleşmeyi iteleyen bir gelişme olmuştur. Bu yaklaşım çerçevesinde bazı ölkeler, özellikle küçük ulusal pazarları olanlar, kenarda kalma ve daha önemsiz olma riskiyle karşılaşmak istememektedir.

Bölgeselleşme yönündeki tüm bu gelişmeler mantık olarak ticaretin önündeki engellerin kaldırıldığını düşündürmektedir. Ancak, bu konuda kesin bilgiler mevcut değildir. Çoğu BTA sonrasında ticaretin önündeki engeller kalkmıştır. Örneğin, dünya ticaretinin üçte biri en iyi işleyen iki ticaret bloğunda, AB ve NAFTA, gerçekleşmektedir. Fakat bilinen şey bölgeselleşmenin çok taraflı sisteme zarar verebileceğidir. Bu düşüncenin arkaasında örneğin, Kuzey Amerika ve Avrupa'daki bölgeselleşmenin hız kazanması sonucunda Uruguay Turu'nu dört yıl gecikmesi yatmaktadır (Goh, 2006).

1.6. Diğer Riskler ve Kısıtlar

Bölgesel oluşumlar, ülkelerin müzakere enerjisini ve kaynaklarını çok taraflı alandan ikili veya çoklu anlaşmalara doğru kaydırmasına neden olabilmektedir. Örneğin, 2006 yılında görüşmeleri askıya alınan Doha çok taraflı ticaret müzakereleri sırasında çoğu ülke, müzakerecilerini bölgesel anlaşmalar yapan kurumlarına geri göndermiştir (Lamy, 2006: 5). Bu durum, zaten kaynakları kısıtlı olan GYÜ'ler için daha da önemli hale gelmektedir.

DTÖ Genel Direktörü Pascal Lamy (2006) bölgesel anlaşmaların ticaret üzerindeki diğer kısıtlarının olabileceğini belirtmektedir. Örneğin, ticareti bozucu etkisi olan tarım veya balıkçılık desteklerini azaltma veya kaldırma gibi bazı hususların sadece ikili veya çoklu anlaşmalar kapsamında ele alınması mümkün değildir.

Yine, ikili ticaret anlaşmaları hizmetler alanında iç pazarda yabancı rekabete açılması istenmeyen sektörleri kapsam dışında bırakır ya da kısmen kapsar. Diğer bir deyişle, bu tür anlaşmaların hizmetler ticaretinde serbestleşmeye katkısı sınırlı olmaktadır. Oysaki çok taraflı müzakerelerde Ticaret Bakanlarının önlerine konulan mali, iletişim, işgücü, taşımacılık, sağlık ve eğitim gibi hizmet sektörleri önemine göre listelenmemiştir.

Diğer önemli bir husus, ikili anlaşmalarda yer alan anlaşmazlıkların durumuna ilişkin düzenlemelerin, genel uygulama ve sonuçları itibariyle ortaya koyduğu faydalar açısından, DTÖ'nün mekanizmasının yerini tutamadığıdır.

Tercihli anlaşmaların bazen politik açıdan müttefik oluşturmak üzere imzalandığı bilinmektedir (Schiff, Winters, 2003: 18). Ancak, bu durumun bir gereği ya da bedeli olarak, DTÖ veya diğer platformlarda anlaşma kapsamının çok dışındaki konularda bile güçlü müttefik konumundaki GÜ'lerin desteklenmesi sonucu ortaya çıkabilmektedir. Ayrıca, ikili anlaşmaların taraflar arasındaki güç dengesizliğini düzeltmeyeceği, nitekim ikili müzakerelerde Brezilya, Çin, AB, Hindistan veya ABD açısından bir sorun olmayacağı, ancak Gana, Kamboçya veya Peru gibi zayıf ekonomileri olan ülkelerin çok taraflı sistemde daha avantajlı olacağı görülmektedir. Bu ülkeler çok taraflı sistemde bir araya gelerek güç birliği oluşturmaktadır.

Bölgesel entegrasyonlar neticesinde ortaya çıkan diğer bir kısıt, anlaşmaya varılan tercihlerin kendi içinde erozyona uğramasıdır. BTA yapılan ilk ortağa

sunulan pazara giriş imkânları, diğer bir anlaşmayla başka bir ortağa sunulan imkânlar sonrasında önemini yitirebilmektedir. Aynı zamanda, tercihli ortaklıkların sayısı arttıkça üçüncü ülkelerin maruz kaldığı ayrımcılık katlanmaktadır. Bu problem özellikle daha önce açıklanan “merkez” ve “ikincil” ülkeler durumunda söz konusudur ve “ikincil” ülkeler “merkez” konumundakilerin ileride yapacağı tercihli ticaret bağlantılarına kırılgan olacaktır. AB ve ACP arasındaki EPA anlaşması örneğinde olduğu gibi, ACP’nin AB’ye tercihli pazara giriş açısından güçlü bağlılığı AB’nin tercihli ortaklarının artırması halinde doğrudan etkilenecektir.

Son olarak, BTA’lar genellikle çok taraflı müzakereleri engelleyen bir durum yaratmaktadır. Bazı ülkeler %90 veya üzerindeki ticaretlerini tercihli ortaklarla gerçekleştirmekte ve sonuç olarak çok taraflı bir serbestleşme sonucunda bu tercihli uygulamaların ortadan kaldırılmasına ulusal lobiler karşı çıkabilmektedir (Winters, 1996: 37). Hizmetler alanında, ülkelerin çok taraflı sistem içinde açıkça taahhüt ettiklerinden kapsam ve derinlik olarak fazlasını içeren ikili anlaşmalar imzaladıkları görülmektedir.

İşgücü standartları, yatırım, rekabet gibi yeni konular içeren yeni nesil BTA’ların sonuçlarını görmek açısından bir laboratuvar olarak kullanılması mümkündür. Öte yandan, söz konusu anlaşmalar yoluyla ülkeler, DTÖ’de birlikte müzakere edilen ilaçlara erişim, özel ve lehte muamele gibi haklarını ve ayrıcalıklarını kaybetmektedirler.

2. GYÜ'LER VE İKTİSADİ KALKINMA AÇISINDAN ETKİLERİ

Çoğu GYÜ, ikili veya çoklu bölgesel entegrasyonların ya çoktan tarafı durumundadır ya da benzer anlaşmaları yapmak üzere müzakereler yapmaktadır. Keza müzakereleri halen devam eden bölgesel anlaşmaların sayıları bilinenlerin çok ötesindedir. Çoğu araştırmacı ikili anlaşmaların esas itibarıyla GYÜ'lerin GÜ'lerden bazı spesifik imtiyazlar almasına yönelik yapılmakla birlikte bazı potansiyel tehlike ve dezavantajları olduğunu düşünmektedir.

Dünya geneline bakıldığında bölgesel entegrasyonların iki ana grupta sınıflandırıldığı görülmektedir. İlk grup içinde dünyanın güney yarım küresinde gerçekleştirilen Güney-Güney şeklinde ve genellikle komşu ülkeler arasında yapılan anlaşmalar yer almaktadır. Bunlar ASEAN, SAARC, SADC, MERCOSUR, Andean Topluluğu gibi bölgesel gruplar halindedir. İkinci grup, GÜ veya AB gibi bir bölgesel oluşum ile GYÜ veya GYÜ grubu arasındaki yapılan tercihli anlaşmalardır. Bunlara örnek olarak ABD-Singapur, ABD-Orta Amerika, AB-ACP Ekonomik Ortaklık Anlaşmaları gösterilmesi mümkündür.

Bu bölümde GÜ ile GYÜ'ler arasındaki tercihli anlaşmalar ele alınacak ve çalışmamızın amacına uygun olarak GYÜ konumundaki Türkiye için bazı sonuçlar çıkarılacaktır. GÜ ve GYÜ'ler arasındaki BTA'lar genellikle mal ticaretinin ötesinde, hizmetler, yatırımın serbestleşmesi ve yatırımcının haklarının korunması, fikri mülkiyet hakları, kamu alımları, rekabet politikası, işgücü ve çevre standartları gibi konuları kapsamaktadır.

Aşağıda detaylı bir şekilde açıklandığı üzere, BTA’larda yer alan bir çok konu başlığı kapsamındaki düzenlemeler, GYÜ’lerin kullanabileceği politika alanlarını daraltmakta, bazı durumlarda ortadan kaldırdığı anlaşılmaktadır. Mal ticaretine yönelik pazara giriş alanında, neredeyse tüm sektörlerde tarifelerin sıfırlanması ya da önemli derecede azaltılması, GYÜ’lerin sanayi ve tarım politikalarının belkemiği olan önemli ve güçlü bir politika aracını, diğer bir ifadeyle tarifeleri, ortadan kaldırmaktadır. “Negatif liste” yaklaşımı esas alan anlaşmalar, hangi sektörde ne zaman serbestleşme yapılacağı konusundaki politika kabiliyeti kısıtlayarak GYÜ’ler üzerinde daha fazla baskı kurmaktadır. “Singapur Konuları”na (yatırım, rekabet politikası ve kamu alımları) ilişkin düzenlemeler, yabancı yatırımcıların oluşması ve faaliyetleri ile bunlara ilişkin fonlara yönelik GYÜ’lerin imkânlarını gölgelemekte, ayrıca, ulusal girişimlere yardım yapmalarını giderek zorlaştırmaktadır (Khor, 2008).

Diğer bir tespit ise GÜ’lerle son zamanlarda belirli bir “taslak” üzerinden müzakerelere başladığı ve bu yaklaşımın GYÜ’ler açısından iyice düşünülmesi gereken bir husus olduğudur. GYÜ’lerin müzakerelere başlamadan fayda ve maliyet analizi konusunda iyi muhasebe yapması mecburiyet kazanmıştır.

2.1. BTA’ların Çok Taraflı Sisteme Göre Olumsuz Tarafları

İkili anlaşmaların, özellikle GÜ ile GYÜ’ler arasında imzalananların, en iyi seçenek olmadığı, bunun yerine çok taraflı anlaşmaların tercih edildiği genel kabul görmektedir. Genellikle, bu yargının temel nedenleri arasında ekonomik gerekçeler

bulunulduğuna inanılmaktadır. Örneğin, ikili anlaşma taraflarının karşılıklı sağladığı tercihlerle yapay olarak ürünlerin fiyatını değiştirmekte ve gerçekte üçüncü ülkelere göre pahalı olan ürünleri ucuz hale getirerek ekonomik verimsizliğe yol açan “ticaret sapmasına” neden olmaktadır (Buckley, Lo, Bouille, 2008).

Bununla birlikte, ekonomik gerekçelerin ötesinde, anlaşma taraflarının gelişmişlik düzeyindeki farklılıklardan kaynaklanan nedenler aslında çok taraflı sistemi daha ön plana çıkarmaktadır. Önceki bölümlerde kısmen değinilen bu nedenlerden belli başlıları aşağıda özetlenmiştir (Khor, 2008: 3-8).

Öncelikle, ekonomilerindeki eksik kapasite, zayıf politik pozisyonları ve müzakere kabiliyetlerinin daha zayıf olması nedenleriyle GYÜ’ler, GÜ’lerle aynı pazarlık gücüne sahip değildir. BTA’lardaki hızlı artış yeterli düzeyde teknik uzmanlığı olmayan GYÜ’ler üzerinde personel ve finansman açısından baskıya neden olmaktadır.

Ayrıca, çok taraflı sistemi belirleyen DTÖ kurallarına göre, özel ve lehte muamele koşulları ve mütekabiliyet ilkesinin tam olarak uygulanmaması gibi prensipler kabul edilmiştir. Böylece, GYÜ’ler çok taraflı müzakerelerde GÜ’ler kadar taahhüt altına girmemekte ve GÜ’lerle durumlarını dengelemektedir. Buna karşın, ikili tercihli anlaşmalar mütekabiliyet esasına dayanmakta ve farklı kapasitedeki taraflar için aynı ölçüde taahhütler ve eşit olmayan sonuçlar doğurmaktadır.

Çoğu bölgesel entegrasyon, başta Kuzey-Güney STA'ları olmak üzere, yatırım, kamu alımları ve rekabet hukuku gibi GYÜ'ler tarafından DTÖ müzakerelerine ya da çok taraflı sistemin kurallarına dahil edilmesi istenmeyen hususları içermektedir. Öte yandan, bütün bu konuların yanı sıra işgücü ve çevre standartları BTA'lar vasıtasıyla GYÜ'lere kabul ettirilmektedir. Diğer bir gelişme, fikri mülkiyet ve hizmetler ticareti gibi konularda GYÜ'ler için çok taraflı sistemde tanınan esnekliklerin tercihli anlaşmalar yoluyla ortadan kaldırılması girişimleridir. Bu durumda, GYÜ'lerin kalkınma ve sosyo-ekonomik amaçlar için izleyebileceği politika alanları önemli ölçüde daralacaktır.

ABD ve Japonya gibi GÜ'ler, DTÖ bünyesinde GYÜ'lerden alamadıklarını ikili anlaşmalar yoluyla almaya çalışmaktadır. Örneğin, kalkınmaya dönük politikalarda esnekliği azaltmaya yönelik zorunlu lisanslar gibi hususların STA'lar yoluyla DTÖ'nün TRIPS Anlaşmasına dahil edilmesine "TRIPS-Artı" denilmektedir. Diğer bir ana unsur, "Singapur" konularıdır. Bunlar, kalkınmaya yönelik olumsuz etkileri olabileceği düşüncesiyle, GYÜ'lerin talebi üzerine Doha müzakereleri kapsamından çıkarılmıştır. DTÖ'de reddedilen bu konulara STA'larda yer verilmektedir.

DTÖ Genel Müdürü Pascal Lamy'nin yönettiği ve Ocak 2005'te yayınlanan "DTÖ'nün geleceği" başlıklı rapor, ikili ve bölgesel ticaret anlaşmalarını eleştirmekte ve EÇKÜ kuralının genel kural olması yerine, artan ayrımcı uygulamalar sayesinde istisna haline geldiği tespitini yapmaktadır.

DTÖ'nün raporu, son zamanlarda imzalanan BTA'larda çok taraflı sistemde reddedilmiş olan "ticaret dışındaki konuları" kapsamaya yönelik eğilimi de eleştirmektedir. Raporda, "tercihli ticaret anlaşmalarının artmasıyla ortaya çıkan diğer beklenmedik ve önemli bir husus "ticaret dışındaki" amaçların ticaret anlaşmalarına dahil edilmesidir. Fikri mülkiyet haklarıyla ilgili göreceli olarak iddialı ve tek taraflı hükümlerin yanı sıra, tercih sağlayan tarafların, tercihli anlaşmanın bir bedeli olarak, ciddi işgücü ve çevre koruma yükümlülükleri altına girilmesi ve hatta sermayenin kullanıma dair kontrollerde kısıtlamalar yönünde taleplerinin giderek arttığı görülmektedir. Ortaya çıkan endişe ise bu tür düzenlemelerin sadece gelecek anlaşmalar için örnek oluşturması değil, DTÖ'de gündeme gelecek yeni taleplerin öncüsü olmasıdır.

2.2. Serbestleşme Politikası Hala Geçerli mi?

İleri düzeyde serbestleşmeyi sağlamış bir gelişmekte olan ülkenin hızlı serbestleşmeden kaynaklanan baskılara dayanması mümkündür. Ancak diğerleri, ulusal pazarların hızlı bir şekilde açılmasıyla veya GÜ'lerin başka talepleriyle baş edemeyebilirler.

Yakın zamana kadar, özellikle IMF, Dünya Bankası ve GÜ'lerin karar alıcıları tarafından teşvik edilen ve genel olarak kabul edilen Ortodoks inanca göre, serbestleşmenin ekonomik kalkınma için gerekliliğine, hatta serbestleşme ne kadar hızlı olursa kalkınma için o kadar iyi olduğuna inanılmaktaydı. Bu görüş, hizmet ve mali sektörlerini ve yatırım rejimlerini açmanın yanı sıra, tarifleri hızlı ve çabukça

indirmek ve tarife dışı engelleri kaldırmak üzere, GÜ'lerin GYÜ'ler üzerinde baskı kurmalarına neden olan entelektüel bir temel vazifesi görmekteydi (Khor, 2008).

Bununla birlikte, ticarete bu tür çabuk serbestleşmeler çoğu GYÜ'de yerli üretim ve tarım sektörünün yanında ödemeler dengesi ve borç pozisyonlarında olumsuz etkilere neden olan ithalatın hızlı artışıyla sonuçlanmıştır (Drabek, 2001: 50-51). Buna bağlı olarak, sözü edilen ortodoks yaklaşıma yönelik kamuoyunda ve karar alıcıların nezdinde artan bir şüphe uyanmıştır. Ortaya çıkan sonuç, yerli firmaların ve tarım sektörünün kendi pazarlarında rekabet edebilmelerine imkân sağlayacak şekilde GYÜ'lerin belirli ölçüde koruma ihtiyaçları olduğudur. Aslında bu yaklaşım, şimdiki GÜ'lerin geçmişte gelişme yolundayken kendi ticaret ve sanayi politikaları için uyguladığı yöntemdir (Khor 2008:7) .

GYÜ'ler için böyle bir koruma özellikle GÜ'lerde tarım sektörünün önemli ölçüde tarife ve desteklerle korunduğu ve ihracat ve iç desteklerle suni olarak dünya pazarına ucuz ürün satılabildiği durumlar için geçerlidir. Tarife koruması, özellikle miktar kısıtlamalarının Uruguay Turu Ticaret Müzakereleri sonucunda yasaklanması nedeniyle, GYÜ'lerin kendi tarım sektörünü haksız rekabetten korumanın bir yoludur.

Yukarıdaki görüşler GYÜ'ler tarafından DTÖ'de gündeme getirilmektedir. GYÜ'ler aynı zamanda kalkınma boyutunu DTÖ'de güçlendirmek üzere üç koldan çaba sarf etmektedir. Öncelikle, uygulamadan kaynaklanan sorunlara bağlı olarak, mevcut DTÖ kurallarını açıklamak, gözden geçirmek ve gerekli düzeltmeleri

yapmak üzere teklif verilmektedir. Buna ilave olarak, özel ve lehte muamele koşullarını güçlendirmek ve gerekli olanları uygulamaya koymak üzere öneriler sunulmaktadır. Son olarak, özellikle sanayi ve tarım ürünlerine yönelik çok taraflı süren müzakerelerde, yeterli düzeyde özel ve lehte muamele kuralların konulması ve gözden geçirmelerde bunların uygulanmasını sağlamak üzere çaba gösterilmektedir.

Bu gelişmeler ışığında, bazı GÜ'ler, GYÜ'lerin serbestleşmesi üzerindeki geçmişteki ısrarlarını değiştirmeye başlamıştır. Örneğin, İngiltere Afrika ülkelerine ve EAGÜ'lere serbestleşmeyi empoze etmeyeceğini ilan etmiştir. 2005-Gleneagles G8 zirvesinde benzer bildiriler yapılmıştır. Bu değişimin sadece EAGÜ'ler için olduğu ve bunlar dışındaki GYÜ'leri henüz kapsamadığı görülmekle beraber, GÜ'lerin serbestleşmeye yönelik yaklaşımlarındaki değişikliğin not edilmesi gerekmektedir (Khor, 2008: 8).

2.3. Tarafların Eşit Olması: Mütakabiliyet İlkesi

GÜ'ler ve GYÜ'ler arasındaki “gelişmişlik düzeyi” farkının BTA'lara yansıtılması konusunda bir eksiklik vardır. BTA'lar tamamıyla “mütakabiliyet” esasına göre müzakere edilmekte, diğer bir ifadeyle her iki taraf aynı düzeyde taahhüt altına girmektedir. Bu durum esasen ticaret politikaları alanında söz sahibi olan GÜ'lerin karar alıcılarının talebinden kaynaklanmaktadır. Karar alıcılar taleplerinin başka BTA'ların DTÖ kurallarıyla (özellikle, GATT Madde XXIV) uyumlu olmasını istemektedir. DTÖ'nün hangi koşullar altında BTA'lara izin verdiği hususu daha önce etraflıca açıklanmıştı.

Bölgesel entegrasyonların oluşumunda özel ve lehte muamele koşullarıyla ilgili olarak DTÖ'nün hukukunda bir düzenleme yapılmaması ve GATT Madde XXIV'ün ticaretin esaslı kısmına yönelik şartları birlikte değerlendirildiğinde, BTA'ların doğası gereği taraflar arasında mütekabiliyet esasına göre düzenlenmesi gerektiği şeklinde genel kabul gören bir yorum yapılmaktadır. Diğer yandan, "ticaretin esaslı kısmı"nın ne olduğu tam olarak tanımlanmamıştır. BTA müzakereleri yapan AB ile ACP ülkeleri arasındaki tartışmalar çerçevesinde, AB bunun en az %90, bazı ACP ülkeleri ise en az %60 olacağını belirtmektedir. GÜ'ler ve GYÜ'ler arasında yapılacak BTA'larda mütekabiliyetin esas alınmaması amacıyla, GATT XXIV maddesini açıklamak ve revize etmek için son zamanlarda ACP gurubu ve Çin gibi bazı ülkeler teklifler vermiştir (Khor, 2008: 10).

GATT Madde XXIV'ün açıklanmaması veya yeniden düzenlenmemesi halinde, diğer bir ifadeyle mütekabiliyet esasının GÜ'ler ve GYÜ'ler arasında bir prensip olarak kalmasına izin verilmesi ve BTA'ların tüm sektörleri kapsayacak şekilde düzenlenmesi durumlarında, daha az üretim kapasitesi olan, özellikle sanayi ürünlerinde muhtemelen daha yüksek tarifeleri olan GYÜ'ler için ciddi bir dezavantaj oluşturması beklenmektedir. GYÜ'ler haklı olarak tarifelerin ortadan kaldırılması halinde, yerli üreticilerin ve tarım sektörünün, özellikle AB ve ABD'den ciddi iç desteklerle gelen ithal ucuz ürünlerle rekabet edemeyeceklerinden endişe duymaktadır.

2.4. Kuzey-Güney Anlaşmalarının Genel Özellikleri

ABD, AB ve Japonya gibi GÜ'ler ile GYÜ'ler arasındaki gerçekleştirilen BTA'ları yer alan düzenlemelerin başında; (i) mal ticaretinde pazara giriş, (ii) genel olarak hizmet ticareti, (iii) spesifik hizmet sektörleri (mali sektör ve telekomünikasyon v.b.), (iv) fikri mülkiyet, (v) Singapur ve "ticaret dışı" konular (yatırım, kamu alımları, rekabet politikası), (vi) işgücü standartları ve (vii) çevre ve gıda standartlarıyla ilgili hususlar gelmektedir (Khor, 2008).

Sadece birinci maddede belirtilen konu geleneksel olarak BTA'ların kapsamında yer almıştır. İkinci ve dördüncü başlıklar 1994'de sonuçlanan Uruguay Turu çerçevesinde çok taraflı sistemin birer parçası haline gelmiştir. GATT için yeni olan bu konular artık DTÖ'de hukukunda yer almaktadır. Beşinci maddedeki hususlar 1996 yılındaki Singapur Bakanlar Konferansında ilk kez gündeme gelmiştir. Diğer taraftan, bunlar sadece çalışma gruplarında ele alınmış ve kısıtlayıcı nitelikleri nedeniyle GYÜ'lerin muhalefetiyle karşılaşmıştır. Temmuz 2004'de yapılan DTÖ Genel Konseyi toplantısında, Singapur konularının Doha müzakereleri kapsamına alınmaması kararlaştırılmış ve buna bağlı olarak çalışma gruplarının faaliyetleri durmuştur. Diğer taraftan, BTA'lar bu hususlardan bazılarını içerecek şekilde düzenlenmektedir.

Altıncı maddedeki işgücü standartlarının DTÖ hukukuna girmemesi konusunda da mutabakat sağlanmıştır. Bu karara ilk kez 1996 yılındaki Singapur DTÖ Bakanlar Konferansında varılmıştır. Diğer bir deyişle, iş gücü standartları

Çalışma gruplarının konusu dahi olmamıştır. Bunun temel sebebi, iş gücü standartlarının GYÜ'lere karşı korumacılık amacıyla kullanılabilmesi ihtimalinden kaynaklanmaktadır.

Yedinci madde genelde ABD ile yapılan tercihli anlaşmaların konusu olmuştur. Daha da önemlisi, gıda standartları bu tür BTA'ların önemli bir parçası haline gelmiş ve özellikle ABD'nin talebi, birçok ülkede aksine mevzuat düzenlemeleri olmakla birlikte, genetiği değiştirilmiş ürünlerin işaretlenmesinin zorunlu olmaması yönündedir.

Açıkça görülmektedir ki, DT bünyesinde olmayan ve GYÜ'ler tarafından müzakere hatta tartışma konusu yapılması reddedilen hususlar BTA'lar yoluyla ticaret kuralları haline gelmiştir.

2.5. BTA Müzakerelerinde Dikkate Alınması Gereken Konular

Martin Khor (2008) alışmasında BTA müzakeresinin kalkınma politikası, sosyal, ekonomik ve iktisadi gelişme üzerindeki önemli sonuçları itibariyle, ciddi bir hazırlık çalışması gerektirdiğini belirtmektedir. Bu hazırlık çalışmaları, imzalanacak BTA'nın ülke ekonomisi açısından sağlayacağı muhtemel kazançlar ile neden olacağı kayıpların tespiti açısından önem taşımaktadır.

BTA'nın akdedilmesi halinde döviz girişi sağlayacak şekilde ihracatta artışlar sağlanmakla birlikte, ithalatın artmasıyla ticaret dengesinde ve dış borç

pozisyonunda açıklar oluşabilmektedir. Ayrıca, tarifelerin azalması veya ortadan kalması sonucunda yerli üreticiler olumsuz etkilenmekte, bütçe açıklarına sebep olacak şekilde gümrük vergileri azalmaktadır. Sosyal ve ekonomik gelişmenin sağlanması için ihtiyaç duyulan politika araçlarının kullanım alanı kısıtlanmakta, hatta bazı durumlarda tamamen ortadan kalkmaktadır. Bu çerçevede, BTA müzakerelerine başlayacak bir ülkenin bazı temel hazırlıkları yaparak muhtemel faydaları ve maliyetleri tespit etmesi gerekmektedir.

Birinci aşamada, sektörsel (tarım, sanayi ve hizmetler) ve spesifik konu (yabancı sermaye, yerli üretimin ekonomiye katılımı, fikri mülkiyet v.b.) bazındaki planlar çerçevesinde ulusal kalkınma politikasının belirlenmesi gerekmektedir. Böylece, karşı tarafın önerileri ulusal politikalar kapsamında değerlendirilecek ve müzakere pozisyonu daha iyi tespit edilebilecektir.

İkinci olarak yapılması gereken karşı tarafın sunduğu teklifin getireceği fayda ve maliyetlerini değerlendirilmesi için bir çerçeve oluşturulmasıdır. Fayda ve maliyetleri hesaplarken, muhtemel anlaşmanın dış ticarete (ihracat ve ithalattaki artış ve azalışlar gibi), istihdama, sosyal politikalara (sağlık, bilgi, gıda güvenliği v.b.) ve teknoloji transferine yönelik etkileri ele alınması mümkündür.

Fayda ve maliyet analizi, BTA'nın sunduğu pazara giriş (üçüncü ülkelere giriş ve ortağın diğer ülkelere girişi), hizmetler, fikri mülkiyet, yatırım, rekabet ve kamu alımları ve işgücü ve çevre standartları gibi farklı başlıklar açısından

değerlendirilebilir. Sosyal-çevre açısından ortak maliyetler de bu değerlendirmede dikkate alınabilir.

Genel olarak GYÜ'nün bölgesel entegrasyon yoluyla GÜ'den beklentisi pazara giriş açısından sağlayacağı faydalardır. Elbette bu beklenti karşısında kendi pazarına giriş imkânı sunması gerekmektedir. Üretim ve ihracat kapasitesinin yeterli olmaması, anlaşma yoluyla önemli tavizler alınamaması, özel ve lehte muamele şartlarının düzenlenmemesi ve mütekabiliyet esasının uygulanması hallerinde GYÜ için net maliyet olması kaçınılmazdır.

GYÜ'nün, TRIPS Anlaşmasında zaten tek taraflı sağladığı taahhütlere ilave olarak, fikri mülkiyet yükümlülüklerinden doğan bir zarara katlanması beklenebilir. Çoğu patent, telif hakkı ve diğer fikri mülkiyet haklarının yabancılara ait olması sonucunda maliyetler ulusal kayıplar halinde gerçekleşebilir. Maliyetler, döviz çıkışına neden olan isim hakkı ve fikri mülkiyet lisans ücretlerinin artması, bu şekilde korunan ürünlerin fiyatının artması, ilaçların elde edilmesinin güçleşmesi, bilgiye ulaşımın zorlaşması, tarımda tohum ve diğer kaynakların azalması ve gıda güvenliğine yönelik önlemlerin zayıflaması gibi sosyal etkiler şeklinde oluşmaktadır.

Yatırımlar açısından önemli maliyetlerin oluşması muhtemeldir. Yabancı yatırımların girişi, performans şartları, fonların düzenlenmesi gibi politika alanlarında daralmalar yaşanabilmektedir. Yerli üretimin ekonomiye katkısını artıracak şekilde yatırım politikası uygulamak imkânın da kısıtlandığı görülebilmektedir.

Ulusal ekonomiyi canlandırmak ve sosyal dengesizlikleri gidermek açısından sosyal ve ekonomik anlamda önemli bir politika aracı olan kamu alımlarının uygulanma imkânının azalması halinde, bu durumun doğuracağı ekonomik etkiler çok çabuk ve geniş tabanlı olabilecektir. Ulusal muamele kuralı şartının yabancı mal ve hizmetlere sunulması yerli firmaların pazar payındaki kaybı ve döviz çıkışı anlamına gelmektedir. Mali politika etkisi de maliyete yaratabilmektedir. Çünkü ekonomiyi canlandırmak için kamu alımlarının artırılmasının etkisi, ithal mal ve hizmetlerin ithalat yoluyla karşılanması gibi yüksek oranlı “kaçak”ların olması halinde, azalacaktır.

Ticaret dışı konularda (rekabet politikası, işgücü ve çevre standartları v.b.) politika alanlarının ve imkânlarının da daralması ayrıca maliyetlere neden olabilecektir.

Üçüncü aşama olarak, BTA müzakeresine dair değerlendirmeyi yapacak kaynakların temini ve kurumsal yapının oluşturulması ve organize edilmesi gerekmektedir. Aynı zamanda müzakere ekibini, amaçlarını ve müzakerelerin nasıl yürütüleceğinin belirlenmesi şarttır. Politika ve pozisyon belirlenmesinde sürecin bir parçası olarak kamunun farklı birimleriyle eşgüdümün sağlanması zaruridir. Yerli firmalar, ticaret birlikleri, çiftçiler, tüketiciler, sağlık ve çevre konusundaki sivil toplum kuruluşları gibi ilgili tüm tarafların sürece dâhil edilmesi aynı derecede önemlidir.

Sonuç olarak; BTA müzakere sürecinin başlatılması kararının, müzakerelerin nasıl yürütüleceğinin, BTA'nın kapsamının, ileriye dönük pozisyonların, karşı tarafın pozisyonunun değerlendirilmesinin, tekliflere yönelik maliyet ve fayda analizinin, ilerleme sağlanamayan veya karara varılmayan meseleler dikkate alınarak müzakerenin geleceğinin, esasına göre ulusal kararlar alınmalıdır.

3. BÖLGESELLEŞMENİN FAYDALARI

GATT'ın ortaya çıkışı ve sonrasında DTÖ'nün oluşumundan bu yana bildirimi yapılan 461 BTA'nın 270 tanesi yürürlükte dir. Ancak, yürürlükte olmakla birlikte bildirimi yapılmamış, imzalanmış ancak yürürlüğe girmemiş, müzakeresi süren ve teklif aşamasında olan anlaşmaların tamamı dikkate alındığında yakın zamanda 500'ün hayli üzerinde bir rakama ulaşılması beklenmektedir.

Aynı zamanda, yukarıdaki bölümlerde geleneksel olarak coğrafi komşular arasında yapılan anlaşmaların hızla başka bölgeler ve farklı yarımkürelerdeki ülkeler arasında yapılması yönünde bir eğilimin geliştiği açıklanmıştı. Bunlara örnek olarak, EFTA-Şili, ABD-Avustralya ve AB-Güney Afrika arasında ticaret anlaşmaları gösterilebilir.

Bu gelişmelere paralel olarak, GYÜ'ler arasındaki BTA'ların sayısı, özellikle DTÖ'nün kurulması sonrası dönemde, hızla artmaktadır. Ayrıca, yürürlükte olmakla birlikte DTÖ'ye bildirilmeyen anlaşmaların çoğunluğu GYÜ'ler arasında gerçekleştirildiği tahmin edilmektedir. Anlaşma imzalayan at başı GYÜ'ler arasında

Çin, Hindistan ve Brezilya bulunmaktadır. Söz konusu ülkeler bölgeselleşmenin “merkezi” olabilmek için rekabet etmekte ve bu yarışın sonucunda müzakerelere başlanan Güney-Güney ticaret anlaşmalarının sayısı hızla artmaktadır. Sayılarının artmasından daha önemlisi kapsamlarının genişlemesidir. Genellikle hizmetler konusunda hükümler içeren anlaşmalar imzalanmakta, çok taraflı sistem içinde olmayan konularda giderek anlaşma kapsamına alınmaktadır.

Dünya Bankası’nın çalışmasına göre, yukarıdaki gelişmeler sonucunda, tercihli anlaşmalar kapsamında düzenlenen ticaretle ilgili konuların %15 ila %40 arasında değiştiği belirlenmiştir. Bu rakamlar ticaretin önündeki engellerin azaltılması bakımından önemlidir. Diğer yandan, çok taraflı sistemin bir parçası olarak kabul edilmeyen konuların, ikili anlaşmaların kapsamına alınmasının nedenleri ve faydaları üzerinde Pascal Lamy (2006) bazı tespitlerde bulunmaktadır.

Anlaşma taraflarının ilgi duyduğu alanların veya ortak değerlerde buluşulmasına bağlı olarak, ikili ticaret anlaşmalarının yatırım, rekabet, işgücü standartları ve çevre gibi DTÖ’de ortak anlayış sağlanmayan alanları kapsadığı görülmektedir. Bazı ülkeler tercihli ticaret anlaşmalarının kısa sürede tamamlanmasını istemekte, kısa vadeli politik ve jeo-stratejik değerlendirme, diğer tüm DTÖ üyelerine karşı ayrımcılık yaratacak şekilde, az sayıda ortaklı anlaşmalarla sonuçlanmaktadır.

Hizmet ticareti alanında, çoğu sektör ilk yatırım aşamasında batık maliyet gerektirmesi nedeniyle, tercihli anlaşmalar kapsamındaki girişler “ilk giren avantajı”

yaratmaktadır. Buna bağlı olarak, iletişim veya mali hizmetler gibi sektörlerde, sonradan başka ölkelere aynı tercihler verilse bile, ilk servis sağlayıcılar için bir avantaj oluştuğu açıktır.

Daha güçlü GÜ'lerle müzakere eden GYÜ'ler, genelde kendilerine özgü tercihli muamele, kalkınma yardımı ve diğer ticaret dışı karşılıklar beklemektedir. BTA'lar, söz konusu katkıların yanı sıra, diğer DTÖ üyelerine karşı avantaj sağlamak için bir araç olarak görölmektedir.

İkili ticaret anlaşmaları, nasıl müzakere edileceği ve ticaretin karmaşık terminolojisi konularında ölkelere tecrübe sağlamakta ve ulusal düzeyde ticaretle ilgili kurumsallaşmanın alt yapısını güçlendirmektedir. Çoğu bölgesel ticaret anlaşmasının barış ve daha fazla politik istikrar için katkı sağladığına inanılmakta, ayrıca çok taraflı sistemin zayıf kaldığı alanlarda ulusal reformların hayata geçirilmesi için dayanak teşkil etmektedir.

Diğer yandan, BTA'ların önceki bölümlerinde anlatılan kalıtsal sınırları ve neden olduğu sıkıntılar bulunmaktadır. Bölgeselleşmenin kötü yönetilmesi ya da yeterli ölçüde çok taraflı ticaret sistemine yansıtılamadığı durumlarda, dünya ekonomisine olabilecek pozitif katkılarının ortadan kalkması söz konusu olacaktır.

Yukarıdaki açıklamalar çerçevesinde BTA'ların çok taraflı sistemi tamamlayabileceği gibi, aynı zamanda ticaret sapması ve zorlukların kaynağını oluşturabileceği görölmektedir. Bu olumlu unsurlar ve eksiklikler dikkate alınarak,

GATT ve şimdiki DTÖ kurallarıyla uyumlu olacak şekilde BTA'ların kurgulanması ve ticareti çarpıtmamalı, ayrıca çok taraflı sisteme tüm olumlu potansiyelini yansıtması gerektiği öne sürölmektedir.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

BÖLGESELLEŞME VE ÇOK TARAFLI TİCARET SİSTEM ARASINDAKİ ÇELİŞKİLİ İLİŞKİ

1. DTÖ HUKUKUNDA BÖLGESEL ENTEGRASYONLAR

GATT ve şimdiki haliyle DTÖ, belirli koşullar altında üyelerinin bölgesel entegrasyon oluşturmalarına ve gerektiğinde bunların genişletilmesine imkan tanımaktadır. Bu bakımdan, BTA'lar çok taraflı sistemin bir istisnası olarak görülmekte ve sorgulanması halinde DTÖ kurallarıyla uyumlu olduğunun gösterilmesini anlaşma taraflarına şart koşturmaktadır. Bu bakımdan aşağıda öncelikle DTÖ hukukundaki bölgesel entegrasyonlara ilişkin düzenlemeler ele alınacak daha sonra anlaşmaların bu düzenlemelerde yer alan şartları yerinde getirmesi için izlenen yolun tarihçesi ve karşılaşılan sorunlar anlatılacaktır. İlerleyen bölümlerde, karşılaşılan sorunlara bağlı olarak DTÖ üyelerince kararlaştırılan yeni bir mekanizma hakkında ayrıca bilgi verilecektir.

1.1. DTÖ Anlaşmalarında BTA'lara İlişkin Hukuki Düzenlemeler

Ticaretin serbestleşmesine yönelik olarak tercihli ve çok taraflı yaklaşımlar GATT'ın oluşumu sırasında ve uluslararası ticari ilişkilerde kesinlikle olumlu

değerlendirilmekteydi. Sonraki gelişmeler sonucunda bu yaklaşım, taraflar arasında ticaretin serbestleştirilmesini kapsamlı biçimde sağlayan “gerçek“ bölgesel inisiyatiflerin çok taraflı ticaret sistemiyle uyumlu olabileceği ve küresel ticaretin gelişmesine katkı sağlayabileceği yönünde değişmiştir. Kısacası, GATT’ın başlangıcından itibaren, belirli kriterlere uymak koşuluyla, DTÖ üyelerine BTA’lar yoluyla pazara giriş imkânlarını artırmak olanağı verilmiştir. Bu kriterler esas itibariyle mal ticareti için GATT Madde XXIV’de ve hizmet ticareti için GATS Madde V’de düzenlenmiştir (Hilpold, 2003: 219–260).

Bölgesel bir entegrasyonun DTÖ kurallarıyla uyumlu olabilmesi için üç temel şartın yerine getirilmesini beklemektedir. Öncelikle, şeffaflık prensibi çerçevesinde BTA’ların DTÖ’ye bildirimi öngörülmektedir. BTA’ların DTÖ kurallarıyla uyumlu olduğundan emin olabilmek için, imzalanan anlaşmaların “hemen” DTÖ’ye bildirilmesi ve uygulamaya geçmeden önce incelenmesi öngörülmektedir.

Tercihli anlaşmalar genellikle uygulanmaya başladıktan sonra gecikmeli olarak DTÖ’ye bildirilmektedir. Ayrıca, konsensüs esasına dayalı karar alan BTA Komitesinde gözden geçirmeler geçmişteki idari ve hukuki sorunlar nedeniyle bloke olmuştur. Sadece bir anlaşmanın DTÖ ile uyumlu olduğu hususunda karar alınabilmiştir. Bu durumda geriye kalan tek yol DTÖ Anlaşmazlıkların Halli Mekanizmasıdır. Ancak, DTÖ panelleri ve Temyiz Organı bölgesel anlaşmaların hukuki, ekonomik ve politik yönden değerlendirmelerini yerine getirmek için en iyi platform olduğu konusunda ciddi tereddütler bulunmaktadır (Mathis, 2002).

GATT Madde XXIV'ün mevcut haliyle şeffaflığın sağlanması konusundaki eksiklikleri uzun süredir tartışılmaktadır. Bu çerçevede son zamanlarda atılan olumlu adımlar hakkında bir sonraki bölümde açıklamalar yapılmaktadır.

İkinci temel kriter dışsal bir şart niteliğinde olup üçüncü taraflar açısından tarafsızlığın sağlanmasıdır. Buna göre, STA ve GB oluşturulurken üçüncü taraflara yönelik ticaret engelleri artırılmamalıdır. Diğer bir ifadeyle, STA durumunda ithalat vergilerinin artırılmaması öngörülürken, GB'nde dış ticaret politikalarının armonize edilmesi ve olumsuz etkilenen üçüncü taraf mahiyetindeki DTÖ üyelerinin tazmin edilmesi gerekmektedir.

Diğer yandan, üçüncü taraflara yönelik oluşacak ilave ticaret engellerinin nasıl ölçüleceği konusunda soru işaretleri bulunmaktadır. Tarifelerdeki değişikliklerin ölçülmesi daha kolay olurken, standartlar veya menşe kuralları gibi diğer ticaret düzenlemelerindeki değişikliklerin ölçülmesi oldukça zordur. Örneğin, yerli üretim oranının artırılması öngören bir menşe kuralı kısıtlaması, BTA dışındaki tedarik ediciler açısından olumsuz sonuçlara neden olabilmektedir.

Kriterlerin sonuncusu, BTA'ların iç dinamikleri yönünden ele almakta ve anlaşma sonrasında tarifeler ve diğer ticaret kısıtlamalarının “esaslı” bir şekilde ortadan kaldırılmasını öngörmektedir. Yine, bu kriterin yerine getirilmesi sırasında, tanımlar üzerinde mutabakata varılmamış olduğundan, tarifelere nazaran diğer düzenlemelerin ölçülmesinde sorunlar yaşanmaktadır.

Özetle ve genel prensip olarak, DTÖ'nün üçüncü taraflar açısından bir bedel ödenmesine neden olmayacak şartları oluşturan bölgesel entegrasyonlara izin verdiği söylenebilir.

DTÖ'nün "Yetki Hükümü"nü düzenleyen Ek Anlaşmanın⁹ 2(c) paragrafı uyarınca, GYÜ'ler kendi aralarında BTA imzaladıklarında GATT Madde I (EÇKÜ) kuralından istisna tutulmaktadır. Pratikte, "Yetki Hükümü"ne göre tamamlanan BTA'lar için sadece sınırlı ölçüde bir şeffaflık öngörülmüştür.

Sonuç olarak Yetki Hükümü, GYÜ'ler arasındaki BTA'ların GATT/DTÖ çerçevesinde daha gevşek kurallara tabi olmasına izin vermektedir. Diğer taraftan, Yetki Hükümü'nde bahsedilen disiplinlerin parametrelerinin tam olarak bilinmemesi, ayrıca GYÜ'ler arasındaki anlaşmaların bildirim ve şeffaflıktan yoksun olması, bu kapsamdaki anlaşmaların sayılarının giderek artması durumları ilave endişelere sebep olmaktadır.

1.2. DTÖ Kuralları Uyarınca BTA'ların İnceleme Süreci

GATT Madde XXIV hükümleri ilk olarak ve gerçek anlamda 1957 yılında Roma Anlaşması için test edilmiştir. Bu anlaşmayı incelemek üzere oluşturulan Çalışma Grubu, Anlaşmanın GATT'ın ilgili hükümlerine (GATT Madde XXIV) uygunluğu konusunda kesin bir sonuca varamamıştır. Bununla birlikte, EÇKÜ müzakerelerinin başlaması nedeniyle GATT'ta yaşanabilecek büyük bir kriz

---

⁹ The 1979 Decision of the GATT Council on Differential and More Favourable Treatment-Enabling Clause.

önlenmiştir. Diğer yandan, GATT Madde XXIV’de sayılan şartların çok taraflı hukuki çerçevede uygulanamayacağı “*de facto*” anlaşılmıştır (Fiorentino, Verdeja ve Toqueboeuf, 2006: 26–27).

Daha sonraları GATT’a bildiri yapılan GB ve STA’ların incelenmesi, çok taraflı sistemin kriterlerine uygunluğun tam olarak değerlendirilmesi sağlayamamış, ayrıca GATT üyeleri arasındaki görüş ayrılığını ortadan kaldıramamıştır. Uruguay Turu sırasında, GATT Madde XXIV’ü açıklamaya yönelik çabalar sonucunda mutabakata (Understanding on the Interpretation of Article XXIV of the GATT 1994) ulaşılmış; bu mutabakat prosedür mahiyetindeki bazı konulara ışık tutmuş olmakla birlikte, Madde XXIV’te yer alan şartların açıklanması veya yorumlanmasına dair esaslı çözümler üretmemiştir.

1980’lerin sonlarına ve 90’ların başında BTA’ların sayındaki artış, yeni kurulan DTÖ’de idari sorunlar yaratmıştır. Çünkü GATT uygulamalarına göre, DTÖ’ye bildiri yapılan her bir anlaşmayı incelemek üzere ayrı çalışma grubu oluşturulmuştur. Bu meseleyi çözmek için Şubat 1996’da bildiri yapılan anlaşmaların DTÖ kurallarıyla uyumlu olup olmadığını incelemek üzere BTA Komitesi kurulmuştur. Komitenin diğer görevleri arasında BTA’ların ve bölgesel entegrasyonların çok taraflı ticaret sistemi açısından sistemik etkilerini ve bunlar arasındaki ilişkiyi ele alınması yer almaktadır.

Doha Turunun başladığı Kasım 2001 tarihinde Komite, GATT 1994 Madde XXIV’de yer alan hükümlerin yorumuna dair sorunlar nedeniyle, anlaşmaların DTÖ

kurallarıyla uyumunu değerlendirme görevini yerine getirememiştir. Üyeler, Komite'ye tevdi edilmiş incelemelerle ilgili olarak hazırlanacak raporun ne formatında ne de içeriğinde uzlaşı sağlayamamıştır.

BTA'ların sayısının artmasına dair endişeler ve çok taraflı gözetim mekanizmasının işlememesi, BTA kurallarının Kasım 2001'de Doha'da yapılan Dördüncü Bakanlar Konferansında Bakanların Doha Kalkınma Gündemi'ne almasına neden olmuştur. Bu erevede DT yelerinin üzerinde uzlaşı sağlayacağı yeni bir mekanizmanın oluşturulması için ilk adım atılmıştır. Söz konusu mekanizma hakkında detaylara ayrıca değinilecektir.

2. DT KRİTERLERİNİN TEST EDİLMESİ: TÜRKİYE DAVASI

Herhangi bir bölgesel ticaret anlaşmasının DT hukukunda yer alan koşulları sağlamasına ilişkin olarak geçmişten gelen tartışmalar devam etmektedir. Bu nedenle, bölgesel entegrasyonlar sonrasında ülkelerce uygulanan önlemler bazen DT bünyesinde dava konusu olmuştur. Bunlardan bir tanesi Türkiye aleyhinde Hindistan tarafından açılan ve BTA'lara atıf yapan GATT Madde XXIV'n hukuki açıdan yorumlanmasına imkân veren davadır.

Türkiye-Hindistan ihtilafında Panel, AB ile yapılan Gümrük Birliği sonrasında Hindistan'dan yapılan tekstil ve konfeksiyon ithalatında uygulanan kotaların DT kurallarına aykırı olduğu tespitinde bulunmuştur. Türkiye'nin bu karara itirazı zerine Temyiz Organı ise, Panel kararını onaylamakla birlikte

gerekçelerini değiştirmiş, Gümrük Birliği kurmak için bu kotaların üstlenilmesinin olmazsa olmaz şart olmadığını, örneğin menşe kuralları gibi alternatif yöntemlerin uygulanabileceğini, kısacası GATT Madde XXIV ile getirilen istisnaya göre miktar kısıtlamalarını yürürlüğe konulamayacağına hükmetmiştir (Aydın, 2008: 307–310).

2.1. Dava Konusu

Hindistan şubat 1998 tarihinde GATT ve DT’nn Ek Anlaşmalarından birisi olan Tekstil ve Konfeksiyon Anlaşması (ATC) erevesinde Türkiye aleyhine panele gitmiştir. Hindistan bu davaya göre, Türkiye’nin Hint ürünlerine uyguladığı miktar kısıtlamalarının (MK) Türkiye’nin GATT Madde XI ve XIII taahhütleriyle uyuşmadığı ve ayrıca GATT Madde XXIV hükümlerine uygun olmadığını iddia etmiştir (Hilpold, 2003: 244-251).

Tekstil ve Konfeksiyon Anlaşması uyarınca, 1 Ocak 2005 tarihinden itibaren ithalatçı ülkelerin, çok Elyaflılar Anlaşması (Multi-fiber Agreement-MFA) yoluyla uyguladığı korunma önlemlerinin uygulanması konusunda, ihracatçılar arasında ayırım yapmaması öngörülmüştür. Türkiye, 1981 yılından itibaren MFA’nın bir yesi olmasına rağmen, ATC’nin yürürlüğe girdiği tarihte tekstil ve kota ürünlerine yönelik miktar kısıtlamalarını kaldırmıştır. Sonuç olarak, Türkiye daha önce uyguladığı korunma önlemlerinin ATC bünyesinde 2005 yılına kadar devam ettirilmesi için bildirimde bulunmamıştır. Diğer taraftan, AB böyle bir bildirimde bulunmuş ve miktar kısıtlamaları şeklindeki korunma önlemlerinin ATC gereğince

devamını öngörmüştür. Türkiye'nin AB'ye olan tekstil ve konfeksiyon ihracatı da aynı şekilde ve MFA uyarınca miktar kısıtlamalarına tabidir.

Hindistan'ın açtığı davanın konusu esasen 1995 Mart ayında taraflar arasında alınan ve Türkiye'nin AB'ye üyelik sürecinde Gümrük Birliği'ni oluşturan son aşamasına yönelik düzenlemeleri içeren Türkiye-AB Ortaklık Konseyi Kararı'na dayanmaktadır. Karar, gümrük vergilerinin kaldırılmasını, ortak gümrük vergilerinin uygulanmasını ve diğer politika alanlarında uyumun sağlanmasını gerektirmektedir. Gümrük Birliği'nin son aşamasının yürürlüğe girişi GATT Madde XXIV hükümleri çerçevesinde DTÖ'ye Aralık 1995 tarihinde bildirilmiştir. Mal Ticareti Konseyi bildirimini BTA Komitesine havale etmiş, ancak panel öncesinde Komite'de Karar'a ilişkin sonucu olumlu ya da olumsuz olan herhangi bir inceleme yapılmamıştır.

Türkiye, Ocak 1996 tarihinden itibaren 19 değişik kategori altında sınıflandırılan tekstil ve konfeksiyon ürünlerinin Hindistan'dan ithalatında miktar kısıtlaması uygulamaya başlamıştır. MK'ları 1996 yılında üçer aylık, 1997 yılında altı aylık ve 1998 yılında yıllık bazda uygulanmıştır. Alınan tedbirlere ilişkin düzenlemeler Bakanlar Kurulu Kararı olarak Resmi Gazete'de yayımlanmıştır. Türkiye esasen Gümrük Birliği'nin oluşumundan hemen önce, Temmuz 1995 tarihinde, Hindistan'a müzakereler için bir anlaşma taslağı önermiştir. Taslak, Türkiye'nin AB'nin Hindistan'a yönelik uyguladığı tedbirlerin benzer şekilde uygulanmasını öngörmektedir.

Hindistan müzakere teklifini kabul etmemiş, bunun üzerine Türkiye AB'nin 24 ülkeye yönelik kısıtlamalarını uygulamaya başlamıştır. Türkiye'nin tek taraflı tedbirleri, Hindistan dahil toplam 28 ülkede üretilen tekstil ve konfeksiyon ürünlerini kapsamaktadır.

2.2. Panel Öncesinde Ele Alınan Konular

Panel, başlangıçta Gümrük Birliği taraflarının DTÖ açısından hukuki statüsü ve davaya konu olan önlemler hakkında bazı tespitlerde bulunmuştur (Mathis, 2002: 196-199).

Öncelikle, Türkiye Gümrük Birliği'nin BTA Komitesi'ne bildirimi yapılmış olması nedeniyle, AB'nin de dava tarafları arasında yer alması gerektiğini savunmuştur. AB tarafından karşı çıkılan bu görüşle ilgili olarak Panel, Anlaşmazlıkların Halli Mutabakatı gereğince (Madde 10) üçüncü taraf mahiyetinde katılım dışında AB'nin davaya taraf olamayacağına hükmetmiştir. Ayrıca Panel, DTÖ üyesi olmayan, dolayısıyla hukuki statüsü bulunmayan Türkiye-AB Gümrük Birliği'nin Anlaşmazlıkların Halli Mekanizmasına tabi olamayacağına karar vermiştir.

Diğer bir husus, dava konusu kısıtlamalara kimin (Türkiye, AB ya da Türkiye-AB Gümrük Birliği) sebep olduğudur. Bu konu DTÖ üyesi olan gümrük birliklerinin kazandığı hukuki statü nedeniyle davalarda taraf kabul edilmeleriyle ilgilidir. Türkiye-AB Gümrük Birliğine bakıldığında düzenleme yapma yetkisi olan

yasal bir organ yerine, yetkileri kısıtlı olan bir Ortaklık Komitesi bulunduğu görülmektedir. Bu durum, tarafların birbirinden bağımsız hareket edebilmek için hükümlerlik haklarını koruduğu şeklinde yorumlanmaktadır. Kısacası, Panele göre dava konusu kısıtlamalar Türkiye'nin uygulamalarından kaynaklanmaktadır.

Türkiye'nin iddia ettiği son bir husus ise, bölgesel ticaret anlaşması kapsamında uygulamaya konulan herhangi bir tedbirin, GATT Madde XXIV'e uygunluğunun genel olarak değerlendirilmesinden ayrı olarak, DTÖ hukukuna uygunluğuna ilişkin değerlendirmeyi yapmaya Panel'in yetkisi olmadığıdır. Böyle bir inceleme ancak GATT Madde XXIV'de belirtilen prosedüre göre BTA Komitesi tarafından yerine getirilebilirdi. Dahası, Türkiye sözü edilen maddeye göre imzalanan bir anlaşmanın DTÖ kurallarına uyumlu olduğuna dair incelemenin ancak GATT Madde XXIV çerçevesinde yapılabileceğini öne sürmüştür. Diğer bir ifadeyle, gümrük birliğini oluşturmak üzere uygulanan tedbirlerin yasal olup olmadığını incelemek için anlaşmanın DTÖ'ye uygunluğunun tespiti için ön şart olması, ayrıca Panel'in böyle bir uygunluğun tespiti için yetkisi bulunmaması durumlarında, Panel'in spesifik uygulamaların DTÖ hukukuna ilişkin karar vermesi mümkün olamayacaktır.

Öte yandan Panel, gümrük birliğinin kurulması sonrasında uygulanan tedbirlerin incelenmesinde DTÖ Anlaşmazlıkların Halli mekanizmasına başvurulabileceği sonuca varmıştır. GATT-1994 Madde XXIV:12'ye dayanan bu karara göre, Madde XXIV kapsamında oluşturulan bölgesel anlaşmalardan kaynaklanabilecek her türlü konunun panel tarafından incelenmesi mümkündür.

Bununla beraber söz konusu karar, BTA'ların genel anlamda DTÖ'ye uygunluğuna ilişkin değerlendirmeyi Panel'in yapamayacağını, bu incelemenin BTA Komitesi'nin ilgili prosedürler çerçevesinde yerine getirilebileceğini öngörmektedir.

2.3. Tarafların Görüşleri ve Panelin Kararları

Hindistan'ın iddiaları çerçevesinde Panel, miktar kısıtlamalarının Madde XI ve XIII'ü ihlal ettiği sonucuna varmıştır. Panel aldığı kararda, Madde XI kapsamında sonradan uygulanan geçiş dönemleri veya yeniden düzenlemelerin miktar kısıtlamaları şeklinde olamayacağını ve bunlar yerine daha şeffaf ve tarife bazlı tedbirlerin tercih edilmesi gerektiğini vurgulamıştır.

Madde XXIV'e yönelik genel değerlendirmesinde Panel, anılan maddedeki düzenlemelerle BTA'ların belirli kriterleri yerine getirmesinin beklendiğini, bu maddenin GATT-1994 hükümleriyle birlikte yorumlandığında, bölgesel entegrasyonların taraflar arasında ticareti kolaylaştırması ve diğer DTÖ üyeleri için yeni engellere sebep olmaması gerektiğini ifade etmiştir. Konuya ilişkin değerlendirmeler aşağıda yer almaktadır (Mathis, 2002: 200-209)

2.3.1. GATT Madde XXIV:5

Türkiye'nin iddiasına göre, tarifeler ve diğer ticari düzenlemeler (DTD-other regulations of commerce) gümrük birliğinin oluşumundan sonra ortalama düzeyde artmıyorsa, Madde XXIV:5(a) uyarınca tarafların ticaretle ilgili DTD formatında

yeni önlemleri uygulamaya koymas1 mümkündür. Türkiye ayrıca, hukuki anlamda bir gümrük birliğinin teşkili için, herhangi spesifik bir maddeye işaret etmeden Madde XXIV:5'in genel olarak GATT hükümlerine yönelik bir "istisna" düzenlediğini öne sürmüştür.

Türkiye'nin görüşlerine Hindistan, Madde XXIV:5'in sadece gümrük birliği kurulmasına izin verdiğini, bunun ötesinde GATT/DTÖ kurallarına uygun olmayan önlemlerin tesis edilemeyeceğini şeklinde cevap vermiştir. Diğer bir deyişle, sözü edilen maddenin hükümleri, kriterlere uygun bir gümrük birliğinin oluşturulması için gerekli olan Madde I'de yer alan EÇKÜ kuralından muafiyet sağlamakta, anlaşma taraflarınca GATT Madde XI, XIII ve ATC 2.4'le tutarlı olmayan yeni önlemlerin uygulanamayacağı anlamına gelmektedir. Hindistan, vergi artışları durumunda yeniden müzakere veya tazmin yolunu düzenleyen Madde XXIV:6'yı görüşlerine destek olarak göstermiştir. Diğer yandan, aynı düzenleme kapsamında miktar kısıtlamaları için üçüncü tarafların tazminine yönelik benzer bir mekanizma öngörülmemiştir. Bunun anlamı, Madde XXIV:5 çerçevesinde, uygulanmasına izin verilen DTD'lerde olduğu gibi, miktar kısıtlamalarına izin verilmediğidir.

Panel, Madde XXIV hakkındaki GATT-1994 Mutabakatı ve 5(a) paragrafının gümrük birliğinin Madde XXIV ile uygunluğunun değerlendirilebilmesi için "ekonomik" bir test olduğunu kabul etmiştir. DTÖ üyeleri arasında DTD'lerin kapsamı konusunda ortak bir anlayış olmamakla birlikte, Panel bu terimin miktar kısıtlamalarını içerdii sonucuna varmıştır. Panel ayrıca, Madde XXIV:5(a) paragrafının genel anlamda düzenlendiğini ve bölgesel entegrasyonlara izin

verdiğini, ancak GATT/DTÖ kurallarıyla uyumlu olamayan ithalat kısıtlamalarına izin veren veya bunları yasaklayan hükümlere yer vermediğini düşünmektedir.

Genel olarak değerlendirildiğinde, 5(a) paragrafı, vergiler ve DTD'lerin gümrük birliği öncesine göre daha kısıtlayıcı olmasından bahsederken, bu durumun GATT/DTÖ kurallarına uygun mu yoksa uygun olmayan eylemlerin mi neden olduğuna değinmemektedir. Bu bakımdan Panel, yeni bir gümrük birliği oluşumu sonrasında GATT/DTÖ uyumlu spesifik önlemlere paragraf 5(a)'nın atıf yapmadığını değerlendirmektedir. Benzer şekilde, bir bölgesel ticaret anlaşmasının BTA Komitesi tarafından yapılan Madde XXIV:5'e uygunluğuna dair incelemenin, spesifik önlemler açısından GATT hükümlerine uyumlu olmasını gerektirmemektedir.

Paragraf 5'in üçüncü taraflara yönelik olarak yeni miktar kısıtlamalarının uygulanmasına izin vermediğini göstermek üzere (a) ve (b) alt paragrafları birlikte yorumlanmıştır. Paragraf 5(b)'ye göre, serbest ticaret alanı kurulması sonrasında, üçüncü taraflara ortak tarife uygulamayan, her bir anlaşma tarafının vergileri ve DTD'leri yükseltmemesi gerekmektedir. Yapılan bu yorum paragraf 5(a) içinde geçerli sayılmıştır.

Sonuç olarak Panel, GATT/WTO kurallarıyla uyumlu olmayan miktar kısıtlamalarının uygulanması için Madde XXIV:5(a)'nın hukuki bir temel olamayacağını, ayrıca söz konusu maddenin gümrük birliğini kuran taraflara GATT

Madde XI ve XIII ile ATC 2.4'te yer verilen düzenlemelerden sapma gösteremeyeceğine hükmetmiştir.

2.3.2. GATT Madde XXIV:8

Türkiye, Madde XXIV:8(a)(ii) çerçevesinde AB'nin üçüncü ülkelere yönelik koşulların aynısını uyguladığını savunmuştur. Buna bağlı olarak, 1/95 sayılı Ortaklık Kararı uyarınca, AB'nin ticari politika araçlarıyla birlikte gümrük mevzuatının Türkiye tarafından uyumlaştırılmıştır.

Hindistan karşı görüşünde, paragraf 8(a)'nın sadece GATT Madde XXIV'de kastedilen gümrük birliğinin oluşturulması için yerine getirilmesi gereken şartların neler olduğunu tanımladığı belirtilmektedir. Hindistan ayrıca, Türkiye'nin Ortaklık Konseyi Kararı'nda telafi edici vergi ve korunma önlemleri gibi başka alanlarda AB'den farklı önlemleri ve rejimleri üçüncü ülkelere uygulayabilmek için haklarını saklı tuttuğunu öne sürmüştür. Dahası, paragraf 8(a)'da bir ticaret anlaşmasını oluşturacak şartların taraflarca hemen sağlanmasına dair düzenleme bulunmamaktadır.

Türkiye, Hindistan'ın paragraf 5 ve 8(a)(ii)'ye yönelik bu görüşlerinin olduğundan fazla kısıtlayıcı olduğunu düşünmektedir. Türkiye, AB ile bir gümrük birliği oluşturmak üzere paragraf 8(a)(i)'de belirtilen "ticaretin esaslı kısmı" koşulunun dikkate alınması gerektiğini ve bunun için Türkiye'nin AB'ye ihracatının %40'ını oluşturan tekstil ve konfeksiyon sektörünün anlaşma kapsamında yer

almasının şart olduğunu açıklamıştır. Bunu yerine getirebilmek için ve paragraf 8(a)(ii)'ye uygun olarak, taraflar üçüncü ülkelere karşı ortak tarifeler ve ticaret rejimini uygulamak durumundadır.

Panel, Türkiye'nin iki farklı hususu gündeme getirdiğine inanmaktadır. Birincisi, Türkiye'nin paragraf 8(a)(ii) ile uyumlu bir biçimde gümrük birliği oluşturmak amacıyla AB'nin ortak ticaret politikasını üstlenme mecburiyetidir. İkincisi ise AB'nin ortak ticaret politikasını anlaşmanın bir gereği olarak uyumlaştırmasıdır.

Panel yaptığı değerlendirmede, Hindistan'ın iddia ettiği gibi, Madde XXIV(8)(a)(i)'nin taraflar arasında sağlanan tercihler konusunda düzenleme içermediğini, ayrıca Türkiye'nin üstlendiği ortak ticaret politikasının paragraf (8)(a)(ii) kapsamında ele alınmasının gerektiği sonucuna varmıştır.

Diğer taraftan, Panel'in paragraf (8)(a)(ii)'ye yönelik vereceği kararların ilgili diğer GATT Maddeleri (XI ve XIII) ile nasıl tutarlı olacağı konusunda bir tereddüt ortaya çıkmaktadır. Panel'in görüşü paragraf (8)(a)(ii)'de belirtilen "ticaretin esaslı kısmı" kriterinin yorumlanmasında bir esneklik olduğu yönündedir. Bu esneklik, birbirinden farklı ama etkileşim içindeki politikalara atıf yapan alt paragraflar (a)(i) ve (a)(ii) arasındaki ilişkide açıkça görülmektedir. Paragraf (a)(i), karşılıklı tavizlerde ticarete konu ürünlerin belirli bir kısmının kapsanması gerektiğini düzenlerken, bu durum üçüncü taraflara karşı aynı ticaret politikasının uygulanması sonucunu doğurmamaktadır. Diğer bir ifadeyle, gümrük birliği oluşturmak amacıyla ticaretin

önündeki engellerin karşılıklı kaldırılması, aynı zamanda taraflar arasında menşe kurallarının uygulanmaması ve buna ilişkin serbest dolaşım sertifikalarının kullanımı anlamına gelmemekte, kısacası serbest dolaşımın sağlanması Madde XXIV uyarınca gümrük birliğinin kurulması için bir koşul olarak kabul edilmemektedir.

Panel'in diğer GATT hükümleriyle ilgili konularda vardığı karara göre, gümrük birliği için "ticaretin esaslı kısmı" şartına rağmen, GATT Madde XI ve XV ve XX'de belirtildiği şekliyle tarafların kendi aralarında MK'nı uygulamaya devam etmesi mümkündür. Ancak, Madde XXIV:8(a)(ii)'de yer alan düzenlemeler yine aynı taraflara GATT Madde XI ve XIII ile ATC Madde 2.4 hükümlerini ihlal etme yetkisi vermemektedir.

2.3.3. Diğer Hususlar ve Panelin Nihai Değerlendirmesi

Panel yukarıdaki tespitlerin yanı sıra diğer bazı hususlarda kararlar almıştır. Bunlar; daha önce yapılan anlaşmalar sonrasındaki benzer uygulamalar, Madde XXIV:7'nin tam olarak yorumlanamaması ve GATT kurallarının taraflarca ihlal edilmesi mecburiyetidir.

Türkiye, üçüncü ülkelere yönelik uygulanan ve GATT hükümleriyle uyumlu olmadığı iddia edilen önlemlerin daha önce yürürlüğe giren gümrük birlikleri kapsamında uygulandığı ve bunlara göz yumulduğunu öne sürmüştür. Viyana Konvansiyonu'nun (VCLT) Madde 31.3(b) uyarınca bir anlaşmanın yorumlanmasında daha önceki uygulamaların dikkate alınmasını öngörmektedir.

Aynı paralelde, DTÖ'nün Kurucu Anlaşması'nın Madde XVI gereğince pratikteki uygulamaların DTÖ üyeleri tarafından göz önünde bulundurulacağı belirtilmektedir.

Panel için bu konuda Temyiz Organı'nın *Japonya-Alkollü İçkiler* davasında verdiği karar esas almıştır. Buna göre, pratik uygulamaların dikkate alınabilmesi için tek bir örneğin yeterli olmamakta, bir dizi uygulamanın mevcut olması gerekmektedir.

Panel, GATT bünyesinde çalışma gruplarının yaptığı görüşmelerin kayıtlarının yanı sıra GATT kapsamında kabul edilmemiş bir panel raporuna istinaden Madde XXIV'ün yorumlanmasına dair kesin bir mutabakatın olmadığını tespit etmiştir. Bununla birlikte, söz konusu maddenin yoruma ilişkin henüz tam bir mutabakat olmaması durumu, nasıl GATT hükümlerine uygunluğu göstermiyorsa, aynı zamanda GATT hukukundan doğan hakları da ortadan kaldırmamaktadır. Kısacası Panel, *EEC-Hong Kong'dan Yapılan İthalat* davasını örnek göstererek, daha önce yapılmış gümrük birlikleri sonucunda uygulanan MK'nın değiştirilmesi veya kaldırılmasına yönelik herhangi bir karar alınmamış olması, GATT kapsamında üçüncü tarafların dava açması hakkını ortadan kaldırmadığına inanmaktadır.

Türkiye'nin son iddiası, Gümrük Birliği sonrasında AB'nin MK'nı uygulamak zorunda olduğudur. Panel, DTÖ üyeleri arasındaki ikili anlaşmaların yürürlüğe konulan önlemlerin hukuki ya da GATT/DTÖ kurallarına uygunluğu açısından niteliğini değiştirmeyeceğini sonucuna varmıştır.

2.3.4. Temyiz Organı Raporu

Yukarıdaki bölümde açıklandığı şekliyle ve Panel özetle; GATT Madde XXIV'ün GATT madde XI ve XIII ile ATC Madde 2.4'de yer alan taahhütlerin uygulanmaması için bir gerekçe olamayacağını, her ne kadar Madde XXIV'ün 5.ve 8. alt paragrafları gümrük birliğinin oluşumu için hangi önlemlerin uygulanıp uygulanamayacağını tam olarak açıklamasa da, bunların GATT Madde XI ve XIII'da yapılan düzenlemeler açısından bir sapmaya imkan sağlamadığı sonucuna varmıştır. Kısacası, gümrük birliğinin oluşması halinde dahi DTÖ hukukuna uygun olmayan MK'nı uygulanamayacaktır (Mathis, 2002: 209–216).

Türkiye Panel'in kararını bazı açılardan temyize götürme ihtiyacı duymuştur. Madde XXIV'ün gümrük birliği taraflarına ortak ticaret politikası uygulama izni verdiği ya da gerektirdiği dikkate alındığında, ticari düzenlemelerin gümrük birliğinin teşkilinden sonra ortalama olarak daha kısıtlayıcı hale gelmemesi halinde, taraflardan birinin diğer tarafın DTÖ kurallarına uygun olan MK'nı yürürlüğe koyması hukukidir. Bu çerçevede Madde XXIV, GATT Madde XX ve XXI'de olduğu gibi bir istisna değil, gümrük birliği oluşturmak için verilmiş otonom bir haktır. Dolayısıyla, Madde XXIV'ün sadece Madde I'den (EÇKÜ) muafiyet sağladığı yönündeki Panel kararı yerinde değildir. Nitekim Madde XXIV'ün dibacesinde Anlaşma hükümlerinin gümrük birliği oluşumuna bir engel teşkil etmediği belirtilmekte ve Madde I'in yanında diğer GATT maddeleri gümrük birliğinin oluşumda dikkate alınmalıdır.

Türkiye, Panel verdiği kararın yanlışlığının Madde XXIV:5(a)'da belirtilen testin niteliği dikkate alındığında daha belirgin olduğuna inanmaktadır. Bu hükme göre, değerlendirme yapılırken gümrük vergileri ve DTD'lerin bir bütün olarak ele alınması gerekmektedir.

Temyiz Organı, Türkiye'nin başvurusunu kısmen kabul etmiş ve Madde XXIV'ün diğer GATT maddeleriyle uyumlu olmayan önlemler için bir gerekçe olup olmaması konusundaki Panel'in kararından farklı bir bakış açısı getirmiştir. Temyiz Organı, gümrük birliği taraflarının iki şartı *aynı anda* yerine getirmesi halinde, üçüncü taraflara yönelik GATT Maddelerinin ihlalinin söz konusu olabileceğini düşünmektedir. Birinci şart, davaya konu olan önlemlerin, Madde XXIV'ün alt paragrafları olan 8(a) ve 5(a)'da yer alan şartları tam anlamıyla yerine getiren gümrük birliklerinin kurulması sonrasında yürürlüğe girmesidir. İkincisi, tarafların davaya konu olan önlemi uygulamaması halinde gümrük birliğinin oluşmasının mümkün olmamasıdır.

Türkiye, Madde XXIV:8(a)(i) gereğince taraflar arasındaki ticarete yönelik başka tedbirlerin alınmasının mümkün olması nedeniyle, gümrük birliğinin kurulması için GATT Madde XI ve XIII'ün ihlal bir edilmesinin zorunluluk olduğunu ispat edememiştir. Bu konuda Panel ve Temyiz Organı'nın kararları arasında paralellik bulunmaktadır. Üçüncü tarafların ticaretini olumsuz etkilememek için Türkiye'nin menşe kurallarına ilişkin olarak Gümrük Birliği kapsamında düzenleme yapması ve menşe belgesi aranması mümkün olabilirdi. Böylece, ortak

ticaret rejimine tabi olmayacak tekstil ve konfeksiyon ürünlerinin ithalat aşamasında menşei ayırt edilebilirdi.

Temyiz Organı, Madde XXIV'ün yorumunda ise Panel'den farklı bir görüşü bulunmakta ve davanın çözümünde temel hüküm olan Madde XXIV'ün dibacesine yeterince dikkate edilmediğine inanmaktadır. Buna göre, dibacede yer alan ifadeden gümrük birliğinin oluşumunu imkânsız hale gelmemesi anlamı çıktığı, ayrıca belirli koşullar altında Madde XXIV'ün diğer GATT maddeleriyle uyumlu olmayan tedbirleri uygulayabileceği anlaşılmaktadır. Kısacası, gümrük birliği sonrasında DTÖ hukukuna uygun olmayan önlemler için Madde XXIV'e başvurulması mümkündür. Ancak, birinci şart yerine getirilmeden ikinci aşamanın test edilmesi, mümkün değildir. Diğer bir deyişle, Temyiz Organı öncelikle Madde XXIV:8 uyarınca gümrük birliği için gereken şartların yerine getirildiğinin tespitini öngörmektedir. Diğer yandan, bu tespitin kim tarafından yapılacağı, diğer bir deyişle paragraf 8 çerçevesindeki tespitin Panel tarafından yapılıp yapılamayacağı sorusu ortaya çıkmıştır.

3. DOHA MÜZAKERELERİ VE BTA'LAR

DTÖ hukukunda bölgesel entegrasyonlara izin verildiğini dikkate alınarak, sayıları önlenemez bir biçimde artan BTA'ların dünya ticaret sistemine sağlıklı bir şekilde nasıl katkı sağlayacağını düşünülmesi ve küresel refah ve ölçek ekonomileri açısından oluşturacağı risklerin asgariye indirilmesi için gayret gösterilmelidir (Baldwin, Thornton, 2008). Diğer bir ifadeyle, BTA'ların çok taraflı ticaret sisteminin

düşmanı değil, tam tersine tamamlayıcı bir parçası olduğundan emin olunması gerekmektedir. Bu itibarla, BTA'ların hukuki ve ekonomik yönlerden takibi sağlanmalı ve GATT/DTÖ kurallarının işlerliği garanti altına alınmalıdır. Bu amaç çerçevesinde DTÖ üyeleri konunun Doha Kalkınma Turu müzakereleri kapsamında müzakere edilmesine karar vermiştir (Fiorentino, Verdeja, Toqueboeuf, 2006: 27–28).

Doha Bakanlar Deklarasyonu uyarınca DTÖ üyeleri, BTA'ların ticaretin serbestleşmesine katkı sağlayacağını ve ekonomik kalkınmayı hızlandıracığını kabul etmiş, diğer taraftan çok taraflı ve bölgesel süreçlerin uyumlu bir ilişki içinde olması gereğini vurgulamıştır. Bu mutabakattan yola çıkarak ticaretten sorumlu Bakanlar, BTA Komitesindeki anlaşmazlıklara çözüm bulunmasını, bölgesel entegrasyonlara ilişkin gelişmelerin daha iyi kontrol edilmesini ve sayıları hızla artan anlaşmalara ilişkin muhtemel risklerin asgari düzeye indirilmesini sağlamak amacıyla, DTÖ hukukunda yer alan BTA'larla ilgili mevcut kuralların ve prosedürlerin açıklanmasına ve geliştirilmesine yönelik müzakerelerin başlatılmasını kararlaştırmıştır.

BTA'lara ilişkin müzakereler, prosedür niteliğindeki konular ve daha esasa yönelik olan “sistemik” veya “hukuki” hususlar olmak üzere, iki ayrı kanaldan yapılmaktadır. Sistemik konularda ilerleme sağlanmakla birlikte, ele alınan meselelerin mahiyeti geniş ve karmaşıktır. Esasen BTA'lara ilişkin DTÖ kurallarının açıklanması ve geliştirilmesine ilişkin çalışmaların müzakere edilmekte olan diğer birçok düzenleyici alanla ilgili olması, durumu daha da karmaşık hale getirmektedir.

Müzakerelerin prosedürle ilgili olan konuları, doğası gereği daha çok ilerleme sağlanabilir bir alan olmuş ve DTÖ üyelerinin Temmuz 2006’da BTA’lara İlişkin “Şeffaflık Mekanizması” hakkında bir taslak “Karar” üzerinde resmi mutabakata varmalarıyla sonuçlanmıştır. Karar, DTÖ Üyelerinin BTA’lar ve çok taraflı ticaret sistemi arasındaki sistemik ilişkileri daha iyi anlamasına katkı sağlayacak araçlarla donatılmaya çalışılmıştır. Bu çerçevede Karar, Aralık 2006 tarihinde, Doha müzakerelerinin sonuçlanıncaya kadar, geçici mahiyette uygulanmaya başlanmıştır.

Şeffaflık Mekanizması, BTA’lar için daha fazla şeffaflığın bir gereği olarak BTA Komitesindeki çalışmaları yoluna koymayı ve böylece BTA’lar üzerinde DTÖ’nün gözetimini artırmayı amaçlamaktadır. Karar’ın, “Yetki Hükümü” kapsamında bildirimi yapılanlar dâhil, tüm BTA’lara uygulanması ve birçok temel konularda bilgi sağlaması öngörülmektedir.

Bu bilgiler arasında; BTA’lar hakkında imza veya yürürlük öncesinde bilgi verilmesi, anlaşmalara dair bildirimlerin belirli bir takvim içinde yapılması, taraflarca DTÖ’ye iletilecek bilgilerin niteliğinin belirlenmesi, Sekreteryâ’nın üyelerin sunacağı bilgiler çerçevesinde durum raporu hazırlaması (BTA’lar için Ticaret Politikaları Gözden Geçirme Mekanizması benzeri bir inceleme süreci şeklinde), BTA’ların DTÖ kurallarına uygunluğunun kolektif bir mahiyette değerlendirilmesi (son aşama olarak Anlaşmazlıkların Halli Mekanizmasını içerecek şekilde) ve BTA’lara dair sonraki aşamalarda yapılması gereken bildirimler ve raporlama yer almaktadır.

Böyle bir Karar'ın uygulanması BTA'lar hakkında zamanında, homojen ve tarafsız bilgilerin DTÖ'ye bildirilmesini sağlamakta, ayrıca DTÖ'yü bu tür konularda kamuoyu için temel kaynak haline getirmektedir. Şeffaflığın, tercihli ticaret ilişkilerinin küresel ticarete etkilerinin anlaşılması için ilk basamağı oluşturduğu, bu anlayışın tercihli düzenlemeler sonrasında karmaşık hale gelmiş ticaret yapısından iş dünyasına yol göstereceği ve bölgesel entegrasyonlar hakkındaki gelişmelerle ilgili olarak sivil toplumun bilgilendirilmesine yardımcı olacağına inanılmaktadır.

Şeffaflık Mekanizması, bölgesel entegrasyonlar hakkında DTÖ üyelerine tarafsız ve belirli bir formatta bilgilerin ulaşmasını sağlamakla birlikte, anlaşmaların DTÖ'nün ilgili hükümlerine uygunluğuna ilişkin kesin bir yargıya varacak idari süreci oluşturamamıştır. Dahası, BTA Komitesinde incelenmek üzere ele alınan anlaşmalara ilişkin olarak daha önce GATT Madde XXIV'de yer alan kriterlerin yerine getirilmesi konusunda DTÖ üyelerinin görüş ayrılıkları devam etmektedir. Komitede incelemeye tabi tutulan tüm anlaşmalara ilişkin olarak başta ABD, AB, Avustralya ve Kanada gibi üyeler "ticaretin esaslı kısmı" kriterinin yerine getirilmediği konusunda eleştiriler yapmakta ve buna dair yazılı ve sözlü sorularını gündeme getirmektedir. İnceleme süreci sonunda ayrıca, Komite tarafından anlaşmanın DTÖ kurallarına uygun olduğu ya da olmadığı hususunda kesin ifadeler kullanılmamaktadır:

“(Türkiye ve Arnavutluk) arasındaki Serbest Ticaret Anlaşması'nın mal ticaretine yönelik konularının ele alınması, Komite'nin çok

sayıda soruyu açıklamasını sağlamış ve Anlaşmanın sözlü değerlendirmesi Şeffaflık Mekanizması'nın 11. maddesi uyarınca tamamlanmıştır. İlave soru sormak isteyen Delegasyonların yazılı olarak sorularını (22 Eylül 2009) tarihine kadar Sekreteryaya'ya iletmesi ve anlaşma taraflarının bu soruların yazılı cevaplarını (6 Ekim 2009) tarihine kadar vermeleri gerekmektedir.” (DTÖ: 2009)

BEŞİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE’NİN DIŞ TİCARET POLİTİKALARINDA BÖLGESEL ENTEGRASYON POLİTİKASININ YERİ

1. DIŞ TİCARETTE STRATEJİK HEDEFLER

1980'lerden itibaren izlenen ihracata dayalı büyüme stratejisi ve liberal dış ticaret politikaları sonrasında Türkiye’nin dış ticaretinde hızlı bir artış gerçekleşmiştir. Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) verilerine göre 1980 yılında 2.9 milyar Dolar olan ihracat yaklaşık 37 kat artarak 2007 yılında 100 milyar Doları geçmiştir. Bununla birlikte, yerli üreticilerin hammadde, ara ve yatırım mallarına olan ihtiyacının ortaya çıkması, yükselen kişi başına gelir ve refaha bağlı olarak artan talep sonrasında ithalatta da hızlı bir çıkış yaşanmıştır. Bu çerçevede, aynı dönemde Türkiye’nin ithalatı 7.9 milyar Dolardan 170 milyar Dolara ulaşarak 22 kat artmıştır.

Türkiye’nin izlediği dış ticaret politikaları uluslararası ticaret ve bölgesel gelişmeler göz önünde bulundurularak güncellenmektedir. Bu çerçevede son olarak 2009–2013 yılları için hazırlanan “Stratejik Plan”da dış ticarete yönelik temel hedefler belirlenmiştir (DTM, 2009). Bu hedeflerden başlıcaları aşağıda açıklanmaktadır.

1.1. Sürdürülebilir İhracat Artışının Sağlanması

Ekonomik kalkınmanın sürdürülebilmesi amacıyla, son yıllarda ihracatta sağlanan artışın korunması ve böylece dünya ticaretinden alınan payın artırılmasına önem verilmektedir. Bu kapsamda, ihraç ürünlerinin katma değeri yüksek ve uluslararası ticarete talebi artan sektörleri içermesi hedeflenmektedir. Bunun yanı sıra, ürün ve pazar çeşitliliğinin sağlanması için ikili ve çok taraflı ticari ilişkiler çerçevesinde mevcut pazar paylarının artırılmasına ve yeni pazarların kazanılmasına çalışılmaktadır.

Bu hedefler kapsamında başta AB olmak üzere, bölgesel entegrasyonlar ile ikili ve çok taraflı ilişkiler kapsamında pazara giriş imkânlarının artırılması planlanmaktadır. Diğer taraftan, bu politikanın DTÖ ve Gümrük Birliği kurallarına uygun olarak takip edilmesi öngörülmekte, pazara girişte Karadeniz Ekonomik İşbirliği, Ekonomik İşbirliği Teşkilatı, İslam Konferansı Teşkilatı gibi bölgesel oluşumların kullanılması amaçlanmaktadır. Bu yaklaşıma uygun olarak mevcut BTA'ların etkinliğinin artırılması, ayrıca 2013 yılına kadar 7 adet yeni STA ile birlikte diğer ikili ve çok taraflı anlaşmaların akdedilmesine öncelik verilmektedir.

1.2. Ekonomiye Yönelik İthalattan Doğan Zarar ve Tehditlerin Önlenmesi

DTÖ'nün oluşumu sonrasında gümrük vergilerinde ciddi indirimler sağlanmış ve buna bağlı olarak tüm dünyada pazara giriş imkânları genişlemiştir.

Ayrıca, Gümrük Birliği'nin yürürlüğe girmesiyle Türkiye, üçüncü taraflara AB'nin ortak gümrük tarifelerini bazı sektörler haricinde uygulamaya başlamış ve vergi hadlerinde önemli indirimlere gitmiştir.

Bu gelişmeler ışığında, yerli üretimin ithalattan doğabilecek zararlardan ve tehditlerden korunması ve yerli üreticilerin rekabet gücünün artırılması ekonomi açısından öncelik göstermektedir. Bu amaçla, anti-damping, telafi edici vergi, gözetim ve korunma önlemleri, kota ve tarife kontenjanı gibi ithalat politikası araçlarına etkin bir şekilde başvurulmaya devam edilmesi beklenmektedir.

1.3. Kaliteli ve Güvenli Ürün Arzının Sağlanması

Gümrük Birliği uyarınca Türkiye'nin, AB'nin ticarete teknik engellerin kaldırılmasına dair teknik mevzuatını da uyumlaştırması gerekmektedir. Buna bağlı olarak Türkiye, uyumlaştırma süreci biten veya devam eden teknik mevzuatın uygulanması için gerekli hukuki altyapı çalışmalarını tamamlamayı hedeflemektedir.

Bu hedef kapsamında, yerli üretim veya ithalat yoluyla piyasaya sunulan ürünlerin asgari güvenlik koşullarını (insan sağlığı, can ve mal güvenliği, hayvan bitki yaşam ve sağlığı, çevrenin ve tüketicinin korunması) yerine getirmesini temin etmek üzere gerekli tedbirler alınması için çalışılmalar yürütülmektedir. Yine, ihracat içinde uzun yıllardan beri önemli bir ağırlığa sahip geleneksel ihraç ürünlerinin (findık, incir, zeytinyağı, kayısı v.b.) dış pazarlardaki itibarının ve rekabet gücünün

korunması ve pazar paylarının artırılması amacıyla ihracatta kalite denetimleri gerçekleştirilmektedir.

1.4. Dış Ticaretin Kolaylaştırılması, Yurtdışı Müteahhitlik ve Teknik Müşavirlik Hizmetlerinin Geliştirilmesi

Uluslararası ticaretle ve gümrükle ilgili işlemlerin basitleştirilmesi, uyumlu hale getirilmesi ve hızlandırılması anlamına gelen ticaretin kolaylaştırılması, ürünlerin rekabetçi fiyatlarla ve zamanında piyasaya sunulması bakımından önemli görülmektedir. Bu çerçevede Türkiye, başta Doha müzakereleri olmak üzere, ticaretin kolaylaştırılması konusunda DTÖ gibi çok taraflı platformlardaki girişimleri desteklemekte ve etkin katkı sağlamaya gayret göstermektedir. Yine, yurt dışı müteahhitlik ve teknik müşavirlik hizmetleri sektörünün uluslararası hizmet ticaretinin gereklerine uygun bir şekilde ülke ekonomisi yararına düzenlenmesi, desteklenmesi ve geliştirilmesi yönünde politika benimsenmiştir.

2. BÖLGESEL DIŞ TİCARET POLİTİKALARI

Türkiye, dış ticaretle belirlediği hedeflere ulaşmak amacıyla, bölgesel ticari gelişmeleri dikkate alarak aşağıdaki politikaları uygulamaya koymuştur (DTM, 2009).

2.1. Komşu ve Çevre Ülkeler Stratejisi

1980’li yıllardan sonra Türkiye’nin dış ticaretindeki payı önemli ölçüde azalan komşu ve çevre ülkelerle ticaretin kalıcı bir biçimde geliştirilmesi için 2000 yılında hayata geçirilen bir yaklaşımdır.

Ticari ve ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi için öncelikle Irak, İran ve Suriye gibi Ortadoğu ülkelerine, 2003 yılından sonra Kuzey Afrika ülkeleri, Orta Asya Cumhuriyetleri, Rusya, Ukrayna ve Balkan ülkelerine ağırlık verilmiştir. Bu girişimler sonucunda, DTM verilerine göre, adı geçen ülkelere 2000 yılında 6.9 milyar Dolar olan ihracat, uygulama sonucunda 2007 yılında 40 milyar Dolara aşmıştır. Aynı dönemde dış ticaret hacmi 20 milyar Dolardan 98.5 milyar Dolara çıkmıştır. Yine, Türk müteahhitlik firmalarınca bu ülkelerde üstlenilen hizmet işi 1999 yılında 1.4 milyar Dolarken, 2007 yılında bu rakam 20 milyar Dolara yaklaşmıştır.

2.2. Afrika’yla Ekonomik İlişkileri Geliştirme Stratejisi

Afrika, hem küçük ve orta ölçekli firmalar açısından bakir bir pazar olarak görülmekte, hem de Türkiye için ucuz hammadde tedariki sağlayabilecek bir bölge özelliği taşımaktadır. Bu nedenle, Kuzey Afrika ülkeleri dışında Sahra-altı bölgesine ilişkin ülke temelinde 2003 yılından itibaren eylem planları uygulamaya konulmuştur. Kenya, Tanzanya, Güney Afrika Cumhuriyeti, Moritanya, Fildişi Sahili, Madagaskar, Burkina Faso ve Malavi ile Ticaret ve Ekonomik İşbirliği

Anlaşmaları imzalanmış, diğer birçoğuyla da imzalanmak üzere ön müzakereler başlatılmıştır.

Bu girişimler sonrasında Türkiye'nin 2003 yılında Afrika'ya olan ihracatı 2.1 milyar Dolardan 2007 yılında 6 milyar Dolara yükselmiştir. Aynı dönemde Afrika'yla olan dış ticaret hacmi %137 oranında artarak 5.4 milyar Dolardan 12.8 Dolara çıkmıştır. Türk müteahhitlik firmalarının Afrika'da üstlendikleri hizmet işi 2003 yılında 611 milyon Dolar iken, 2007 yılında bu oran 6.7 milyar Dolara yükselerek on kat artmıştır (DTM, 2009).

2.3. Asya-Pasifik Ülkeleriyle Ticari ve Ekonomik İlişkileri Geliştirme Stratejisi

Dünya nüfusunun yarısından fazlasını barındıran ve dünya ticaretinde önemli pay sahibi olan Asya Pasifik bölgesi 2005 yılında hedef pazar olarak belirlenmiştir. Strateji kapsamında işadamlarıyla üst düzey bürokratları bir araya getiren toplantılar, iş forumları, üst düzey temaslar, alım heyeti organizasyonları ve fuar katılımları gerçekleştirilmiştir. DTM verilerine göre, 2007 yılında ihracat %28 artarak 3.84 milyar Dolara, ithalat ise %32 artarak 31.8 milyar Dolara ulaşmıştır.

2.4. ABD ile Ticari ve Ekonomik İlişkileri Geliştirme Stratejisi

Dünya'nın en büyük pazarları arasında yer alan ABD ile ikili ticari ve ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi için 2006 yılında uygulanmaya başlamıştır. 2010

yılı sonunda Türkiye'nin ABD'ye ihracatının 15 milyar Dolara çıkması beklenmektedir (DTM, 2009).

Stratejiye göre, ABD pazarı “eyalet” ve “sektör” bazında ele alınmış, bu çerçevede ABD içinde milli gelir ve ticarete at başı olan New York, Kaliforniya, Teksas, Georgia, Illinois ve Florida eyaletleriyle birlikte deri, konfeksiyon, ayakkabı, kumaş, giyim, ev ve mutfak eşyası, mermer ve doğal taşlar, değerli maden ve mcvherat, gıda, otomotiv yan sanayi gibi hedef ürün grupları tespit edilmiştir. ABD pazarında rekabet gücünün sağlanması için markalaşma ve tanıtım faaliyetlerine öncelik verilmiş ve kaliteli ürün projesiyle (Turquality) Türk rnlerinin tanıtımına yönelik reklam ve danışmanlık çalışmaları desteklenmiştir.

3. GÜMRÜK BİRLİğİ VE TÜRKİYE’NİN BÖLGESEL ENTEGRASYON POLİTİKASI

Türkiye’nin bölgesel entegrasyon politikası, AB’ye üyelik hedefi ve bu çerçevede 1995 yılında AB ile kurulan Gümrük Birliği’ne dayanmaktadır. Bu yaklaşım, 1980'lerden itibaren izlenen ihracata dayalı büyüme stratejisi ve liberal dış ticaret politikalarıyla uyum göstermektedir.

Gümrük Birliği’ni tesis eden 1/95 sayılı Ortaklık Konseyi Kararı uyarınca üçüncü ülkelere uygulanan dış ticaret politikaları önemli derecede AB’nin rejimine uyumlu hale getirilmiştir. OKK gereğince, taraflar arasında malların serbest dolaşımının yanı sıra, fikri ve sınaİ mülkiyetin korunması, teknik mevzuat uyumu,

devlet yardımları, ticari nitelikli devlet tekelleri ve rekabet hukuku alanlarıyla ilgili AB uygulamalarının Türkiye'nin ulusal mevzuatına yansıtılması öngörülmüştür.

Gümrük Birliği, Türkiye'nin dış ticaret mevzuatını yeniden şekillendirmekle kalmamış, karşılıklı ve üçüncü ülkelerle ticari ilişkilerin gelişimiyle birlikte Türkiye'nin dış ticaret politikalarını uygulama kabiliyetleri açısından önemli sonuçlar doğurmuştur. Diğer taraftan, bu çalışmanın amacına uygun olarak, Türkiye'nin Gümrük Birliği kararının doğru veya yanlış olması ya da karar sonrasında karlı mı yoksa zararlı mı çıktığına yönelik bir analizden ziyade, dünyadaki gelişmeler ve ülke politikalarına etkileri bakımından değerlendirmeler yapılacaktır.

Gümrük Birliğini kuran 1/95 sayılı OKK, Katma Protokol'de öngörülen Geçiş Dönemi'ni bitirmekte ve GB'ni tamamlamaya yönelik düzenlemeleri ve takvimi içermektedir. OKK, Türkiye'nin AB'ye tam üyelik amacı ve Maastricht Antlaşması sonrasında entegrasyona yönelik sağlanan ilerleme çerçevesinde Ortaklık Anlaşmalarına nazaran daha kapsamlıdır. Bu haliyle Gümrük Birliği, taraflar arasında malların serbest dolaşımını, üçüncü ülkelere karşı ortak ticaret politikalarının uygulanmasını ve AB'nin rekabet politikalarına uyumu öngörmektedir.

OKK, Türkiye ile AB arasında kurulan GB'nin işleyişine ilişkin aşağıdaki düzenlemeleri içermektedir (DTM, 2008):

- a)** Malların serbest dolaşımı ve ticaret politikası,
  - (i)** Gümrük vergilerinin, miktar kısıtlamalarının ve eş etkili tedbirlerin kaldırılması,
  - (ii)** Ticarete teknik engellerin kaldırılması,
  - (iii)** Ticaret politikası ve ortak gümrük tarifesi,
  - (iv)** Hassas ürünler,
  - (v)** AB'nin tercihli rejimlerinin Türkiye tarafından üstlenilmesi,
  - (vi)** İşlenmiş tarım ürünleri ithalatında uygulanacak sisteme dair mevzuat.
- b)** Türkiye'nin Topluluk Ortak Tarım Politikası'na uyumu ve tarım ürünleri ticaretinde uygulanacak tercihli rejim,
- c)** Gümrüklere ilişkin hükümler, Türkiye'nin Topluluk Ortak Gümrük Kodu'na uyumu ve karşılıklı idari işbirliği,
- d)** Mevzuat uyumu,
  - (i)** Fikri, sınai ve ticari mülkiyetin korunması,
  - (ii)** Rekabet kuralları ve mevzuatın uyumlaştırılması,
  - (iii)** Devlet yardımları,
  - (iv)** Tekeller,
  - (v)** Ticari korunma araçları.
- e)** Kamu alımları,
- f)** Vergilendirme,
- g)** Kurumsal hükümler,
- h)** Anlaşmazlıkların halli,
- i)** Genel ve son hükümler.

Yukarıda görüldüğü gibi son derece kapsamlı ve detaylı bir şekilde düzenlenen ortak ticaret politikası araçları başlığı altında, AB'nin tercihli ticaret anlaşmaları ve Genelleştirilmiş Tercihler Sistemi gibi tek taraflı (otonom) uygulamalarının uyumu yer almaktadır. Türkiye'nin bölgesel entegrasyon politikasının ana eksenini olan bu sürecin, çalışmamızın ilgi alanına girmesi nedeniyle, daha detaylı incelenmesinde fayda bulunmaktadır.

Gümrük Birliği'nin temel amacı, taraflar arasında malların serbest dolaşımının temin edilmesidir. Bu entegrasyonun yapısından dolayı üçüncü ülke menşeli ürünlerin de serbest dolaşım hakkından yararlanması gerekmektedir. Bu itibarla, ticaret politikalarının ortak bir şekilde uygulanması ve AB'nin tercihli ticaret anlaşmaları ile otonom rejimlerinin uyumlaştırılması doğal bir sonuç olarak görülmektedir. Esasen bu uyum mecburiyetine Gümrük Birliği'nin yanı sıra Ankara Anlaşması ve Katma Protokol'de yer verilmiştir (DTM, 2008).

Bu çerçevede, Türkiye'nin Ortak Ticaret Politikası'na uyum yükümlülüğü 1/95 sayılı Ortaklık Konseyi Kararı'nın 16. maddesinde açıkça belirtilmiştir:

“1. Türkiye, ticaret politikasını Topluluğun Ticaret Politikasına uyumlu hale getirmek amacıyla (Ortaklık Konseyi) Kararı'nın yürürlüğe girmesinden itibaren beş yıl içinde Topluluğun tercihli gümrük rejimine aşamalı olarak uyum sağlar. Bu uyum, hem otonom rejimleri hem de üçüncü ülkelerle tercihli anlaşmaları kapsar.

2. Birinci fıkrada anılan durumların her birinde bu tarife tercihlerinin tanınması, Topluluğun söz konusu tercihlerin tanınmasını düzenleyen menşe hükümleriyle aynı hükümlere uyulması şartına bağlıdır.”

3.1. Türkiye’nin AB’nin Tercihli Rejimini Üstlenmesi

OKK’nın 16. maddesi uyarınca Türkiye’nin, AB’nin tercihli ticaret anlaşması gerçekleştirdiği ülkelerle STA imzalaması gerekmektedir. Diğer taraftan, müzakere aşamasında karşılıklı fayda esas alınmaktadır.

OKK’nın yanı sıra Türkiye, 27–28 Kasım 1995 tarihinde Barselona’da düzenlenen Avrupa-Akdeniz Dışişleri Bakanları Konferansında kabul edilen ‘Barselona Deklarasyonu’yla kurulan Avrupa-Akdeniz Ortaklığı’na taraf olmuştur. Barselona Süreci¹⁰ olarak adlandırılan Ortaklığın temel hedefi, Akdeniz ülkeleri¹¹, AB, Türkiye ve EFTA¹² arasında STA’lar gerçekleştirmek suretiyle Akdeniz Havzasında 2010 yılına kadar bir serbest ticaret alanı yaratılmasını öngörmektedir.

Bu çerçevede Türkiye, bugüne kadar 26 adet STA imzalamıştır (Tablo 1). Avrupa Birliği’nin 1 Mayıs 2004 ve 1 Ocak 2007 tarihli genişlemeleri neticesinde Litvanya, Macaristan, Estonya, Çek Cumhuriyeti, Slovakya, Polonya, Slovenya, Letonya, Bulgaristan ve Romanya ile yürürlüğe giren 10 adet STA feshedilmiştir. Türkiye’nin halen yürürlükte olan 13 adet tercihli anlaşması EFTA, İsrail,

---

¹⁰ Ayrıntılı bilgi http://ec.europa.eu/external_relations/euromed/index_en.htm adresinde yer almaktadır.

¹¹ Akdeniz Havzası ülkeleri İsrail, Filistin, Tunus, Fas, Suriye, Cezayir, Ürdün, Lübnan ve Mısır’dan oluşmaktadır.

¹² EFTA ülkeleri Norveç, İsviçre, Lihtenştayn ve İzlanda’dan oluşmaktadır.

Makedonya, Hırvatistan, Bosna-Hersek, Filistin, Tunus, Fas, Suriye, Mısır, Arnavutluk, Gürcistan ve Karadağ'dır. Son iki yıl içinde imzalanan Sırbistan, Şili ve Ürdün STA'ları için onay süreci halen devam etmektedir.

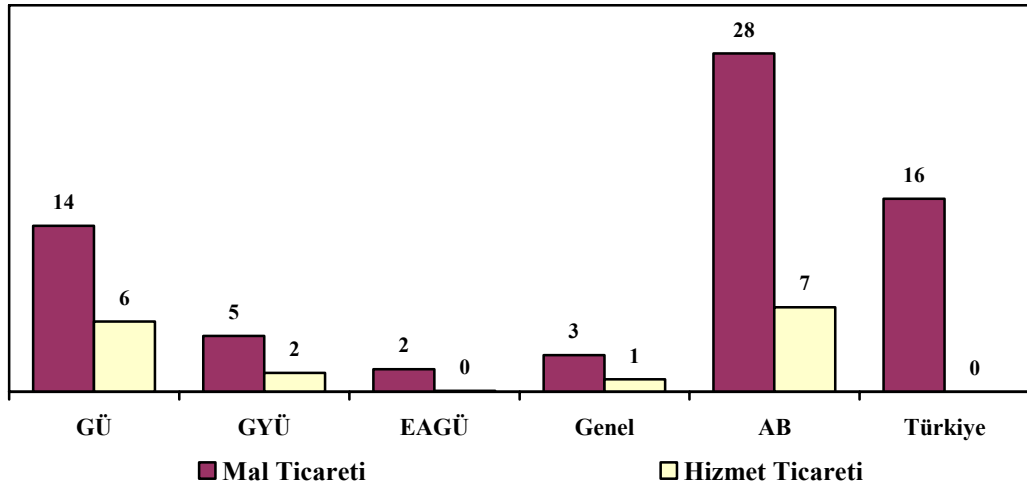
Tablo 1. Türkiye'nin İmzaladığı STA'lar

Sıra	Ülkeler	Kapsam	Türü	Anlaşmanın İmza Tarihi	DTÖ'ye Bildirim Tarihi	Bildirim Çeşidi	Anlaşmanın Yürürlüğe Girişi
1	Ticaret Müzakereleri Protokolü (PTN)	Mal Ticareti	TTA	08.12.1971	09.11.1971	Yetki Hükümü	11.02.1973
2	EFTA	Mal Ticareti	STA	10.12.1991	06.03.1992	GATT XXIV	01.04.1992
3	Ekonomik İşbirliği Örgütü (ECO)	Mal Ticareti	TTA	11.02.1992	10.07.1992	Yetki Hükümü	17.02.1992
4	AB	Mal Ticareti	GB	06.03.1995	22.12.1995	GATT XXIV	01.01.1996
5	İsrail	Mal Ticareti	STA	14.03.1996	16.04.1998	GATT XXIV	01.05.1997
6	Makedonya	Mal Ticareti	STA	07.09.1999	05.01.2001	GATT XXIV	01.09.2000
7	Hırvatistan	Mal Ticareti	STA	13.03.2002	02.09.2003	GATT XXIV	01.07.2003
8	Bosna ve Hersek	Mal Ticareti	STA	03.07.2002	29.08.2003	GATT XXIV	01.07.2003
9	Filistin	Mal Ticareti	STA	20.07.2004	01.09.2005	GATT XXIV	01.06.2005
10	Tunus	Mal Ticareti	STA	25.11.2004	01.09.2005	GATT XXIV	01.07.2005
11	Fas	Mal Ticareti	STA	07.04.2004	10.02.2006	GATT XXIV	01.01.2006
12	Suriye	Mal Ticareti	STA	22.12.2004	15.02.2007	GATT XXIV	01.01.2007
13	Mısır	Mal Ticareti	STA	27.12.2005	05.10.2007	Yetki Hükümü	01.03.2007
14	Arnavutluk	Mal Ticareti	STA	22.12.2006	09.05.2008	GATT XXIV	01.05.2008
15	Gürcistan	Mal Ticareti	STA	21.11.2007	18.02.2009	GATT XXIV	01.11.2008
16	Karadağ	Mal Ticareti	STA	26.11.2008	12.03.2010	GATT XXIV	01.03.2010
17	Sırbistan	Mal Ticareti	STA	1.06.2009	Bildirimi henüz yapılmadı		Onay sürecinde
18	Şili	Mal Ticareti	STA	14.07.2009	Bildirimi henüz yapılmadı		Onay sürecinde
19	Ürdün	Mal Ticareti	STA	1.12.2009	Bildirimi henüz yapılmadı		Onay sürecinde

Kaynak: DTÖ ve DTM

Diğer taraftan, Türkiye yukarıda değinilen 26 adet STA'ya ilave olarak DTÖ'ye bildirimini yaptığı 6 tane daha BTA'sı bulunmaktadır. Bunlar arasında AB ile yapılan 1963 ve 1973 tarihli AB Ortaklık Anlaşmaları, Katma Protokol ve Gümrük Birliği yer almaktadır. Geriye kalanlar ise Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (ECO) ve Ticaret Müzakereleri Protokolü (PTN) anlaşmalarıdır.

Şekil 15. BTA'ların Ülke Gruplarına Göre Ortalama Dağılımı (Mart 2010 İtibariyle)

Kaynak: DTÖ

Türkiye'nin bölgesel entegrasyonlarına ilişkin performansı diğer DTÖ üyeleriyle karşılaştırmalı olarak Şekil 15'de verilmektedir. Buna göre, DTÖ sınıflandırmasına göre GÜ'ler ortalama olarak 14 adet mal ticareti ve 6 adet hizmet ticareti imzalamıştır. GYÜ'lerde bu dağılım sırasıyla 5 ve 2'dir. EAGÜ'ler ortalama 2 adet mal ticareti anlaşması gerçekleştirirken, hizmet ticareti anlaşması nadiren yapılmaktadır. Genel olarak bakıldığında DTÖ üyesi başına 3 mal ticareti ve 1 hizmet ticareti anlaşması düşmektedir.

AB ise ortalamaların çok üzerinde bir oranda hem mal ticareti (28 adet) hem de hizmet ticareti (7 adet) anlaşması yapmaktadır. Türkiye imzaladığı, mal ticaretine yönelik BTA'larda, özellikle GYÜ'ler bakımından, DTÖ ortalamasının açık ara üzerindedir. Hiç hizmet ticareti anlaşması imzalamayan Türkiye'nin ortalamadan fazlaca saptığı söylenemez. Öte yandan, ortak ticaret politikasını üstlendiği AB'nin anlaşmalarıyla karşılaştırıldığında önemli ölçüde pazar kaybına uğradığı iddia edilebilir. Diğer bir ifadeyle, AB'nin yapmış olduğu 28 mal ticareti anlaşmasının henüz 12 tanesini Türkiye'nin gerçekleştirmediği görülmektedir. Bunun Gümrük Birliği çerçevesindeki anlamı, söz konusu 12 ülkeye AB üzerinden kendi pazarında tercihli giriş hakkı veren Türkiye'nin aynı ülkelere tercihli giriş hakkı olmadığıdır.

Türkiye, serbest ticaret anlaşmalarını Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) kuralları ve GATT'ın Madde XXIV'e uygun olarak gerçekleştirmekte ve bildirimini yapmaktadır. Anlaşma metinlerinde bu yönde hükümlerin yer aldığı görülmektedir. Örneğin, "Türkiye Cumhuriyeti ile Mısır Arap Cumhuriyeti Arasında bir Serbest Ticaret Alanı Tesis Eden Anlaşma"nın dibacesinde;

*"Tarafların çok taraflı ticaret sisteminin sürekli takviye edilmesi
hususundaki karşılıklı menfaatlerine atıfta bulunarak ve 1994
Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması ..... ile Dünya Ticaret
Örgütü'nün ..... hükümlerinin ve araçlarının dış ticaret
politikalarına temel teşkil ettiğini dikkate alarak,*

Tarafların, GATT 1994 ve DTÖ'den kaynaklanan hak ve yükümlülüklerini hesaba katarak,”

şeklinde GATT/DTÖ'ye atıf yapılmaktadır. Yine, söz konusu anlaşmanın ilgili maddesinde (Madde 1);

“Taraflar, işbu Anlaşmanın hükümleri ile Tarifeler ve Ticaret Genel Anlaşması 1994 ..... ve DTÖ'yü Kuran Anlaşmanın eki mal ticaretine dair diğer çok taraflı Anlaşmalara uygun olarak, ...”

hükmü yer almaktadır.

3.2.AB'nin Otonom Rejimlerinin Üstlenilmesi

Türkiye'nin bölgesel anlaşmalar anlamında politikalarını etkileyen diğer bir etken AB'nin otonom rejimine uyum yükümlülüğüdür. OKK'nın 16. maddesi uyarınca Türkiye'nin, aşağıda yer alan AB'nin otonom rejimlerini 1 Ocak 1996 tarihine kadar uyumlaştırması öngörülmüştür.

- Genelleştirilmiş tercihler sistemi,
- İşgal altındaki ülkeler menşeli mallara uygulanan rejim,
- Ceuta ve Melilla mallara uygulanan rejim,
- Eski Yugoslavya Cumhuriyetleri (Bosna-Hersek, Hırvatistan, Slovenya ve Makedonya) mallara uygulanan rejim.

Genelleştirilmiş tercihler sistemi (GTS), GYÜ'lerin sanayi ürünleri ihracatını artırmak üzere GÜ'ler tarafından bu ülkelere tanınan tercihli uygulamaları içermektedir. Tek taraflı sağlanan ve “mütekabiliyet” prensibine dayanmayan tercihli uygulamalar, GYÜ'lerden yapılan sanayi ürünleri ithalatına dair gümrük vergilerinin GÜ'lerce sıfırlanmasını veya indirilmesini öngörmektedir. Sistem, 1968 tarihli Birleşmiş Milletler-Ticaret ve Kalkınma Konferansında (UNCTAD) alınan karar çerçevesinde yürürlüğe konulmuştur.

GTS, AB tarafından da otonom olarak uygulanmakta ve dönemler itibariyle, aksaklıkların giderilmesi ve muhtemel gelişmelerin yansıtılması amacıyla, yeniden düzenlenmektedir. Son olarak 2009–2011 döneminde uygulanacak GTS Rejimi 2008 tarihinde belirlenmiştir. Standart uygulama kapsamında yer alan 6300 tarife satırında 176 GYÜ ve gümrük bölgesi yararlanmakta, 14 adet zayıf GYÜ'lere ilave imkânlar sağlanmakta, ayrıca 50 adet EAGÜ'lere vergisiz ve kotasız olarak AB pazarına girmesini öngörmektedir. Bu kapsamda AB'ye yapılan ithalatın yaklaşık 60 milyar Avro'ya ulaştığı ve bunun sonucunda gümrük vergilerinde 2.5 milyar Avro'luk kayba neden olduğu tahmin edilmektedir (DTM, 2010).

Türkiye, İthalat Rejimi Kararı'nda yaptığı düzenlemelerle AB'nin GTS kapsamındaki ürünlere, ülkelere (Ermenistan hariç), ürünlerin hassasiyet derecesine, indirim oranlarına, hariç sektörlere ve özel teşvik düzenlemelerine sonuçları itibariyle uyum sağlamıştır.

4. TÜRKİYE’NİN STA MÜZAKERELERİ

4.1. Müzakeresi Devam Eden Anlaşmalar

Türkiye’nin bugüne kadar imzaladığı STA’lar bünyesinde 19 ülke yer almaktadır. Müzakere süreci devam eden veya teklif aşamasındaki anlaşmaların kapsamına giren ülke sayısı ise 80’dir. AB’nin benzer şekilde müzakere gündeminde yer alan ülke sayısının 40 olduğu tahmin edilmektedir. AB’nin müzakere sürecini tamamlaması ve bu anlaşmaların Türkiye tarafından üstlenilmesi halinde, Türkiye’nin tercihli olarak pazara giriş imkanı elde edeceği ülke sayısının 135’e yükselmesi beklenmektedir. Diğer bir ifadeyle Türkiye, AB dışında ülke sayısı itibariyle dünyanın %75’i ile STA esasında bölgesel entegrasyon gerçekleştirmiş olacaktır.

Tablo 2’de, AB’nin STA’larının Türkiye tarafından üstlenilmesi sürecindeki son durum gösterilmektedir. Tabloya göre AB’nin anlaşma imzaladığı Lübnan, Güney Afrika, Faroe Adaları, Meksika, Cezayir, AKP Ülkeleri ve Güney Kore ile Türkiye henüz tercihli ortaklık sürecini tamamlamamıştır. Bu kapsamda, söz konusu ülkelerin yanı sıra AB’nin müzakerelerini sürdürdüğü Körfez İşbirliği Konseyi¹³ (KİK), Ukrayna, MERCOSUR¹⁴ ve Libya ile STA müzakereleri devam etmektedir. Ayrıca, Meksika, Cezayir, Güney Afrika Gümrük Birliği, ASEAN ülkeleri¹⁵, Güney

---

¹³ Suudi Arabistan, Katar, Birleşik Arap Emirlikleri, Kuveyt, Umman ve Bahreyn.

¹⁴ Arjantin, Brezilya, Paraguay ve Uruguay. Venezuela’nın üyeliği henüz onaylanmamıştır.

¹⁵ Singapur, Endonezya, Malezya, Filipinler, Brunei, Laos, Vietnam, Tayland, Kamboçya ve Myanmar.

Kore, Afrika-Karayıp-Pasifik (AKP) ülkelerinden 36 Afrika ülkesi¹⁶, ANDEAN, Hindistan ve Orta Amerika Topluluğuyla STA müzakerelerinin başlatılması düşünülmektedir.

Öte yandan AB, 4 Ekim 2006 tarihinde açıkladığı “Küresel Avrupa” stratejisine bağlı olarak bölgesel entegrasyonlarını genişletmeyi amaçlamaktadır. Bu kapsamda, 23 Nisan 2007 tarihinde AB Konseyi’nden gerekli yetkiyi alan Avrupa Komisyonu, yeni hedef pazarlar arasında gördüğü ASEAN ülkeleri, Hindistan, Ukrayna, Orta Amerika Topluluğu ve ANDEAN ülkeleri ile müzakerelere başlamayı planlamaktadır. Gümrük Birliği’nin doğal bir sonucu olarak, AB’nin yeni hedefleri Türkiye’nin anlaşma yapması gereken ülkeler arasına girmektedir.

---

¹⁶ Benin, Burkina Faso, Burundi, Cape Verde, Cibuti, Kongo (Brazzaville), Kongo (Kinşasa), Ekvator Ginesi, Eritre, Etiyopya, Fildişi Sahili, Gabon, Gambiya, Gana, Gine, Gine-Bissau, Kamerun, Kenya, Liberya, Madagaskar, Malavi, Mauritius, Mali, Nijer, Nijerya, Orta Afrika Cumhuriyeti, Ruanda, Sao Tome ve Principe, Senegal, Seyşeller, Sierra Leone, Sudan, Togo, Uganda, Zambiya, Zimbabwe.

Tablo 2. AB ve Türkiye'nin Karşılaştırmalı Bölgesel Entegrasyon Faaliyetleri

Ülkeler	AB			TÜRKİYE		
	Müzakerelere Başlama	Anlaşmanın İmzası	Yürürlük	Müzakerelere Başlama	Anlaşmanın İmzası	Yürürlük
EFTA	1990	1994	1994	1989	1991	1992
İsrail	1995	1995	2000	1994	1996	1997
Makedonya	2000	2001	2004	1998	1999	2000
Hırvatistan	2000	2001	2005	2000	2002	2003
Bosna-Hersek	2000	2007	2008	2002	2002	2003
Filistin	1995	1997	1997	1999	2004	2005
Tunus	1995	1995	1998	2002	2004	2005
Fas	1995	1996	2000	1999	2004	2006
Mısır	1995	2001	2004	1998	2005	2007
Arnavutluk	2000	2006	2006	2003	2006	2008
Karadağ	2006	2007	2008	2007	2008	2010
Sırbistan	2005	2007	Askıda	2007	2009	Onay Sürecinde
Şili	2000	2002	2003	2008	2009	Onay Sürecinde
Ürdün	1995	1997	2002	2005	2009	Onay Sürecinde

Kaynak: DTM

Tablo 2. AB ve Türkiye'nin Karşılaştırmalı Bölgesel Entegrasyon Faaliyetleri (devam)

Ülkeler	AB			TÜRKİYE		
	Müzakerelere Başlama	Anlaşmanın İmzası	Yürürlük	Müzakerelere Başlama	Anlaşmanın İmzası	Yürürlük
Lübnan	1995	2002	2006	2003	Müzakere Aşamasında	
Güney Afrika	1997	1999	2000	2004	Müzakere Aşamasında	
Faroe Adaları	1996	1997	1997	2000	Müzakere Aşamasında	
Meksika	1998	2000	2000	2005	Müzakere Aşamasında	
Cezayir	1995	2001	2005	Teklif Aşamasında	Müzakereler Başlamadı	
AKP Ülkeleri ¹⁷	2002	2007-2008	2007-2008	Teklif Aşamasında	Morityus, CARICOM ve Seyşeller Müzakere Aşamasında	
Güney Kore	2007	Parafe edildi		2010	Müzakere Aşamasında	
Suriye	1995	2008	Onay Sürecinde	2004	2004	2007
Gürcistan	-	Müzakereler Başlamadı		2007	2007	2008
AKP Ülkeleri (40 ülke)	2002	Bazı Ülkelerle Müzakere Aşamasında		Teklif Aşamasında	Müzakereler Başlamadı	
Körfez İşbirliği Konseyi	1990	Müzakere Aşamasında		2005	Müzakere Aşamasında	
ANDEAN	2007	Müzakere Aşamasında		Teklif Aşamasında	Müzakereler Başlamadı	
Hindistan	2007	Müzakere Aşamasında		2010	Müzakere Aşamasında	

¹⁷ AB, 76 AKP ülkesinin 36'sıyla Ekonomik Ortaklık Anlaşması imzalamıştır.

Tablo 2. AB ve Türkiye'nin Karşılaştırmalı Bölgesel Entegrasyon Faaliyetleri

Ülkeler	AB			TÜRKİYE		
	Müzakerelere Başlama	Anlaşmanın İmzası	Yürürlük	Müzakerelere Başlama	Anlaşmanın İmzası	Yürürlük
Ukrayna	2008	Müzakere Aşamasında		2007	Müzakere Aşamasında	
Libya	2008	Müzakere Aşamasında		2009	Müzakere Aşamasında	
Kanada	2009	Müzakere Aşamasında		2010	Ön Görüşme Aşamasında	
MERCOSUR	2000	Müzakereler Donduruldu		2008	Müzakere Aşamasında	
Orta Amerika Ülkeleri	2007	Müzakereler Donduruldu		Teklif Aşamasında	Müzakereler Başlamadı	
ASEAN	2007	Müzakereler Donduruldu ¹⁸		Teklif Aşamasında	Müzakereler Başlamadı	

¹⁸ Singapur ve Vietnam ile ikili müzakerelerin başlatılmasına karar verildi.

4.2. Yeni Nesil Anlaşmalar

Geçen bölümlerde son zamanlarda gerçekleştirilen bölgesel entegrasyonların sadece mal ticaretini değil, hizmet ticareti, fikri mülkiyet, “ticaret dışı” konular (yatırım, kamu alımları, rekabet politikası), işgücü standartları ve çevre ve gıda standartlarıyla ilgili konuları içerdiği açıklanmıştı. Türkiye ise Gümrük Birliği dışında imzaladığı tüm anlaşmalar geleneksel mahiyette olup yalnız mal ticaretine yöneliktir. Diğer taraftan Türkiye, ekonomik ve ticari kazanımları açısından bundan sonra gerçekleştirilecek anlaşmaların yeni nesil STA’lar olarak oluşturulması yönünde yaklaşım sergilemektedir.

Benzer şekilde, müzakereleri 2007 yılında başlayan ve 15 Ekim 2009 tarihinde imzalanan AB ile Güney Kore arasındaki anlaşma, yeni nesil anlaşmalar arasında AB’nin şimdiye kadar imzaladığı kapsamı en geniş olanıdır. Anlaşmanın, AB’li firmalara hizmetler ticaretinde pazara giriş fırsatları sunması, ayrıca fikri mülkiyet hakları, taşımacılık, rekabet politikası ve sürdürülebilir iktisadi kalkınma gibi alanlarda önemli gelişmelere yön vermesi beklenmektedir.

Bu gelişmeleri müteakip Türkiye, Kore ile STA müzakerelerini başlatmak üzere 24 Ocak 2008 tarihinde girişimde bulunmuş, bu kapsamda Kore ile muhtemel bir anlaşmanın etkilerini incelemek üzere “Etki Analizi Raporu”nu 2009 yılı Mart ayında hazırlamıştır. Rapora göre, anlaşmanın imzalanması halinde her iki tarafın yararına olacağı ortaya konulmuştur. Kore’nin teklifi üzerine taraflar hizmetler sektörünün de müzakere kapsamına alınması konusunda mutabakata varmıştır.

2010 yılı Mart ayında başlayan müzakerelerin 3 tur sürmesi ve yılsonuna kadar tamamlanması planlanmaktadır. Taraflar, anlaşmanın mal ticaretine yönelik düzenlemelerinin sonuçlandığı anda, hizmetler ve yatırımlar alanındaki müzakerelerin tamamlanması halinde, bu sektörlere dair görüşmelerin bir yıl içinde bitirilmesi öngörülmektedir. Anlaşmanın planlandığı şekliyle yürürlüğe girmesiyle birlikte, Türkiye şimdiye kadar gerçekleştirdiği en kapsamlı anlaşmayı imzalamış olacaktır.

4.3. AB'nin Tercihli Sistemine Uyumda Karşılaşılan Sorunlar

OKK'nın 16. maddesine istinaden AB'nin tercihli ticaret rejimini üstlenmiş olan Türkiye'nin en büyük sorunu, AB ile anlaşma imzalamış üçüncü ülkelerin isteksizliğinden kaynaklanmaktadır. Türkiye, ülkelerin bu yaklaşımı nedeniyle ya AB ile aynı zamanda STA müzakerelerini başlatamamakta ya da anlaşmayı hiç yapamamaktadır. Böylece, GB'nin ana prensiplerden biri olan Ortak Ticaret Politikası tam olarak uygulanamamakta, Türkiye aleyhine trafik sapması yaratmakta ve tercihli pazarlara giriş imkânını ortadan kaldırmaktadır.

Sorunun ikinci tarafı ise AB'dir. Türkiye'nin girişimlerine rağmen tercihli ticaret rejiminin üstlenilmesinde üçüncü ülkelerle karşılaşılan soruna yönelik sürekli ve tatmin edici bir çözüme ulaşılammıştır. Bunun sonucu olarak, tarafların tercihli ticaret rejimlerinin uygulanmasından doğan farklılıklar Türkiye aleyhine bir durum yaratmakta ve katlanılan ekonomik kayıplar giderek artmaktadır. Dış Ticaret Müsteşarlığı'nın yaptığı hesaplarına göre örneğin, 2009 yılında Türkiye'ye ithal

edilen 335 milyon ABD Dolarlık Meksika menşeli ürünün %54'ü, ticaret sapması yoluyla, AB üzerinden Türkiye'ye hiç vergi ödemeden ithal edilmiştir. Yine aynı çalışmaya göre, 2009 yılında Türkiye'ye ithal edilen 97.4 milyon ABD Dolarlık Güney Kore menşeli renkli televizyonun %99'u AB üzerinden geldiği tespit edilmiştir. Bu oran AB-Kore ticaret anlaşmasının yürürlüğe girmesi halinde neden olması muhtemel ticaret sapmasının sadece bir sektör itibariyle büyüklüğünü göstermektedir.

Yukarıdaki hususlar Türkiye'nin bundan sonra imzalanacak anlaşmalara ilişkin bazı önlemler almasını gerektirmektedir. Bu çerçevede, yakın zamanda başlatılan Türkiye-Kore STA görüşmelerinin kapsamının yanı sıra Kore orijinli ürünlerin trafik sapmasıyla Türkiye'ye ithal edilmesine karşı tedbirler hakkında çalışmalar yapılması gerekmektedir. Bu tedbirlerin başında, mümkün olması halinde tüm üçüncü ülkeler kaynaklı trafik sapmasını önlemek amacıyla, bir telafi edici mekanizmanın oluşturulması düşünülmektedir.

Konuyla ilgili olarak AB ile ortak bir çalışma yapılması sonuç alınması bakımından ayrıca önem taşımaktadır. Zira Türkiye-Kore STA'nın yürürlüğe girmesi halinde bile, Kore orijinli ürünlerin AB üzerinden vergisiz Türkiye'ye ithal edilmesi ya da trafik sapmasının engellenmesi sağlanmalıdır. Çünkü, AB ve Türkiye'nin sektörler itibariyle aynı olmayan hassasiyetleri, AB ve Türkiye'nin Kore ile yapacağı anlaşmalarda gümrük vergisi indirimlerinin ürünler bazında kapsamını ve uygulama sürelerini farklılaştıracaktır.

5. BÖLGESEL ENTEGRASYON POLİTİKASININ TÜRKİYE’NİN DIŞ TİCARETİNE ETKİLERİ

Gümrük Birliği çerçevesinde uygulanan bölgesel entegrasyon politikasına ilişkin sağlıklı değerlendirmeler yapılabilmesi için gerek Türkiye’nin gerek AB’nin STA imzaladığı ülkelerle yapılan dış ticaretin gelişiminin incelenmesinde yarar görülmektedir.

5.1. Türkiye’nin İmzaladığı STA’ların Kapsamı

Türkiye’nin bugüne kadar gerçekleştirdiği STA’lar DTÖ, Gümrük Birliği ve STA imzalanacak ülkelerin AB ile yaptığı anlaşma hükümleri çerçevesinde şekillenmektedir. Bu kapsamda STA’lar sanayi ürünlerindeki gümrük vergileri, miktar kısıtlamaları ile eş etkili vergi ve önlemlerin kaldırılması; tarım ürünlerinde taviz değişimi ile hayvan ve bitki sağlığı önlemleri; hizmetler, yatırımlar ve genel hükümler (iç vergilendirme, yapısal uyum, damping, korunma önlemleri, devlet tekelleri, ödemeler, menşe kuralları, devlet yardımları fikri, sınai ve ticari mülkiyet hakları, kamu ihaleleri, vs.) alanlarında düzenlemeler içermektedir (DTM, 2010).

STA’lar kapsamında uygulanması öngörülen tercihli rejime göre, Türkiye sanayi ürünleri için ithalatta uyguladığı gümrük vergilerini anlaşmanın yürürlüğe girişiyle birlikte sıfırlamaktadır. Buna mukabil karşı taraf, AB ile yaptığı anlaşmaya paralel olarak, Türkiye menşeli sanayi ürünlerinin ithalatında uygulanan gümrük vergilerini farklı indirim takvimine göre aşamalı olarak kaldırmaktadır.

Tarım ürünlerinin Gümrük Birliği dışında olması nedeniyle, Türkiye bu alanda ikili müzakereleri AB'den bağımsız olarak gerçekleştirmektedir. Bu kapsamda, tarafların ihracatı açısından önem arz eden ürünlerde kotalar dâhilinde veya herhangi bir miktar kısıtlaması olmaksızın vergi indirimi/muafiyeti şeklinde taviz değişimi düzenlenmektedir. STA'lar kapsamında taraflar arasında uygulanacak tercihli menşe kurallarının yer aldığı protokol ise Pan-Avrupa-Akdeniz modelini temel almaktadır.

Yukarıdaki bilgiler ışığında, Türkiye'nin akdettiği STA'lar GATT XXIV'de belirlenen "ticaretin esaslı kısmını" içerecek şekilde düzenlenmekte ve sanayi ürünlerinin ağırlıklı payına bağlı olarak ikili ticaretin %90'ından fazlasını içermektedir. Örneğin, Türkiye-Tunus anlaşması ikili ticaretin yaklaşık %95'ini kapsamaktadır (DTÖ, 2009). Bu nedenle, sözü edilen BTA'ların Türkiye'nin dış ticaretine etkileri incelenirken anlaşma kapsamında yer almayan tarım gibi hassas sektörlere dair veriler dışarıda bırakılmamış ve ikili ticaret değerlerinin tamamı alınmıştır.

5.2. Türkiye'nin BTA İmzaladığı Ülkelerle Ticaretin Gelişimi

Türkiye'nin dış ticaret hacmindeki gelişmelere paralel olarak BTA imzalanan ülkelerle ticaret hacminde artış kaydedilmiştir. Bu ülkelerin üç grupta ele alındığı Tablo 3'de yer alan bilgilere göre Gümrük Birliği'nin imzalandığı AB 15 ülkeleriyle 1990 yılında yaklaşık 17 milyar Dolar olan ticaret hacmi 2008 yılında 115 milyar Dolara ulaşmıştır. 2008 yılında başlayan küresel mali kriz sonrasında ticarete

görülen daralmaya bağlı olarak bu oran 2009 yılında 87 milyar Dolara gerilemiştir. AB'nin genişlemesi sonrasında 27 ülkeyle olan ticaret hacmi 2008 yılında 138 milyar Dolar olarak gerçekleşmiştir. Buna gelişmeye göre, 12 ülkenin AB'ye katılmasıyla birlikte taraflar arasındaki ticaret hacmi ancak 23 milyar Dolar olmuştur.

**Tablo 3. Türkiye'nin BTA İmzaladığı Ülkelerle Toplam Ticareti
(Milyar Dolar)**

	1990	1995	2000	2005	2006	2007	2008	2009
STA Ülkeleri¹⁹	0.78	1.98	3.33	6.38	7.08	9.70	13.26	11.63
EFTA Ülkeleri	0.93	1.19	1.48	5.26	5.71	7.10	9.48	7.11
AB 15 Ülkeleri	17.07	27.94	41.12	81.34	91.70	108.09	114.83	87.29
AB 27 Ülkeleri	17.87	30.23	44.19	94.06	107.32	129.00	138.18	103.58
Toplam Dış Ticaret Hacmi	35.26	57.34	82.28	190.25	225.11	277.33	333.99	243.05

Kaynak: DTM

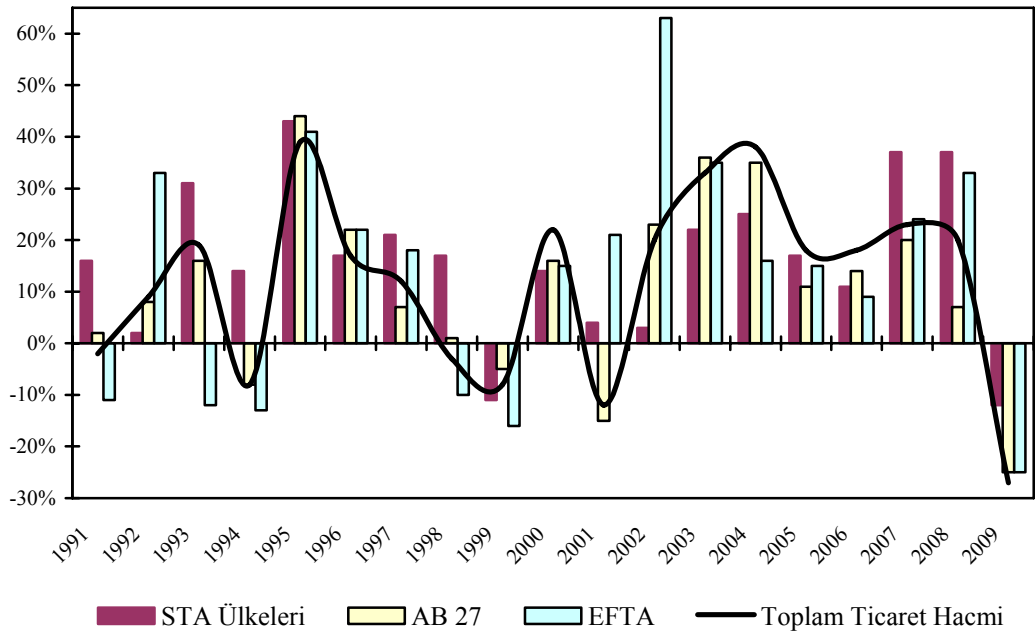
EFTA ülkeleriyle yapılan anlaşmanın 1992 yılında yürürlüğe girmesi sonrasında ticaret hacmi yaklaşık 10 kat artarak 2008 yılında 9.48 milyar Dolara ulaşmıştır. AB ve EFTA dışında kalan ülkelerle yapılan STA'lar kapsamında sağlanan ticaret hacmindeki artış ise daha fazladır. Bu ülkelerle gerçekleştirilen ticaret hacminde 1990–2008 yılları arasında 16 kat artış yaşanmış ve ticaret hacmi 13.26 milyar Dolara çıkmıştır. Küresel ekonomik krizin etkilerini gösterdiği 2009 yılında, STA imzalanan ülkelerle yapılan ticaretteki azalma oranı, toplam ticaret hacminden yaşananandan daha düşük olmuştur.

¹⁹ Arnavutluk, Gürcistan, Hırvatistan, Bosna Hersek, Makedonya, Karadağ, Fas, Tunus, Mısır, Suriye, İsrail ve Filistin (Gazze) ile imzalanan STA'ları kapsamaktadır.

Türkiye'nin BTA imzaladığı ülkelerle 1990–2009 yılları arasında gerçekleşen ikili ticaretindeki değişim oranları Şekil 16'da gösterilmektedir. Buna göre, STA ülkeleriyle gerçekleştirilen ticarete 1999 ve 2009 yılları dışında sürekli artış yaşanmış, 2009 yılında görülen azalma ise genel trendin çok altında kalmıştır. Bu ülkelerle yapılan ticaretteki artış hızının ise çoğunlukla toplam ticaret hacmindeki artışın üzerinde kaldığını söylemek mümkündür.

EFTA ülkeleriyle yapılan ticaretteki artışlar ve azalışlar ise genel eğilimin dışında gerçekleşmektedir. EFTA ülkeleriyle ticaret, genel artışın pozitif olduğu dönemlerde genellikle daha hızlı artmakta, negatif olduğu zamanlarda ise daha fazla düşmektedir. AB 27 ülkelerinin ticareti ise genel trende paralel bir gelişme göstermektedir.

Şekil 16. Türkiye'nin BTA İmzaladığı Ülkelerle Ticaretindeki Artış Oranları

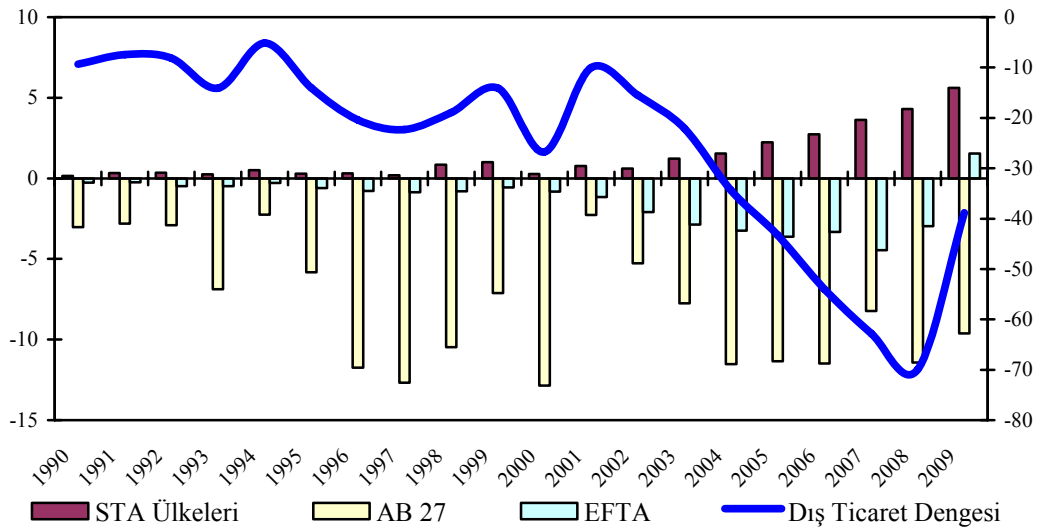

Kaynak: DTM

Türkiye'nin BTA yaptığı ülkelerle ticareti artmakla beraber ülke grupları bakımından taraflar arasındaki dış ticaret dengesi farklılık göstermektedir (Şekil 17). Türkiye'nin STA ülkelerine ihracatı geçen 20 yıllık dönemde ithalatından fazla olmuş, diğer bir ifadeyle dış ticaret dengesi sürekli fazla vermiştir. Hatta söz konusu dönemde ticaret dengesindeki fazla giderek artmıştır.

Öte yandan, AB 27 ve EFTA ülkeleriyle ticarete Türkiye dış ticaret açığı veren taraf konumdadır. 2009 yılındaki EFTA ülkelerine yönelik dış ticaret fazlası dışında, 1990–2009 yılları arasında dış ticaret dengesi Türkiye'nin aleyhine gerçekleşmiştir. STA ülkelerinden farklı olarak EFTA ülkeleri dış ticaret fazlalıklarını 2008 yılına kadar artırarak sürdürmüştür.

Şekil 17. Türkiye'nin BTA İmzaladığı Ülkelerle Dış Ticaret Dengesi²⁰ (Milyar Dolar)

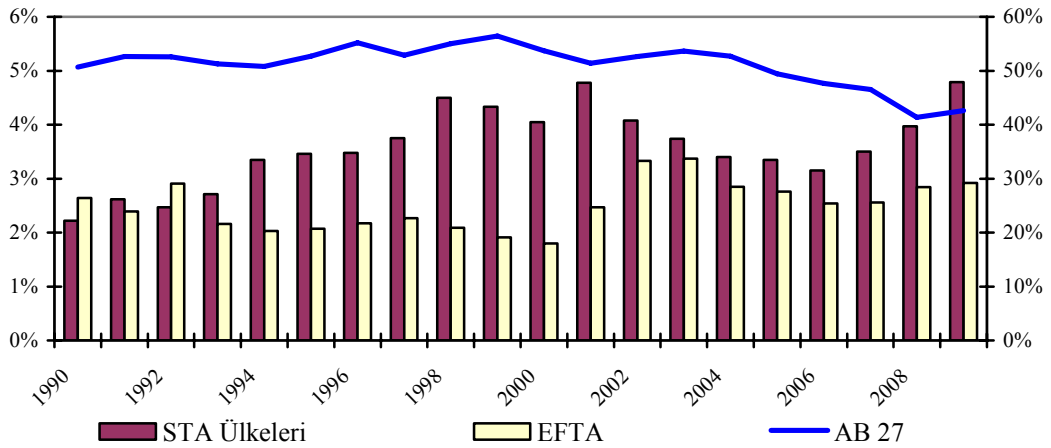

Kaynak: DTM

²⁰ Toplam dış ticaret dengesi grafiğin sağ tarafında gösterilmektedir.

Yukarıda açıklanan gelişmelere bağlı olarak BTA imzalanan ülkelerle gerçekleştirilen ticaretin toplam ticaret hacmi içindeki payları Şekil 18’de yer almaktadır. STA ülkelerinin ticaret hacmi içindeki payı 1990–2009 tarihleri arasında 2 katın üzerinde artmış ve %5’e yaklaşmıştır. Diğer yandan, AB 27 ülkeleri ya da Gümrük Birliği kapsamındaki ülkelerin payı 2004 yılına kadar %50’nin biraz üzerinde kalmış, ancak 2005 yılında itibaren azalarak bu oran %42’ye inmiştir. EFTA ülkelerinin payında yıllar içinde %2-%3.5 aralığında dalgalanma görülmekle birlikte fazla bir değişiklik olmamıştır.

Şekil 18. BTA İmzalanan Ülkelerin Ticaret Hacmi İçindeki Payları²¹

Kaynak: DTM

5.3. Yürürlüğe Giren BTA’ların Dış Ticarete Etkileri

Bir önceki bölümde yapılan açıklamalar, Türkiye ve BTA imzalanan ülkeler arasındaki ticaretin gelişimine dair eğilimler konusunda önemli tespitler içermektedir. Diğer taraftan, bu tespitler yapılırken anlaşmaların farklı tarihlerde yürürlüğe girdiği hususu gözden kaçırılmamalı ve sözü edilen BTA’ların etkisinin

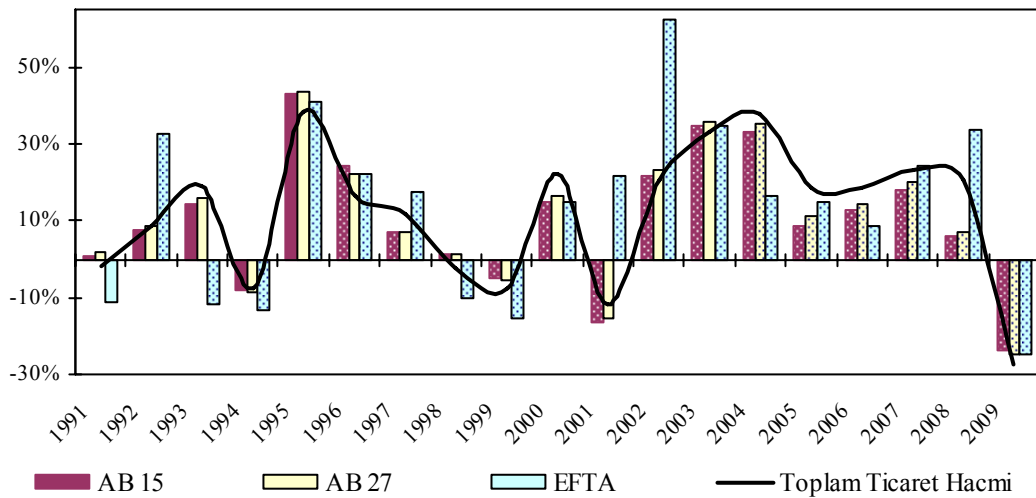
²¹ AB 27 ülkelerinin ticaret hacmi içindeki payı grafiğin sağ tarafında gösterilmektedir.

tam olarak anlaşılabilmesi için yürürlük tarihine göre de değerlendirmeler yapılmalıdır.

Bu çerçevede, Türkiye'nin imzaladığı STA'lerden yürürlüğe girenlerle birlikte, EFTA ülkeleri ve AB ülkeleriyle ticaretin yürürlük tarihi sonrasında nasıl bir seyir izlediğinin değerlendirilmesinde yarar vardır. Bu değerlendirmede, henüz onay süreci tamamlanmamış Sırbistan, Şili ve Ürdün STA'ları, ayrıca yakın zamanda yürürlüğe girmesi nedeniyle yeterli veri bulunmayan Karadağ, Arnavutluk ve Gürcistan STA'ları dikkate alınmamıştır.

Bu bölümde yapılan değerlendirmelerde BTA akdedilen ülkeler Avrupa, Balkanlar, Kuzey Afrika ve Orta Doğu ülkeleri şeklinde 4 gruba ayrılmıştır. Gruplara göre ikili ticarete görülen değişim oranlarının yer aldığı Şekil 19-22'de anlaşmaların yürürlüğe girdiği tarih sonrasındaki değişimler noktalı çubuklarla gösterilmiştir.

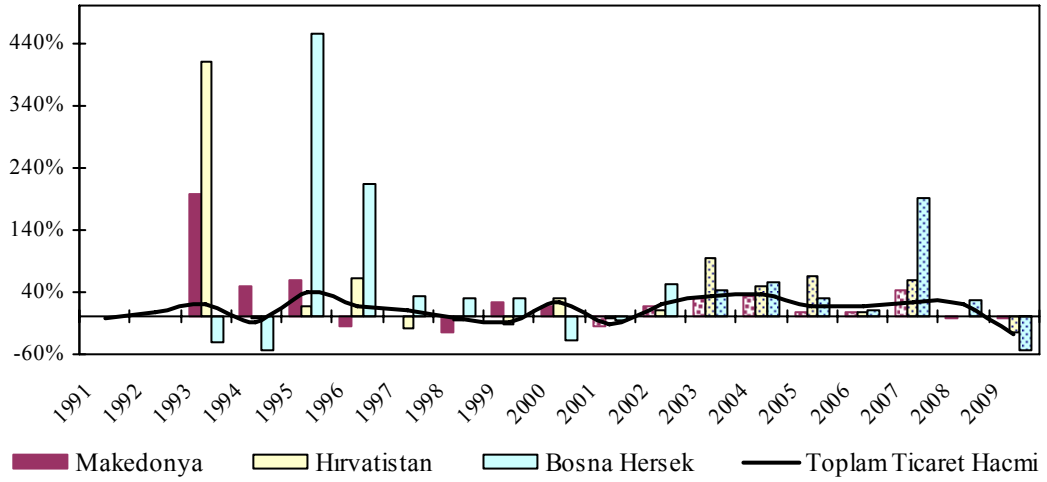
**Şekil 19. Türkiye'nin İkili Ticaretindeki Değişim
(AB 15, AB 27 ve EFTA)**

Kaynak: DTM

EFTA ülkeleriyle ikili ticarete görülen değişimlere bir önceki bölümde değinildi. Bu ülkelerle yapılan anlaşmanın yürürlüğe girmesi sonrasında ikili ticaretteki artışlar ve azalışlar genel eğilimden farklılık göstermiş ve toplam ticaret hacmindeki değişimin artı olduğu dönemlerde daha hızlı büyüyen ikili ticaret, ticaret hacmindeki değişimin eksi olduğu yıllarda daha fazla azalmıştır (Şekil 19). Gümrük Birliği'nin uygulanmaya başladığı 1996 yılında AB 15 ülkeleriyle yapılan ticaretteki değişim ise genel trende paralel hareket etmektedir. Bu özellik, AB'nin 2004 ve 2007 yıllarında 27 ülkeye çıkması ve Türkiye'nin bu ülkelerle Gümrük Birliği temelinde ticaretini yürütmesi sonrasında farklılık göstermemiştir.

**Şekil 20. Türkiye'nin İkili Ticaretindeki Değişim
(Makedonya, Hırvatistan ve Bosna Hersek)**

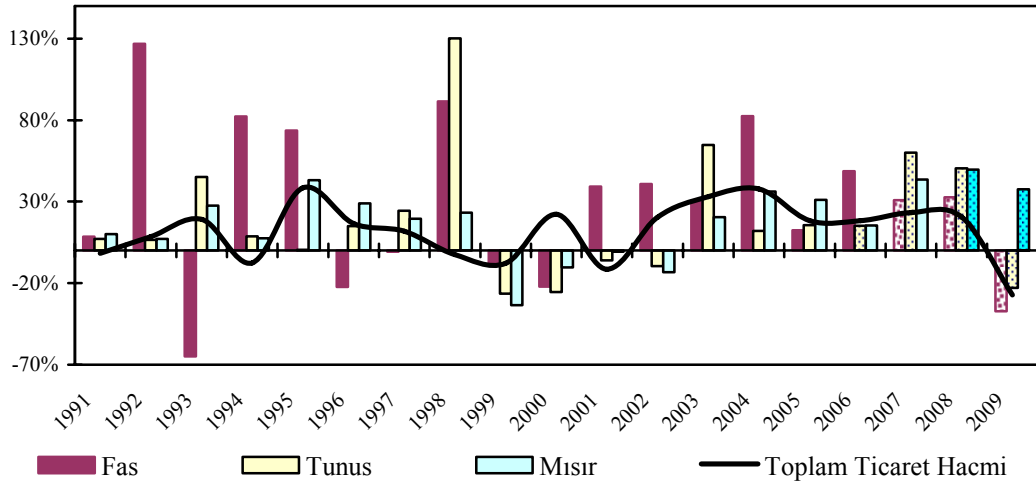

Kaynak: DTM

Şekil 20'deki verilere göre, Makedonya, Hırvatistan ve Bosna Hersek ile yapılan STA'ların yürürlüğe girmesini takip eden yıllarda bu ülkelerle gerçekleştirilen ikili ticaretteki değişimin toplam ticaret hacmindeki görülen gelişmelere paralel olmadığı görülmektedir. Ancak, anlaşmaların yürürlüğe girmesi öncesi ve sonrası dönemleri birbirinden ayıran iki temel özellik öne çıkmaktadır.

Birinci özellik, anlaşmaların yürürlüğe girmesi sonrasında hem artışların daha istikrarlı bir şekilde pozitive dönmesi hem de artışların genel ortalamanın üzerinde seyretmesidir. İkinci olarak, yürürlük öncesi dönemde bazı yıllarda özellikle Makedonya ve Bosna Hersek ile ikili ticarette daralmalar yaşanırken, bu ülkelerle yapılan ticaretteki değişim oranları, yürürlük sonrası döneme göre genel ortalamadan fazlasıyla sapmaktadır.

**Şekil 21. Türkiye'nin İkili Ticaretindeki Değişim
(Fas, Tunus ve Mısır)**

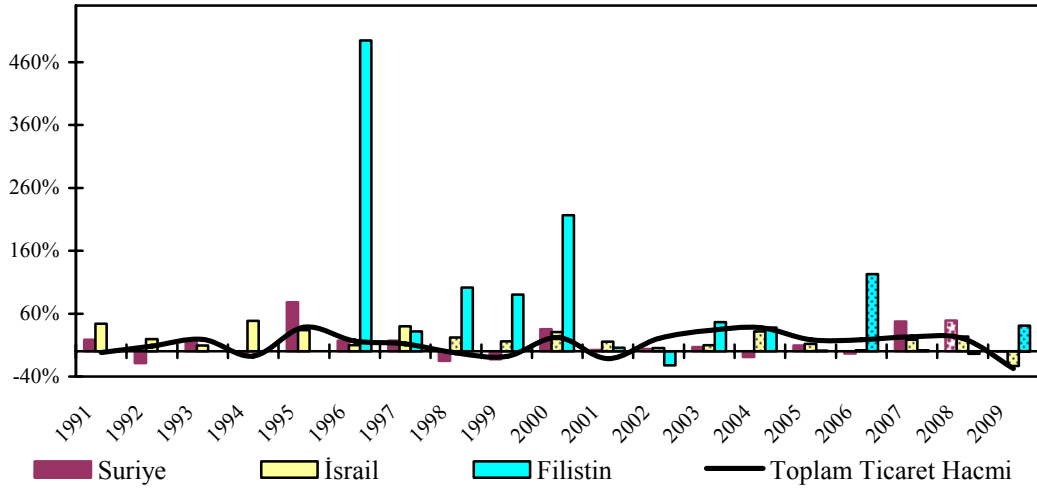

Kaynak: DTM

STA'lar sonrasında Balkan ülkeleriyle yapılan ticaretin gelişimine dair bu özellikler Kuzey Afrika ülkelerinde de kısmen görülmektedir (Şekil 21). Diğer taraftan, söz konusu özelliklerin, Balkan ülkelerinde olduğu gibi, Fas, Tunus ve Mısır'la yapılan STA'lar için geçerli olmadığı söylenebilir. Öncelikle, anlaşmaların yürürlüğe girmesi öncesinde ve 2003 yılında itibaren sözü edilen ülkelerle ticari ilişkilerin daha istikrarlı hale geldiği ve artışların pozitive döndüğü söylenebilir. İkincisi, bu STA'ların yakın bir zamanda yürürlüğe girmesi nedeniyle değerlendirmelere esas teşkil edecek anlamlı veri olmadığı düşünülmektedir. Bu grup

lkeler içinde Mısır 2009 yılında küresel krizin etkilerine rağmen ikili ticaret hacmini artıran ülke konumundadır.

**Şekil 22. Türkiye'nin İkili Ticaretindeki Değişim
(Suriye, İsrail ve Filistin)**

Kaynak: DTM

Ortadoğu lkelerinden Filistin'le ikili ticaretteki gelişmeler düzensiz bir seyir izlemektedir (Şekil 22). Bu ülkeyle ticaret hacminin çok düşük olması nedeniyle, gerçekleştirilen STA'nın öncesine ve sonrasına dair mevcut verilerle ikili ilişkilerin belirgin bir özelliğinden bahsetmek mümkün değildir. Gerçekte, düşük miktarda gerçekleştirilen ticaret hacmindeki artışlar ya da azalışlar %400'leri açan büyük oranda değişikliklere neden olmaktadır. Yine Filistin, genel olarak azalan dış ticaret hacmine rağmen, ikili ticaretini 2009 yılında artıran ülke olmuştur.

1997 yılında uygulamaya başlayan İsrail STA'sı kapsamındaki ticarete ise önceki döneme göre farklılaşma görülmemektedir. İsrail ile ikili ticaret hacminin geçen zaman içinde pozitif yönde arttığı, ancak toplam ticaret hacmindeki değişime paralel bir seyir izlemediği anlaşılmaktadır.

Suriye ile yapılan anlaşmanın etkisini görmek için yeterli süre geçmemiştir. 2007 yılında yürürlüğe giren anlaşmanın bir yıl öncesine göre artış hızı aynı kalmıştır. Diğer yandan, Suriye ile ikili ticaretin genel olarak ticaret hacmindeki değişimlerden bağımsız ve farklı oranlarda olduğunu söylemek mümkündür.

Yukarıdaki değerlendirmelere katkı sağlamak üzere Tablo 4’de BTA imzalanan ülkelerle 1990 ile anlaşmanın yürürlüğe girdiği tarih ile yürürlük tarihinden 2008 yılına kadar ikili ticaret hacmindeki ortalama artış oranları hesaplanmıştır. Tablo’da ayrıca aynı dönemler için anlaşma tarafının Türkiye’nin toplam ticaretinden aldığı ortalama paylar verilmektedir.

Tablo 4. BTA İmzalanan Ülkelerle Türkiye’nin İkili Ticaretindeki Gelişmeler

Bölgesel Ticaret Anlaşmaları	İkili Ticaret Hacmindeki Artış (Yıllık Ortalama %)		Toplam Ticaret Hacminden Aldığı Pay (Yıllık Ortalama %)	
	1990-Yürürlük Tarihi	Yürürlük Tarihi- 2008	1990-Yürürlük Tarihi	Yürürlük Tarihi- 2008
AB 15	11.60	12.38	48.52	46.37
AB 27	10.36	16.44	52.97	47.54
EFTA	10.69	16.33	2.65	2.45
Hırvatistan	44.80	35.55	0.05	0.13
Bosna Hersek	55.45	50.84	0.03	0.11
Makedonya	30.77	15.04	0.12	0.12
Fas	32.40	31.80	0.25	0.55
Tunus	17.52	41.90	0.27	0.28
Mısır	15.06	49.70	0.67	0.71
Suriye	11.07	49.33	0.75	0.53
İsrail	29.23	16.95	0.58	1.26
Filistin	66.92	40.24	0.00	0.01

Kaynak: DTM

Tablo 4'e göre BTA imzalanan ülkelerle yapılan dış ticaret, anlaşma öncesi ve sonrasında, sürekli artış halindedir. AB ve EFTA ülkeleri ile Suriye'nin ikili ticaretindeki anlaşma öncesi dönemde kaydedilen gelişmenin, Türkiye'nin ticaret hacmindeki yıllık ortalama artışın²² gerisinde kaldığı görülmektedir. Anlaşma sonrası dönemde aynı olumsuz performansı gösteren ise yalnızca AB 15 ülkeleridir. Bu bilgiler çerçevesinde imzalanan BTA'ların ikili ticaretin gelişimini ortalamanın üzerine taşıdığı anlaşılmaktadır.

Sözü edilen BTA'lara taraf ülkelerin toplam ticaretten aldığı payları gösteren Tablo 4'e yine bakıldığında, AB ülkeleri ve Suriye dışında diğer ülkelerin toplam ticaretten aldığı payın ya aynı kaldığı ya da arttığı görülmektedir. Diğer bir ifadeyle, BTA'ların, genel olarak, ikili ticaretin toplam ticaret içindeki payını arttırdığı söylenebilir.

BTA'lar bazında Tablo 4 incelendiğinde, AB ve EFTA ülkeleriyle yapılan anlaşmalar sonrasında ikili ticaret daha hızlı artmıştır. Hırvatistan, Bosna Hersek ve Makedonya ile akdedilen anlaşmalar sonrasında ise ikili ticaretin önceki yıllara göre yavaşladığı görülmektedir. Kuzey Afrika ülkelerinden Fas'ın ticaretindeki artış fazla değişmemiş, öte yandan Tunus ve Mısır'ın ticaretindeki artış iki katına çıkmıştır. Suriye'nin ticaretindeki artış hızı anlaşmanın imzalanmasından sonra 4 kattan fazla yükselmiştir. İsrail ve Filistin'in ticaretindeki artış hızı ise önceki döneme nazaran oldukça yavaşlamıştır.

---

²² 1990–2008 döneminde Türkiye'nin dış ticareti yıllık ortalama %14 oranında büyümüştür.

5.4. AB'nin Üçüncü Ülkelerle İmzaladığı STA'ların Türkiye'nin Dış Ticaretine Etkileri

Önceki bölümlerde AB ile anlaşma imzalamış üçüncü ülkelerin Türkiye ile STA müzakerelerine başlamakta isteksiz davrandığı, böylece gerçekleştirilemeyen ya da geç uygulamaya konulan STA'lar nedeniyle Türkiye aleyhine ticarette trafik sapması olduğu ve tercihli pazarlara giriş imkânını kısıtladığı ifade edildi. Bu öngörüğü değerlendirebilmek amacıyla, AB ile STA yapan ancak Türkiye ile aynı anlaşmayı henüz imzalamamış ülkelerle ikili ticaretin incelenmesinde fayda vardır.

**Tablo 5. AB'nin STA İmzaladığı Ülkelerle İkili Ticaret
(Milyon Dolar)**

STA'lar	1990	1995	2000	2005	2006	2007	2008
Faroe Adaları	0	0	0.30	0.41	0.48	0.58	0.31
Cezayir	488.14	717.16	1,575.87	2,502.13	2,885.22	3,340.22	4,875.82
G. Afrika	354.49	198.37	242.86	1,575.72	2,391.60	2,826.08	2,741.12
Meksika	25.51	92.43	92.89	360.08	402.72	548.95	534.14
Şili	48.03	27.06	108.55	351.14	476.71	575.81	474.38
Lübnan	56.95	179.38	151.44	340.88	367.28	509.23	843.84
Ürdün	114.98	191.18	126.81	316.97	330.98	400.90	486.03
Toplam	1,088.11	1,405.57	2,298.73	5,447.33	6,855.00	8,201.77	9,955.63

Kaynak: DTM

Tablo 5'de AB ile STA gerçekleştiren, ancak henüz Türkiye ile anlaşma imzalamamış ülkelerle ikili ticaretin 1990–2008 yılları arasındaki gelişimi yer almaktadır. Buna göre, ülke bazında değişik oranlarda artış görülmekle birlikte, söz

konusu ülkelerle olan ikili ticaret son 19 yılda 8.2 kat artmıştır. Bu oran, aynı dönemde Türkiye'nin dış ticaret hacmindeki 8.5 kat artışa çok yakındır. Diğer bir ifadeyle, bu ülkelerin AB ile STA yapmaları Türkiye ile ikili ticaretin gelişimini olumsuz etkilememiştir. Hatta bazı ülkelerle ticaret genel artışın çok üzerinde gerçekleşmiş, örneğin artış oranı Meksika ve Lübnan için sırasıyla 20 ve 14 kata ulaşmıştır.

Diğer taraftan, AB ile STA yapan ülkelerin Türkiye'nin dış ticaretine etkisinin tam olarak anlaşılabilmesi için tarafların ihracat ve ithalatındaki gelişmelere bakılması gerekmektedir. Çünkü söz konusu ülkelerin Türkiye pazarına giriş avantajı olması nedeniyle ithalatın artması, buna karşılık Türk ihracatçılarına bu pazarlara girişte daha yüksek vergiler uygulanması sonucunda ihracatın olumsuz etkilenmesi beklenmektedir.

Tablo 6. AB ile STA İmzalayan Ülkelerle İhracat ve İthalatın Gelişimi

Serbest Ticaret Anlaşmaları	İhracat Artışı (Yıllık Ortalama %)		İthalat Artışı (Yıllık Ortalama %)	
	1990-Yürürlük Tarihi	Yürürlük Tarihi-2008	1990-Yürürlük Tarihi	Yürürlük Tarihi-2008
Faroe Adaları	48.88	39.72	-14.29	3.61
Cezayir	17.80	26.05	54.93	25.93
Güney Afrika	5.21	46.45	-1.84	47.34
Meksika	52.41	38.82	31.77	35.04
Şili	54.04	75.70	36.19	22.36
Lübnan	13.91	66.28	33.64	22.84
Ürdün	8.90	26.37	8.76	25.19

Kaynak: DTM

Tablo 6’da, 1990’dan anlaşmanın yürürlüğe girdiği tarihe kadar ve yürürlük tarihinden 2008 yılına kadar olan dönemlerde, AB ile STA imzalayan ülkelerle ihracat ve ithalatın ortalama artış oranları özetlenmektedir. Tablo 6, AB ile STA yapan ülkelerle ticaretin her zaman Türkiye aleyhine gelişmediğini ortaya koymaktadır. Faroe Adaları ve Meksika’nın AB ile STA imzalamasından sonraki dönemde Türkiye’nin ihracatındaki artış oranı azalırken bu ülkelere yapılan ithalatın artış oranı yükselmiştir. Bununla beraber, Cezayir, Şili ve Lübnan’da bu durumun tersi gerçekleşmiştir. Güney Afrika ve Ürdün ile gerçekleştirilen ihracat ve ithalatın büyüme oranlarında artış görülmüştür.

Tablo 7. AB ile STA İmzalayan Ülkelerin Türkiye’nin Ticaretindeki Payı

Serbest Ticaret Anlaşmaları	Toplam Ticaret Hacminden Aldığı Pay (Yıllık Ortalama %)	
	1990-Yürürlük Tarihi	Yürürlük Tarihi-2008
Faroe Adaları	0	0
Cezayir	1.29	1.32
Güney Afrika	0.44	0.72
Meksika	0.12	0.16
Şili	0.08	0.17
Lübnan	0.26	0.22
Ürdün	0.27	0.15

Kaynak: DTM

Tablo 7’de aynı dönemler için söz konusu ülkelerin Türkiye’nin toplam ticaretinden aldığı ortalama paylar yer almaktadır. AB ile STA imzalandıktan sonra Faroe Adaları, Cezayir, Güney Afrika, Meksika ve Şili Türkiye ile ticaretlerini artırmıştır. Toplam ticaretten Lübnan ve Ürdün’ün aldığı pay ise azalmıştır. Sonuç

olarak, üçüncü ülkelerin AB ile STA yapması durumunda, Türkiye'nin bu ülkelerle gerçekleştirdiği ticaretin olumsuz etkilendiğini gösteren kesin bulgulara ulaşamamıştır.

ALTINCI BÖLÜM

SONUÇLAR VE DEĞERLENDİRMELER

1. BÖLGESEL ENTEGRASYONLARIN GELİŞİMDE TÜRKİYE’NİN DURUMUNA İLİŞKİN TESPİTLER

Dünya genelinde özellikle son 20 yıl içinde sayıca hızla artan bölgesel entegrasyonlar, gerekçesi ne olursa olsun, her ülkenin ticaret politikalarında önemli bir yer teşkil etmektedir. Türkiye, bu gelişmelere kayıtsız kalmamış ve aynı dönem içinde kendi gelişmişlik düzeyinde olan DTÖ üyesi ülkelerle karşılaştırıldığında ortalamanın çok üzerinde bölgesel entegrasyonlara dahil olmuştur. Türkiye, mevcut durum itibarıyla, yürürlükte olan 270 ticaret anlaşmasının 19²³’üne, diğer bir ifadeyle %7’sine taraftır.

Diğer taraftan, dünyadaki bölgesel entegrasyon faaliyetlerinin niteliği açısından Türkiye’nin aynı performansı gösterdiği söylenemez. Ülkelerin imzaladığı ticaret anlaşmalarının kapsadığı konuların genişlemesi ve düzenlemelerin derinleşmesine karşılık, Türkiye geleneksel anlamda mal ticaretine esasına dayalı anlaşmalar yapmaya devam etmektedir. Nitekim yürürlükte olan 19 anlaşmanın tamamı mal ticaretinin düzenlendiği STA’lardan oluşmaktadır.

---

²³ İmzalanmakla birlikte yürürlüğe girmemiş Sırbistan, Şili ve Ürdün STA’ları bu kapsamdadır.

Ülkeler, üçüncü taraflara karşı ticaret politikalarını daha esnek belirlemek amacıyla geçmişte STA ağırlıklı anlaşmalar imzalamıştır. Ancak, mal ticaretine yönelik anlaşmaların artık belirli bir doygunluğa ulaşması nedeniyle yeni pazarlara ulaşmak için hizmet ticareti gibi başka alanların ön plana çıktığı görülmektedir. Türkiye ise Gümrük Birliği'nin koşulları uyarınca sözü edilen yeni eğilime intibak etmekte gecikmektedir. Gümrük Birliği kapsamında Türkiye, ancak AB'nin anlaşma imzaladığı ülkelerle tercihli anlaşmalar yapması öngörülmekte, diğer bir deyişle hangi yeni pazara girileceği konusunda Türkiye adına AB karar vermektedir.

Bölgesel entegrasyonlar incelendiğinde, genellikle imzalanan anlaşmaların ikili şekilde ve Güney-Güney ya da Kuzey-Güney şeklinde gerçekleştiği görülmektedir. Bu yapının yanı sıra bölgesel entegrasyonlar “merkez” ve “ikincil” ülkeler biçiminde oluşmaktadır. Bunun sonucu olarak, her ne kadar “ikincil” ülkeler yeni pazarlara giriş imkân sağlasa da, bölgesel ticaret anlaşmalarının gidişatına esasen “merkez” ülkelerin yön verdiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Gerçekten “merkez” ülkelerin her yeni yaptığı anlaşma, önceki anlaşma taraflarının sağladığı pazara giriş olanaklarını az ya da çok kısıtlamaktadır. Türkiye'nin AB ile olan bölgesel entegrasyon ilişkisi bundan çok farklı değildir.

Aslında 1990'lardan itibaren yaşanan bu gelişmeler bölgeselleşme hareketini daha da beslemektedir. Önceleri sadece yeni pazar arayışları için yapılan tercihli düzenlemeler, karşı tarafın gerçekleştirdiği yeni anlaşmalar sonucunda ülkeleri savunma amacına yöneltmiş ve “domino” etkisine neden olmuştur. Öyle ki; bu etki, bölgesel entegrasyonların çok taraflı sistemde tanımlanan kriterlere ne kadar

uyduğuna bakılmaksızın yayılmıştır. Türkiye'nin izlediği yolun da "savunma" politikası çerçevesinde değerlendirilmesi mümkündür. Türkiye, Gümrük Birliğini imzaladığına AB pazarına girişte sağladığı avantajlar, AB'nin her imzaladığı yeni anlaşmayla biraz daha aşınmış ve aşınmaya devam etmektedir. Bu nedenle, Türkiye'nin AB'nin tercihli rejimini üstlenmesi hukuki bir gerek olmanın ötesinde ticari ve ekonomik kayıpların korunmasına yönelik olmaya çoktan başlamıştır. Türkiye, Gürcistan ve Suriye gibi çok istisna iki ülkeyle AB'den önce anlaşma imzalama imkânı bulmuş, ancak bunlar ticari ilişkiler kadar siyasi gelişmelerin gölgesinde gerçekleşmiştir.

Bu çerçevede bölgeselleşmenin DTÖ açısından birçok yönden sakıncalı olduğuna yönelik endişeler ve tereddütler ortaya çıkmaya başlamıştır. Tercihli anlaşmaların ticaret sapmasına, DTÖ taahhütlerine aykırı şekilde ayrımcılığa ve küresel ticaret sistemini karmaşık hale getirerek etkinliği azalttığına dair çekinceler sıklıkla gündeme getirilmektedir. Mevcut durum itibariyle, bölgesel entegrasyonları DTÖ hukukuyla karşı karşıya getiren ciddi örnekler henüz gerçekleşmemiştir. Öte yandan, giderek kapsamı ve derinliği genişleyen uluslararası hukuk şeklindeki ticaret anlaşmalarında yer alan hükümlerin yakın bir gelecekte çok taraflı sistem için sorunlara yol açacağı beklenmektedir.

Çok taraflı ticaret sisteminin kurumsallaşması, yani DTÖ'nün kurulması sonrasında bölgesel entegrasyonların çoğalması ayrıca dikkate değer bir husustur. Diğer taraftan, DTÖ'ye rağmen bölgeselleşmenin artmasının temelinde, ülkelerin çok taraflı sistemden umduklarını bulamadıkları gibi bir neden aramak hayli güçtür.

Çünkü çok taraflı sistemin kurulmasında özellikle at başı gelişmiş ülkeler bölgeselleşmenin GATT/DTÖ kurallarıyla çalışmayacağına, en azından bunun kriterlerinin belirlenebileceğine, inanmaktadır.

Ancak, bölgesel entegrasyonların bu denli gelişmesinin temel nedenlerinden birisi çok taraflı hukuk sistemindeki eksikliklerdir. DTÖ hukukunda bölgesel ticaret anlaşmalarının uyması gereken kriterler tanımlanmış, ayrıca bu kriterlerin nasıl test edileceğine ilişkin mekanizmalar oluşturulmaya çalışılmıştır. Ancak bu kriterlerin tam olarak yerine getirilmesinde DTÖ üyeleri arasında ortak bir anlayış bulunmamaktadır. Bu nedenle, DTÖ'nün ilgili hükümleri Doha kapsamında müzakere edilmeye devam etmektedir. Zaman içinde kriterlerin açıklanmasına ve bunların yerine getirilmesine yönelik şeffaflık mekanizmaları gibi idari prosedürler geliştirilse de, bir ticaret anlaşmasının DTÖ ile tam olarak uyumlu olduğunu ölçmeyi sağlayacak bir sistem bulunmamaktadır.

Yine de temel prensiplerin uygulanması konusunda DTÖ Anlaşmazlıkların Halli Organı'nın önemli kararları bulunmaktadır. Diğer bir ifadeyle, bölgesel anlaşmalarla üçüncü taraflara yönelik doğabilecek zararların çok taraflı sistem kapsamında korunması için girişimler yapılması mümkündür. Türkiye davasında olduğu gibi gerçekleştirilen bölgesel entegrasyonların üçüncü taraflar açısından neden olabileceği olumsuz koşullar çok sıkı koşullara bağlanmıştır.

Bölgesel entegrasyonlar sonucunda başta GÜ'lerle yapılan anlaşmalar olmak üzere muadillerine göre daha zayıf olan GYÜ'lerin zarar gördüğü bile iddia

edilmektedir. Bu ülkeler, iktisadi kalkınma için ihtiyaç duyulan çoğu politika alanında manevra kabiliyetini kaybetmekte ve ulusal ekonomileri ve dış ticaretleri üzerinde olumsuz etkilerini görebilmektedir. Türkiye'nin Gümrük Birliği örneğinde olduğu gibi, üçüncü taraflara uygulanacak ticaret politikaları, rekabet ve fikri mülkiyet hakları gibi birçok alanda hareket alanı daralmıştır. Bu itibarla, GYÜ'lerin imzaladığı anlaşmalarda fayda-maliyet analizinin yapılması ve stratejinin oluşturulması önem arz etmektedir.

Yukarıdaki yaklaşımı doğrulayan diğer bir gelişme, ekonomideki Ortodoks bir yaklaşımın değişmeye başlamasıdır. GYÜ'lerin çok taraflı ticaret sistemine katılmalarını sağlamak amacıyla, serbestleşme politikasının iktisadi kalkınma için gerekli olduğu argümanı uzun yıllardır savunulmaktadır. Ancak bu yaklaşımın, borç yüklerinin ve dış ticaret açıklarının artması gibi ekonomi üzerindeki olumsuz etkileri nedenleriyle, her zaman istenilen sonuçlara götürmeyeceği fikri giderek desteklenmektedir. Dahası, bölgesel entegrasyonlarda GÜ'lerle yapılan anlaşmaların "mütekabiliyet" esasına dayanması, GYÜ'lerin rekabet koşullarını kötüleştirmekte, bunun sonucunda tercihli rejimlere ve serbestleşmeye ayak uydurmasını güçleştirmektedir. Kısacası, serbestleşme politikası GYÜ'ler tarafından iyi yönetilmesi gereken bir süreç olup, müzakerenin başlamasından planlamaya, kapsamın belirlenmesinden uygulama sürecinin tespitine kadar fayda-maliyet analizine dayalı bir çalışma gerektirmektedir.

2. TÜRKİYE’NİN BÖLGESEL ENTEGRASYON POLİTİKASINA DAİR DEĞERLENDİRME VE ÖNERİLER

Türkiye, ihracata dayalı büyüme ve liberal dış ticaret politikaları sayesinde 1980’lerden sonra dış ticaret hacminde ve ekonomisinde hızlı bir çıkış yakalamıştır. Dış ticaretteki çıkışı sürdürmek amacıyla zaman içinde küresel ve bölgesel gelişmeleri dikkate alarak politikalarını destekleyici önlemler alınmıştır. Bu kapsamda son olarak 2009–2013 Stratejik Planı hazırlanmış ve bölgesel entegrasyonlar da dahil olmak üzere dış ticaret alanında stratejik hedefler belirlenmiştir. Diğer taraftan, Stratejik Plan’da bölgeselleşme politikaları konusunda DTÖ ve Gümrük Birliği kuralları çerçeve olarak belirlenmiştir.

Bu itibarla, Türkiye’nin şimdiye kadar izlediği bölgesel entegrasyon politikası AB’nin politikası olmak durumunda kalmıştır. Başlangıçta AB’nin sunduğu pazar avantajı dikkate alındığında bu politikanın sorgulanmasına belki de ihtiyaç duyulmamıştır. Bu çerçevede, Türkiye sadece AB’nin tercihli düzenlemelerini üstlenmiş, üçüncü taraflarla Gümrük Birliği kapsamında varılan mutabakat uyarınca bölgesel entegrasyon oluşumuna yönelik girişimlerde bulunmamıştır.

Bununla birlikte, gerek bölgesel ticaret anlaşmalarına ilginin artması, gerek AB’nin bu gelişmeler kapsamında tercihli rejimini geliştirmesi Türkiye’nin ticari ilişkilerini etkilemesi riskini ortaya çıkarmaktadır. AB ile birlikte Türkiye’nin müzakerelere başla(ya)maması, ayrıca AB’nin Güney Kore gibi dünya ekonomisinde

pay sahibi ülkelerle anlaşma imzalaması Türkiye'nin aleyhine bir durum oluşturması muhtemeldir.

Öncelikle, AB yaptığı anlaşmalarda AB pazarının yanı sıra Türkiye pazarını üçüncü taraflara sunmaktadır. Böylece, Türkiye pazarına AB vasıtasıyla zaten girme imkânına kavuşan ülkeler ayrıca Türkiye ile bir ticaret anlaşması yapmaya ihtiyaç duymamakta ve bu durum Türkiye'ye karşı bir avantaj sağlamaktadır. Türkiye'nin girişimlerine çerçevesinde AB, anlaşma imzaladığı ülkelere ancak bir tavsiyede bulunmayı kabul etmiştir. Örneğin, AB ve Cezayir arasında imzalanan Ortaklık Anlaşmasında²⁴ konuya ilişkin olarak AB tarafından aşağıdaki ifade konulmuştur:

***“AVRUPA BİRLİĞİNİN TÜRKİYE HAKKINDA
DEKLARASYONU***

Topluluk, Türkiye ile AB arasındaki Gümrük Birliği uyarınca, Türkiye'nin gerekli tedbirleri alarak ve ilgili ülkelerle karşılıklı fayda esasına dayalı müzakereler yaparak, Topluluğun üçüncü ülkelere yönelik Ortak Gümrük Tarifelerini ve aşamalı bir şekilde tercihli gümrük rejimini uyumlaştırmakla yükümlü olduğunu hatırlatır. Dolayısıyla, Topluluk (Cezayir)'i Türkiye ile müzakerelere bir an önce başlamaya davet etmektedir.”

---

²⁴ Anlaşmanın tam metni <http://ec.europa.eu/> adresinde yer almaktadır.

Türkiye'nin Gümrük Birliği kapsamında AB'nin üçüncü ülkelere uyguladığı gümrük vergilerini üstelenmesi durumu daha nazik hale getirmekte ve Türkiye'nin Doha müzakerelerindeki tutumunu doğrudan etkilemektedir. Türkiye tarım dışı ürünlere (NAMA) ilişkin müzakerelerde GÜ gibi hareket etmek durumunda kalmıştır. Zira DTÖ'ye taahhüt edilen (bound) tarife oranı ortalaması %17 olmakla birlikte, Türkiye'nin AB ile Gümrük Birliği nedeniyle uyguladığı vergi oranlarını²⁵ (applied tarif rates) bağlı hadler seviyesine yükseltme imkânı bulunmamaktadır. Bu nedenle Türkiye, NAMA müzakerelerinde bir yandan “korumacılık” yerine “serbestleşme”den yana tavır göstermekte ve GÜ'ler için indirim oranının belirli bir seviyenin altına inmesini istemekte, diğer taraftan yüksek koruma duvarları olan GYÜ'lerin pazarlarının açılması için çaba göstermektedir.

Aralarında Gümrük Birliği olmasına karşın, Türkiye ve AB'nin sektörler bazında farklı hassasiyetleri de bulunmaktadır. Müzakere süreci dışında kalan Türkiye'nin kendi hassasiyetleri ve çıkarları doğrultusunda pazarlık yapma imkânı ortadan kalkmaktadır. AB'nin imzaladığı STA'lar tarım ve bazı hassas ürünler dışında tüm sanayi ürünlerini kapsamakta ve ikili ticaretin önemli bir kısmını oluşturmaktadır. Türkiye, AB'nin imzaladığı STA'ların aynısı akdetmekte ve Gümrük Birliği'nin düzenlediği tüm sektörleri anlaşılmaya dâhil etmektedir. Bu kapsamı itibarıyla Türkiye'nin imzaladığı STA'lar ikili ticaretin yaklaşık %90'ına tekabül etmekte, böylece ekonomiye ve dış ticarete önemli etkileri olmaktadır.

---

²⁵ Türkiye'nin halen uyguladığı gümrük tarife ortalaması yaklaşık %4'dür.

Türkiye, bölgesel ticaret anlaşmalarının yanı sıra GTS gibi rejimlerin uygulanmasından olumsuz etkilenmektedir. AB'nin GTS rejimine uyumu sonrasında, çok sayıda GYÜ Türkiye'nin pazarına girişte imtiyaz sahibi durumundadır. Ortak ticaret politikasında uyumun DTÖ kapsamında sonuçları vardır. Türkiye, Gümrük Birliği kapsamındaki konularla ilgili olarak Doha görüşmelerinde AB'nin pozisyonunun doğal olarak üstlenmek zorunda kalmaktadır. Doha müzakere tanımı içinde yer alan ve görüşülmekte olan birçok konuda Türkiye'nin AB ile çıkarlarının farklı olduğu bilinmektedir²⁶. Hatta çok taraflı müzakerelerde, bir gelişmiş ülke gibi taahhütleri üstlenen Türkiye, en çok tavizi verecek GYÜ konumunda olacaktır.

Yukarıda belirtilen etkilerin ortaya konulması için yapılan istatistikî çalışmalarda ise kesin bulgulara ulaşılamamıştır. Bu çalışmalar, BTA'ların ikili ticaretteki büyüme oranını ortalama artışın üzerine taşıdığına işaret etmektedir. Bu durum, öte yandan, her zaman artış hızına bir ivme kazandırdığı anlamına gelmemektedir.

Çalışmalar, AB ve EFTA ülkelerine nazaran Türkiye'nin STA imzaladığı ülkelerle ticaretin daha istikrarlı ve hızlı arttığını göstermekte, ayrıca bu ülkelerin toplam ticaretten aldıkları payın AB ve EFTA ülkelerine göre arttığını ortaya koymaktadır. Yine, AB ve EFTA ülkelerine karşılık bu ülkelerle ticarette dış ticaret fazlası verilmektedir.

---

²⁶ Ayrıntılı bilgi Dış Ticaret Müsteşarlığı'nın www.dtm.gov.tr adresinde yer almaktadır.

Sonuçlarının daha iyi anlaşılması için BTA'ların yürürlük tarihi itibarıyla etkileri de incelenmiştir. Buna göre, Balkan ve kısmen Kuzey Afrika ülkeleriyle yapılan STA'lar sonrasında ikili ticaret hacmindeki artışın hızlandığı ve genel ortalamanın üzerine çıktığı görülmektedir. AB ülkeleri toplam ticaret içindeki büyük payıyla, EFTA ve Ortadoğu ülkelerinden farklı olarak, ticaretteki genel eğilime paralel hareket etmektedir.

AB ile STA imzalamış, ancak henüz Türkiye ile anlaşma akdetmemiş ülkelerle toplam ticaret ise dış ticaret hacmindeki gelişime paralel hareket etmektedir. Ayrıca Türkiye'nin STA imzalamaması, bu ülkelere ihracat ve bu ülkelere ithalat ile toplam ticaret içindeki payları açısından her zaman Türkiye aleyhine bir sonuç doğurmamaktadır.

Bununla birlikte, Türkiye'nin bölgesel entegrasyon politikasına yönelik bazı önerilerin yapılması mümkündür. Bu önerileri, Gümrük Birliği kapsamındaki konular ile bu kapsamın dışındaki alanlar açısından değerlendirmek yerinde olacaktır.

Gümrük Birliği kapsamında yer alan ve temelde sanayi ürünleri ticaretini düzenleyen alanlarda Türkiye'nin AB'nin imzaladığı tercihli anlaşmalarla belirlenen çerçevenin dışına çıkması zayıf bir ihtimal olarak görülmemektedir. Ancak, söz konusu alanlarda yapılması planlanan anlaşmalar açısından AB ile Türkiye arasındaki izlenecek yönetime dair yaklaşımlar geliştirmek gerekmektedir. Müzakerelere başlamadan önce ve müzakereler sırasında taraflar arasında eşgüdüm

sağlanması yönelik tedbirler alınması öncelikli bir konu olmalıdır. Bu uygulamanın Gümrük Birliği kapsamında kurulmuş olan Gümrük Birliği Ortak Komitesi'nin (GBOK) zaten bir görevi olduğu düşünülmektedir.

GBOK, Gümrük Birliği'nin işleyişiyle doğrudan ilgili konularda Türkiye'nin üstlendiği mevzuat uyumunu yerine getirmesi için bir danışma mekanizmasını oluşturmak üzere kurulmuştur. Komite'nin temel işlevi, taraflar arasındaki farklı ve uyuşmayan düzenlemelerin ve uygulamaların, Gümrük Birliği'nin temel amacı olan malların serbest dolaşımı prensibini olumsuz etkilemesini, ayrıca ticaret sapmasına ve iktisadi sorunlara neden olmasını engellemektir.

OKK'nın 16. maddesinin tarafları ne şekilde bağladığı hususu ayrıca ele alınması gereken konulardan biridir. Anılan maddede hatırlanacağı üzere, Türkiye'nin AB'nin tercihli ve otonom rejimlerini 5 yıl içinde uyumlaştırılması öngörülmektedir. Ancak, söz konusu madde Türkiye'nin kısa vadede AB'ye üye olacağı beklentisiyle ve OKK'nın imzalandığı tarih itibarıyla uygulanmakta olan rejimleri dikkate almakta, diğer bir ifadeyle ileride yapılacak tercihli veya otonom düzenlemelerin nasıl ele alınacağına dair açık bir hüküm bulunmamaktadır. Ayrıca anılan maddede ve diğer hükümlerde, Türkiye'nin o tarihe kadar gerçekleştirdiği veya ileride yapmak istediği anlaşmalara dair bir düzenleme yer almamaktadır. Gümrük Birliği'nin doğal bir gereği olarak ortak ticaret politikasının uygulanması prensibi anlaşılacakla beraber, ileriye dönük yapılacak tercihli anlaşmalar gibi hususlarda tarafların sorumluluklarına dair açıklayıcı düzenlemelerin gerekli olduğu düşünülmektedir.

Türkiye'nin izleyebileceği politikalardan bir diğeri şü sorunun cevabında gizlidir: AB'nin henüz bölgesel entegrasyon oluşturmadığı bir ülkeyle Türkiye'nin tercihli bir anlaşma yapması durumunda ne olacaktır? Türkiye, Gürcistan ve Suriye STA'larında AB'den önce davranmış ve bu anlaşmaları gerçekleştirmiştir. Diğer yandan, her iki anlaşma öncesinde Türkiye'nin AB'ye konuyla ilgili olarak bilgi verdiği bilinmektedir. Ancak, bu yaklaşımın genelleşmesi halinde AB'nin tavrının ne olacağı önem kazanmaktadır. Yine de Türkiye'nin bu yöntemi kullanabileceği, en azından OKK'nın 16. maddesinin buna engel olmadığı düşünülmektedir.

Gümrük Birliği konularının dışında Türkiye'nin bölgesel entegrasyonlar konusunda daha esnek bir alanı bulunmaktadır. Bunların en başında hizmetler sektörü gelmektedir. Yeni nesil anlaşmaların kapsadığı temel alanlardan bir tanesi de hizmetler ticareti sektörüdür. Hizmetler sektörünün en belirgin özelliği pazara ilk giren avantajıdır. Bu nedenle, mal ticaretine nazaran, tercihli anlaşmaları ilk imzalayanlar önemli bir avantaj sağlamaktadır.

Hizmet ticareti ülkelerin gayri safi yurtiçi üretimlerinin 2/3'ünü oluştururken, dünya ticaretinde çok düşük pay almaktadır. Buna karşın Türkiye hizmetler alanında oldukça liberal bir ülke olup, DTÖ taahhütlerinin çok üzerinde serbestleşmeler gerçekleştirmiştir. Türkiye, dünya hizmet ticaretinde pay almak için yeterli rekabet gücüne sahip bir ülkedir. Bu çerçevede, Türkiye'nin bir an hizmet ticaretine yönelik bölgesel entegrasyonlarını gerçekleştirmesinde fayda bulunmaktadır.

KAYNAKÇA

- Aydın, M., (2008), “Anlaşmazlıkların Halli Mekanizması, Gelişme Yolundaki Ülkeler ve Türkiye”, **Dünya Ticaret Örgütü-Doha Turu Çok Taraflı Ticaret Müzakereleri ve Türkiye**, s.294-318, TEPAV Yayınları No.39.
- Baldwin, E., (2006), **Multilateralising Regionalism: Spaghetti Bowls as Building Blocs on the Path to Global Free Trade**, Graduate Institute of International Studies, Geneva.
- Baldwin, R., Thornton, P., (2008), **Multilateralising Regionalism-Ideas for a WTO Action Plan on Regionalism**, Centre for Economic Policy Research, The Graduate Institute, Geneva.
- Bhagwati, J., Panagariya, A. (1996), **The Theory of Preferential Trade Agreements: Historical Evolution and Current Trends**, The American Economic Review, Vol. 86, No. 2, ss.82–87.
- Buckley, R., Lo, V.L., Boulle, L., (2008), **Challenges to Multilateral Trade-The Impact of Bilateral, Preferential and Regional Agreements**, Global Trade Law Series, Kluwer Law International, The Netherlands.
- Crawford, J., Laird, S., (2000), “**Regional Trade Agreements and the WTO**”, Credit Research Paper No. 00/3, Centre for Research in Economic Development and International Trade, University of Nottingham.
- Dean, M., Wignaraja, G., (2007), **ASEAN+3 or ASEAN+6: Which Way Forward?**, 10-12 Eylül 2007, DTÖ Konferansı.

Dış Ticaret Müsteşarlığı (2007), **Avrupa Birliği ve Türkiye**, 6. Baskı, Ankara.

Dış Ticaret Müsteşarlığı, (2009), **Stratejik Plan 2009–2013**, www.dtm.gov.tr, Erişim Tarihi: 1 Mayıs 2010.

Dış Ticaret Müsteşarlığı, (2010), resmi web sayfası, www.dtm.gov.tr, Erişim Tarihi: 15 Mart 2010.

Drabek, Z., (2001), **Globalisation Under Threat-The Stability of Trade Policy and Multilateral Agreements**, MPG Books Ltd., Cornwall, Great Britain.

Draper, P., Qobo, M., (2007), **Rabbits Caught in the Headlights? Africa and the “Multilateralizing Regionalism” Paradigm**, 10-12 Eylül 2007, DTÖ Konferansı.

Dünya Ticaret Örgütü, (2009), **Türkiye-Arnavutluk Serbest Ticaret Anlaşması’nın İncelenmesine İlişkin Toplantı Tutanakları**, WT/REG240/M/1 sayılı DTÖ Belgesi, Committee on Regional Trade Agreements, Fifty-fourth Session.

Dünya Ticaret Örgütü, (2009), **Türkiye-Tunus Ortaklık Anlaşması’nın İncelenmesine İlişkin Soru ve Cevaplar**, WT/REG203/4 sayılı DTÖ Belgesi, 14 Nisan 2009, Committee on Regional Trade Agreements.

Dünya Ticaret Örgütü, (2010), resmi web sayfası, www.wto.org, Erişim Tarihi: 10 Mart 2010.

Estevadeordal, A., Shearer, M., Suominen, K., (2007), **Multilateralizing RTAs in the Americas: State of Play and Ways Forward**, 10-12 Eylül 2007, DTÖ Konferansı.

Estevadeordal, A., Shearer, M., Suominen, K., (2009), **Market Access Provisions in Regional Trade Agreement**, IDB Working Paper Series No.Idb-Wp-133.

- Fiorentino, R.V., Verdaja, L., Toqueboeuf, C., (2007), **The Changing Landscape of Regional Trade Agreements: 2006 Update**, WTO Discussion Paper No.12, WTO Publications, Geneva, Switzerland.
- Fox, J., (2004), **“Regional Trade Agreements: A Tool for Development”**, PPC Evaluation Working Paper No. 15, Bureau for Policy and Program Coordination.
- Goh, G. (2006), **Regional Trade Agreements and Australia: A National Interest Perspective**, Australian APEC Study Centre, Monash University, Australia.
- Hilpold, P., (2003), **Regional Integration According to Article XXIV GATT-Between Law and Politics**, Max Planck Yearbook of United Nations Law, Volume 7, Koninklijke Brill N.V., Netherlands.
- Khor, M., (2008), **Bilateral and Regional Free Trade Agreements-Some Critical Elements and Development Implications**, Third World Network, Malaysia.
- Kolstad, I., Villanger, E., (2004), **Determinants of Foreign Direct Investment in Services**, Michelsen Institute, WP 2004:2, Bergen, Norveç.
- Lamy, P., (2006), “Multilateral and Bilateral Trade Agreements: Friends or Foes?”, **RTAs and FTAs-Legal Perspectives**, Amicus Books, s.1-10, The Icfai University Pres.
- Lagarde, C., (2008), “Multilateralism: The Doha Round and the Hong Kong Declaration”, Challenges to Multilateral Trade, **Global Trade Law Series**, Kluwer Law International, s.5-10.
- Majluf, L.A., (2004), **Swimming in the Spaghetti Bowl: Challenges for Developing Countries Under the "New Regionalism"**, Policy Issues in

- International Trade and Commodities Study Series No. 27, United Nations Publication, Geneva.
- Mathis, J.H., (2002), **Regional Trade Agreements in the GATT/WTO**, T.M.C. Asser Press, The Hague, The Netherlands.
- Matsushita, M., (2008), “Japanese Policies toward East Asian Free Trade Agreements: Policy and Legal Perspectives”, **Challenges to Multilateral Trade, Global Trade Law Series**, Kluwer Law International, s.41-51.
- Mattoo, A., Fink, C., (2002), **Regional Agreements and Trade in Services: Policy Issues**, **World Bank Policy Research Working Paper**, June 2002.
- Menon, J., (2008), “**Dealing with the Proliferation of Bilateral Trade Agreements: Consolidation, Multilateralization, Harmonization, or Dilution?**”, ERD Working Paper Series No. 123, Asian Development Bank.
- Reardon, J., Kling, N.D., McCorkle, D.E., Miller, C., (2002), **The Formation of Regional Trade Blocs: A Theoretical Perspective Using Game Theory**, *American Business Review*, Ocak, 2002, Vol. 20, No. 1, ss. 91–99.
- Rollo, J., (2007), **The Challenge of Negotiating RTA’s for Developing Countries: What could the WTO do to Help?**, 10-12 Eylül 2007, DTÖ Konferansı.
- Schiff, M., (2000), **Multilateral Trade Liberalization, Political Disintegration and the Choice of FTAs versus Customs Unions**, Development Research Department, World Bank.
- Schiff, M., Winters, L., (2003), **Regional Integration and Development**, World Bank, Oxford University Press, Washington, DC.
- Winters, A., (1996), **Regionalism versus Multilateralism**, Policy Research Working Paper, The World Bank International Economics Department, November 1996.